Юлія Долиняк,
Наталія Павліха,
Ірина Цимбалюк

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Юлія Долиняк, Наталія Павліха, Ірина Цимбалюк

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

МОНОГРАФІЯ

Електронне видання на CD-ROM

Луцьк
Вежа-Друк
2022

УДК: 339.13:37.014.54
Д-64

Рекомендовано вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 13 від 21 жовтня 2022 р.)

Рецензенти:

Наталія Ковшун, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту економіки та менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування;

Лариса Черчик, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Олександр Шубалий, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки Луцького національного технічного університету.

Долиняк Ю. О.
Ринок освітніх послуг в умовах європейської інтеграції: ретроспективний аналіз і напрями розвитку [Текст] : монографія / Юлія Олександрівна Долиняк, Наталія Володимирівна Павліха, Ірина Олександрівна Цимбалюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2022. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об’єм даних 5,09 Мб.

Д-64

ISBN 978-966-940-438-1

У монографії зроблено теоретичне узагальнення й запропоновано нові наукові підходи щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції. Визначено сутність регіонального ринку освітніх послуг і його значення в умовах європейської інтеграції. Розкрито досвід Європейського Союзу щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг. Удосконалено методичний підхід до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг. Проаналізовано розвиток ринку освітніх послуг в Україні. Здійснено оцінку розвитку регіональних ринків освітніх послуг. Визначено фактори розвитку регіональних ринків освітніх послуг. Удосконалено механізм регулювання регіональних ринків освітніх послуг. Обгрунтовано стратегічні напрями та розробюлено рекомендації щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції.

Видання рекомендоване науковій спільноті, керівникам, управлінцям, менеджерам усіх рівнів та іншим зацікавленим особам.

УДК: 339.13:37.014.54

ISBN 978-966-940-438-1

© Долиняк Ю. О., Павліха Н. В.,
Цимбалюк І. О., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 4

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 6

1.1. Регіональний ринок освітніх послуг: сутність та значення в умовах європейської інтеграції 6

1.2. Досвід Європейського Союзу щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг 28

1.3. Методичні підходи до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг 51

РОЗДІЛ 2 ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ 67

2.1. Аналіз розвитку ринку освітніх послуг в Україні 67

2.2. Оцінка розвитку регіональних ринків освітніх послуг 91

2.3. Фактори розвитку регіональних ринків освітніх послуг (на прикладі Волинської області) 113

РОЗДІЛ 3 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 132

3.1. Стратегічні напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції 132

3.2. Удосконалення механізму регулювання регіональних ринків освітніх послуг 155

3.3. Рекомендації щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції 167

ВИСНОВКИ 186

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 190

ДОДАТКИ 209

ПЕРЕДМОВА

У країнах із соціально орієнтованою економікою освітня сфера виступає вагомим чинником піднесення рівня якості життя людей. Відтак, за умов ринкових відносин і підвищення економічної ролі знань, розвиток ринку освітніх послуг набуває особливої актуальності.

Європейський вектор соціально-економічного розвитку країни та її регіонів зумовлює необхідність реформування освітньої сфери відповідно до вимог Ініціативи Європейського Союзу «Освіта і навчання 2020», реалізації Генеральної угоди з торгівлі послугами та створення сприятливих умов для адаптації вітчизняної освітньої сфери до стандартів Європейського Союзу.

Забезпечення високої якості й доступності освітніх послуг, збалансування попиту та пропозиції на них, оптимізація структури освітньої діяльності на регіональних ринках освітніх послуг із потребами регіону в спеціалістах відповідної освіти й кваліфікації пришвидшать входження вітчизняної освітньої сфери в Європейський освітній простір. Однак стратегії розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні є недостатньо дієвими, що підтверджується негативними тенденціями трудової та освітньої міграції, виїздом молоді за кордон на навчання, згортанням освітньої діяльності в Україні.

Проблематику розвитку ринку освітніх послуг відображено в працях таких науковців, як Н. Авшенюк, В. Александров, А. Антохов, Т. Боголіб, Ю. Гава, М. Голубка, В. Дмитрієв, О. Дудкіна, С. Єрохін, І. Заблодська, І. Каленюк, О. Карпюк, О. Кратт, В. Куценко, М. Матвіїв, Т. Оболенська, В. Огаренко, Н. Павліха, Р. Патора, С. Подзігун, Л. Семів, Г. Товканець, Л. Цимбал, І. Чайка, А. Шевчук, А. Шендер, Т. Шестаковська, Л. Юрчук та ін.

Водночас, аналіз наукової літератури з досліджуваної тематики засвідчив недостатнє обґрунтування теоретико-методичних і практичних засад розвитку ринку освітніх послуг в умовах

європейської інтеграції. Наведені положення зумовили актуальність, наукову та практичну цінність і завдання дослідження.

Метою роботи стало обґрунтування теоретико-методичних підходів і розробка практичних рекомендацій щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції.

Дослідження розвитку регіональних ринків освітніх послуг ґрунтується на фундаментальних положеннях економічної теорії, регіональної економіки, теорії європейської інтеграції, управління тощо. Розробку теоретико-методичних та прикладних засад розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції здійснено із застосуванням системного підходу, який дав змогу комплексно розглянути регіональний ринок освітніх послуг як цілісну систему взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів з урахуванням регіональних особливостей.

Практична значимість одержаних результатів полягає в розробці науково-прикладних рекомендацій щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції. Теоретико-методичні положення, викладені у монографії, можуть бути використані для прийняття практичних рішень керівниками та спеціалістами, органами державного й регіонального управління, місцевого самоврядування для опрацювання сучасних підходів розвитку регіональних ринків освітніх послуг.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Регіональний ринок освітніх послуг: сутність і значення в умовах європейської інтеграції

Вивчення поняття регіонального ринку освітніх послуг варто почати з аналізу поняття «ринок», визначення джерел і передумов його виникнення. Такий підхід дасть змогу зрозуміти сутність досліджуваного поняття, обґрунтувати правильність його трактування.

Ринок – це складова частина товарно-грошових відносин, здебільшого їх організаційна форма з надзвичайно складною структурою. Він еволюціонував від найпростіших форм обміну до дедалі досконаліших [110, с.126].

Кожен етап розвитку суспільства зумовлює певні особливості функціонування ринку, певні інститути, механізми ринкових відносин. Еволюція розвитку ринку починається у найдавніші часи. Вчені умовно виділяються низку етапів і шляхів становлення ринкових відносин: від розпаду первіснообщинного ладу до виникнення капіталізму, капіталізм періоду вільної конкуренції, переростання капіталізму вільної конкуренції в монополістичний капіталізм, а потім у державно-монополістичний, до створення адекватної сучасному світовому господарству системи міжнародних економічних відносин, формування світового ринку, заснованого на міжнародному поділі факторів виробництва, та розвитку міжнародної економічної інтеграції (див. Додаток А).

У своїх досліженнях С. Дзюбик дійшов висновку, що ринок завжди зумовлюється природою виробництва, хоча йому властива значна самостійність і він активно впливає на всі відтворювальні процеси, їх кінцеві результати та ефективність [43].

На важливості відтворювального аспекту у характеристиці ринку акцентує Г. Климко. Поняття ринку розширюється до розуміння його як елементу відтворювання сукупного суспільного продукту, як форми реалізації руху його складників [109, с. 72].

В підручнику «Основи економічної теорії» за ред. акад. А. Чухна визначається: «ринок – це складне утворення, що, з одного боку, є сферою обміну, сукупністю процесів купівлі-продажу, які здійснюють збалансування за рахунок цін, а з іншого – забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, безперервність процесу відтворення, його цілісність» [108, с. 148].

Формування ринку не є самоціллю. Ринок – це не мета, а радше засіб досягнення ефективності системи господарювання, система саморегулювання економіки, що стимулює розвиток виробництва за його як кількісними, так і якісними параметрами. Проте, такий ринок сьогодні є анахронізмом. Вільний ринок, що діє автоматично, саморегулюється, як доведено історичним досвідом, ефективно працювати не може. Уже в римському праві містилися норми, які регулювали ринкові відносини обміну [43].

Незважаючи на те, що ринок як один з інститутів товарного виробництва існує уже близько 7 тис. років, перші спроби дати його наукове визначення зроблено менше ніж два століття тому [100, с.168].

У загальнодоступній вільній багатомовній онлайн-енциклопедії «Вікіпедія» зазначено: «походження поняття „ринок" пов'язують із німецьким словом „Ring", що в перекладі означає кільце, оскільки центр середньовічного міста був площею з будинком магістрату (ратушою) в центрі та будинками довкола (кільцем). Зазвичай, після надання місту магдебурзького права на такій площі періодично проводили ярмарки, а згодом розміщували крамниці й торгові ятки. Звідси – перенесення назви центральної площі міста на явище „базар", як це ще називають по-східному» [132].

Як зазначає С. Мочерний, спочатку домінувало переважно побутове розуміння ринку як синоніму терміна «базар», тобто як певна ринкова площа, на якій вели роздрібну торгівлю. Це зумовлено

його появою в період розпаду первіснообщинного ладу, коли обмін залишками продуктів між общинами здійснювався регулярно, а отже, у період існування розгорненої форми вартості. Незважаючи на це, таке початкове надто спрощене розуміння сутності ринку збереглося й до наших днів [100, с.168].

Схожої думки притримується С. Дзюбик. Вчений звертає увагу, що у побуті під ринком розуміють, передусім, простір (місце, територію, зону), на якому здійснюється купівля-продаж товарів. Ним можуть бути торговий зал магазину або біржі, територія сільського чи міського ринку, територія адміністративного району, держава або кілька держав, територія світу. Із територіальної позиції ринок можна ділити на місцевий, національний, регіональний і світовий [43].

У своїх працях В. Рибалкін зазначає, що із розвитком суспільного поділу праці постійно розширювалася територія, на якій вели торгівлю. Зокрема, у XII ст. починає розвиватись обмін між містами, а у містах відбуваються численні регулярні ярмарки. Місце торгівлі розширюється й, замість ринкової площі, стає все частіше вживатися термін «район торгівлі» [106, с. 49].

В Оксфордському словнику зазначено, що термін «market» (ринок) вперше використано в 1066 р. Він означав право лорда та державних установ організовувати зустрічі осіб, котрі здійснюють купівлю й продаж [184].

У працях Адама Сміта (1723–1790р.), Давида Рікардо (1772–1823р.) чіткого поняття «ринок» не сформульовано [27, с.121], ринок розглянуто як одне з явищ економіки [100, с.168]. Засновники політичної економії обговорювали насамперед поняття попиту та пропозиції, хоча слід додати, що А. Сміт розумів ринок як обсяг будь-яких товарів, принесені на нього, які відповідають ефективному попиту [27, с.121].

Вперше в науковій літературі поняття «ринок» сформулював Антуан-Огюстен Курно. Історичні дефініції, що зазначені у додатку Б, об’єднує те, що всі вони зумовлені тлумаченням західними та вітчизняними науковцями предмета економічної науки, тобто без наголосу на вивчення виробничих або економічних відносин.

У сучасній економічній теорії або політичній економії відповідно до предмета цих наук на перший план під час визначення сутності ринку поставлено систему чи певну сукупність економічних відносин, а також зроблено спробу пов'язати його з певними функціями (формування попиту й пропозиції та цін на товари).

В економічній теорії *існує два основні підходи до трактування поняття ринку*, зазначає Т. Боголіб:

Перший ґрунтується на виокремленні політико-ідеологічного змісту ринку й ринкових відносин. У цьому сенсі як основні його характеристики розглянуто: ринок як спосіб організації суспільного виробництва, який ґрунтується на свободі підприємництва та обмеженій ролі держави; ринок, як спосіб поведінки господарських суб'єктів, що визначає критерії рішень, котрі приймаються, та характер відносин між суб'єктами («ринкова поведінка»); ринок як спосіб мислення, який формує відповідний світогляд учасників господарської діяльності («ринкове мислення»).

Другий підхід до трактування поняття ринку ґрунтується на виокремленні його конкретно-економічного змісту. У цьому аспекті ринок розглянуто насамперед як механізм, який дає змогу визначити співвідношення попиту й пропозиції на різні види товарів і послуг. Сам же автор наголошує, що ринок є системою товарно-грошових відносин, які виникають між продавцем та покупцем [20].

Глибокий зміст поняття «ринок» дає можливість дослідникам сформулювати власне бачення сутності цього поняття, визнаючи його як місце обміну, механізм, систему економічних відносин, сукупність умов тощо. Правомірність підходів до визначення сутності поняття «ринок» підтверджується тим, що на всіх історичних етапах розвитку ринку відбувалось його ускладнення. Відтак, не існує однозначного визначення поняття «ринок». Сучасні дефініції поняття «ринок» наведені у додатку В.

На думку С. Мочерного, наведеним дефініціям поняття «ринок» властиві такі основні недоліки [110, с.261]:

1) відсутність характеристики категорії через поняття «економічні відносини» у більшості визначень. Навіть ті економісти,

які ці відносини називають, трактують їх по-різному. Окремі автори, замість економічних відносин, невиправдано пропонують категорію «соціально-економічні відносини»;

2) ігнорування суб'єктно-об'єктних відносин. Замість цього, в окремих дефініціях називають лише суб'єктів або об'єктів таких відносин (тобто товарів та послуг);

3) відсутність системного концептуального визначення, у якому було б синтезовано основні ознаки ринку як економічної категорії;

4) здебільшого антиісторичний підхід до проблеми.

Погоджуємось із думкою Г. Оганян, що між визначеннями ринку як сфери обігу і як сукупності конкретних економічних відносин, існує принципова відмінність: у першому наголошено на об'єкті ринкових відносин (наявності товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів); у другому – на відносинах, які виражають сутність категорії «ринок» [124].

Продовжуючи думку С. Мочерний вказує, що важливою умовою визначення сутності будь-якої економічної категорії є дотримання принципу історизму. У наведених дефініціях такий принцип проігноровано. Унаслідок цього всі визначення сутності ринку відображають реалії не сьогодення, а радше, двохсотрічної давнини, коли панувала вільна конкуренція [100, с.168].

Г. Климко зазначає, що «на відміну від визначення ринку як автоматично діючого механізму, що саморегулюється, яке певною мірою відображає реалії XIX ст., сучасний ринок – це один з феноменів, що обслуговує складну систему господарювання, у якій тісно взаємодіють різні закономірності, численні регулювальні інститути (насамперед державні) і масова свідомість» [109, с. 257]. Таким чином, завдяки розвитку інформаційних технологій та можливості розриву актів купівлі-продажу в часі й просторі вперше введено поняття того, що ринок – це процес.

В. Іфтемічук звертає увагу, що «ринок як складне полісистемне утворення має надзвичайно багату структуру, від якої значною мірою залежать ефективність виробництва та вдосконалення національної економіки в цілому. Він визначається як сукупність різних видів і

типів ринкових утворень, котрі тісно взаємопов'язані між собою й повністю взаємодіють одне з одним» [32].

Типи ринків і їх взаємодію відображено на рис.1.1

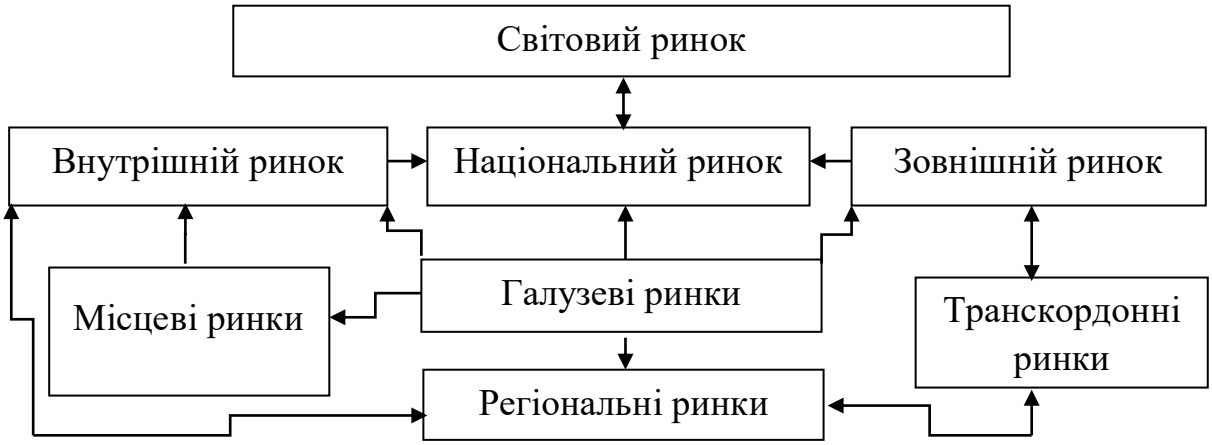

Рис. 1.1. *Типи ринків та їх взаємодія*

**Складено за: [68; 125].*

Аналіз наукової літератури засвідчив, що існує понад 200 типів і видів ринків. Їх класифікацію подано в додатку Д. При цьому трапляються тотожні види (наприклад «ринок праці», «ринок робочої сили»), виняткові («ринок ген саки»). Окрім того, Д. Власов вказує, що трансформаційні та глобалізаційні процеси в економіці зумовили появу нових видів ринків («ринок прав на забруднення навколишнього природного середовища» [27, с. 124].

Класифікацію (структурування) ринків за адміністративно-територіальною ознакою відображено в додатку Е.

Т. Ящук зазначає, що «ринок як інститут суспільства інтегрує соціальні дії людей у всіх сферах життєдіяльності: виробничій, побутовій, *освітній,* духовній та інших, і перетворює їх у ринкову поведінку економічних суб'єктів» [178]. Звернемо увагу, що вчений виділяє освітню сферу. Дійсно, в умовах підвищення економічної ролі знань зростають роль і значення освіти для розвитку ринкових відносин, інтерес до особливостей розвитку ринку освітніх послуг.

На думку І. Амеліної, освіта є базисом для досягнення конкурентоспроможності країни в глобальному соціально-

економічному просторі; процес та результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання; цілеспрямований процес виховання й навчання в інтересах людини, суспільства, держави, який супроводжується досягненням установлених державою освітніх рівнів [8].

З огляду на те, що освіта донедавна не була виділена як галузь народного господарства, а належала до «невиробничої сфери», у сучасній науковій літературі наведено різноманітні погляди на сутність освіти, освітніх послуг; водночас недостатньою мірою розкрито особливості розвитку ринків освітніх послуг.

Серед науковців, які звернули свою увагу на визначення сутності освітньої послуги, І. Амеліна. Вона визначає *освіту* «як економічну галузь, що представляє собою сукупність установ та організацій, які здійснюють освітню діяльність, їх основною метою є створення і реалізація *освітніх послуг*» [8].

Зауважимо, що існують два діаметрально протилежні погляди: один із них трактує освіту як комерційну послугу; інший – як суспільне благо, на яке має право кожен громадянин, не посягаючи на інтереси інших. Ураховуючи це, підтримуємо під час розкриття змісту поняття «*освітня послуга*», думку Т. Оболенської. Вчена стверджує, що: «освіта – це право кожного, не пов'язане з будь-якими обмеженнями комерційного характеру, тоді як послуга – це дія, що здійснюється з метою отримання матеріальної або нематеріальної, прямої або непрямої вигоди» [104].

Аналіз наукової літератури засвідчив відсутність на сьогодні єдиного визначення поняття «*освітня послуга*» (додаток Ж). Дефініція поняття «освітня послуга», запропонована різними авторами, пов'язана з розкриттям різноманітних аспектів: освітня послуга як система знань і вмінь, результат діяльності, процес навчання, специфічний товар, економічне благо тощо (рис.1.2).

Рис.1.2. *Трактування освітньої послуги в наукових дослідженнях*
**Узагальнено авторами.*

Відсутність єдиного підходу до визначення поняття «освітня послуга» відзначається суперечністю державного управління ринковими відносинами, адже цей факт означає відсутність того головного законодавства, що регулює відносини продавців і покупців на *ринку освіти* [150].

Звернемо увагу, що освітня послуга є своєрідним товаром. Її особливість, передусім, полягає в тому, що вона одночасно і надається, і споживається.

Окрім того, освітня послуга означає продукт, який в процесі реалізації трансформується в робочу силу, якість котрої залежить не лише від сукупності отриманих послуг, а й від якості та кількості власної праці, затраченої в процесі споживання [8].

Деякі економісти вважають, що поділ освітніх послуг на «платні» й «безоплатні», із погляду економічної теорії, є некоректним. Дійсно, безоплатними освітні послуги є лише для безпосередніх споживачів: учнів, студентів. А суспільству, підприємствам і навчальним закладам ті ж самі «безоплатні» послуги коштують усіх необхідних витрат праці, що створює вартість, яка повинна оплачуватися на визначеному рівні в грошовій формі [8].

Освітня послуга, як зазначає А. Антохов, є благом особистим (для окремої людини) і суспільним для суспільства загалом. Вона сприяє нагромадженню людського й соціального капіталу суспільства, регіону, особистості, супроводжується позитивними інституціональними зовнішніми ефектами [194]. Підтримуючи таку думку Т Оболенська зауважує, що освітні послуги задовольняють особистісні (кінцевий споживач), колективні (підприємства-роботодавці) та суспільні (держава, суспільство) потреби [103].

Три виміри сутності освітньої послуги розкриває також А. Дмитрів [44]. Вчений вокремлює трактування освітньої послуги з погляду:

1) *особистості:* це процес передачі кінцевому споживачеві сукупності знань, умінь та навичок професійного змісту, які необхідні для задоволення його особистих потреб в отриманні професії, а також самовдосконаленні й самоствердженні; цей процес відбувається за тісної взаємодії зі споживачем відповідно до встановленої програми та за певною формою (стаціонарна, заочна, вечірня або дистанційна);

2) *підприємства:* це процес фахової підготовки, підвищення кваліфікації або перепідготовки персоналу, яка потрібна для забезпечення його подальшої працездатності, підтримки конкурентоспроможності людського капіталу й розвитку в змінному ринковому середовищі;

3) *держави:* це процес, який забезпечує розширене відтворення сукупного особистісного та інтелектуального потенціалів суспільства.

Підсумовуючи піходи та трактування вчених, вважаємо що *освітня послуга – економічне благо, отримання якого забезпечується процесом навчання та пропонується стороною, що реалізовує освітню діяльність для задоволення потреб споживача в знаннях, уміннях і навичках.*

Характерні риси освітніх послуг відображено на рис. 1.3.

Рис.1.3. *Характерні риси освітньої послуги*

**Узагальнено авторами [78; 103].*

Уважаємо, що *освітня послуга є соціально-економічною категорією,* адже при всьому різноманітті виховних, культурних, моральних, ідеологічних, соціальних, політичних та інших аспектів, освіта – це соціально-економічний процес, у якому сконцентровано виражені складні соціально-економічні відносини. Ознаками освітньої послуги визначаємо виробництво, споживчу вартість, витрати, ціну, користь, якість тощо.

Аналіз формування ринкових відносин в освітній сфері дає підставу трактувати освітню діяльність як сукупність соціально-економічних відносин, які складаються між виробниками й споживачами з приводу купівлі-продажу товару «освітня послуга».

Освітні послуги в якості товару мають вартість і виступають об'єктом *ринкових відносин*. На *ринку освітніх послуг* товаром є знання, вміння й навички, які пропонуються суб'єктами цього ринку (закладами вищої освіти, коледжами, викладачами, ін.) [133].

Дефініцію поняття «ринок освітніх послуг» відображено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Глосарій. Основні дефініції поняття «ринок освітніх послуг»

Автор (джерело)	**Зміст**	**Центральне поняття**
1	2	2
Бузько І. [23]	це система економічних відносин із приводу купівлі-продажу освітніх послуг	система економічних відносин
Вікіпедія [133]	це система відносин у ринкових умовах із приводу купівлі-продажу освітньої послуги, яка внаслідок цього стає товаром. Важливо розуміти, що на цьому ринку об'єктом купівлі-продажу є не сама освіта як процес набуття знань, а освітня послуга, що включає в себе комплекс матеріальних та нематеріальних ресурсів, необхідних для процесу навчання	система ринкових відносин
Горський В. [37]	це відносини економічних суб'єктів, об'єднаних єдиною метою, спрямованої на реалізацію економічних і соціальних інтересів особистості та суспільства	відносини економічних суб'єктів
Каленюк І. [64,с.47]	це система економічних відносин із приводу купівлі-продажу освітніх послуг. Для цього ринку характерна наявність трьох елементів: покупців, продавців і самого товару	система економічних відносин
Кузьміна О. [83]	це система економічних відносин, які складаються між виробниками освітніх послуг, споживачами й посередниками з приводу виробництва, обміну та вжитку освітніх послуг і продуктів	система економічних відносин
Савиних В., Цветков В. [140]	це сфера організацій освіти та споживачів, які отримують освітні послуги для власного споживання	сфера

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
Куценко В., Остафійчук Я. [84, с.142]	це сукупність відносин у процесі виробництва й реалізації послуг освіти, що включає, з одного боку, механізм вільного ціноутворення та вільне підприємництво на основі конкуренції суб'єктів господарювання в боротьбі за споживача, з іншого – державне регулювання ринку	система відносин
Патора Р. [120]	це система відносин, що складаються між суб'єктами освітнього процесу для досягнення певного рівня освіти, здійснення навчання впродовж усього життя задля всебічного розвитку особистості, розкриття її талантів, здібностей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалів особи та нації загалом	система відносин між суб'єктами освітнього процесу
Романов А., Тихомирова Н. [136, с. 82]	це середовище та сфера виробництва, просування, реалізації й споживання освітніх послуг. Це усі матеріальні відносини учасників освітнього процесу: тих, хто навчається, організацій, котрі надають освітні послуги, а також фізичних і юридичних осіб, які оплачують та регламентують їх	середовище, сфера; система матеріальних відносин
Стеблюк Н. [150]	це система товарно-грошових відносин, які виникають між продавцем та покупцем із приводу купівлі-продажу специфічного освітнього товару	система товарно-грошових відносин
Цимбал Л., Каленюк І. [164; 65]	це система економічних відносин, що складаються між суб'єктами освітнього процесу з приводу купівлі-продажу освітніх послуг, а також для досягнення певного рівня освіти особи та нації загалом	система економічних відносин
Шевченко Д. [167]	це всі потенційні споживачі, котрі прагнуть задовольнити свої потреби в освіті, здатні вступити у відносини обміну з продавцем	середовище, сфера взаємодії
Щетинін В. [175; 176]	це ринок, у якому взаємодіють попит на освітні послуги з боку основних суб'єктів господарювання (окремих осіб, підприємств і закупівельних організацій, держави) та його пропозиція різними освітніми закладами; це сфера обігу або система економічних відносин щодо купівлі-продажу освітніх послуг	середовище, сфера взаємодії; система економічних відносин

**Узагальнено авторами.*

Узагальнюючи різноманітні підходи до розкриття сутності ринку освітніх послуг, визначимо, що *ринок освітніх послуг* – це:

– сукупність відносин (економічних, товарно-грошових, правових, фінансово-економічних, соціально-освітніх, організаційно-методичних, інформаційних тощо) у сфері обміну, що складаються між виробниками й споживачами освітніх послуг;

– середовище виробництва, просування, реалізації та споживання освітніх послуг.

Як видно з табл. 1.1, більшість науковців розкривають поняття «ринок освітніх послуг» як систему економічних відносин між суб'єктами освітньої діяльності щодо купівлі та продажу освітніх послуг, що здійснюються для досягнення певного рівня освіти на рівні індивіда та держави в цілому. Інші вчені розглядають «ринок освітніх послуг» як середовище або сферу організації та виробництва освіти, реалізації й споживанням освітніх послуг.

На нашу думку, *ринок освітніх послуг* – складна система соціально-економічних відносин, що виникають у процесі виробництва та реалізації освітніх послуг.

Т. Ящук звертає увагу, що ринок освітніх послуг являє собою єдину, ієрархічну систему з міцними взаємозв'язками й певними пропорціями між його секторами. При цьому він сам є складовою частиною ринку послуг, котрий, у свою чергу входить у структуру товарного ринку як елемента всієї ринкової системи [178]. Ринок освітніх послуг покликаний задовольнити потреби суспільства у фахівцях і споживачів – в отриманні певної кваліфікації за відповідною спеціальністю; він є важливим елементом національної системи освіти, яка, звичайно, набагато ширша за ту її частину, що представлена ринком освітніх послуг. Ширше від поняття ринку освітніх послуг є економічні відносини системи освіти.

В основу консолідації європейських країн покладено ідею створення «зони європейської освіти», визначено основні принципи, на яких ґрунтується структурування національних систем вищої освіти. Ринок освітніх послуг в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, виступаючи важливим елементом

національної системи освіти, сьогодні розвивається під впливом вищезазначених процесів.

З огляду на те, що національний ринок освітніх послуг формують *регіональні* ринки, останні мають важливе значення в процесі імплементації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, входження до Європейського освітнього простору, адаптації європейських стандартів якості освітніх послуги.

Аналіз літератури засвідчує достатній рівень вивчення стану й тенденцій розвитку освітнього ринку в Україні. Водночас не вирішеними залишаються питання визначення регіональної специфіки розвитку ринку освітніх послуг, розкриття регіональних аспектів розвитку національного ринку освітніх послуг в умовах поглиблення процесів європейської інтеграції.

Як зазначає І. Тимечко, виокремлення ринкових відносин та ринкового середовища на рівні регіону має важливе соціально-економічне значення, засвідчує взаємодію суб'єктів регіонального ринку, орієнтовану на задоволення потреб членів територіальних громад і підвищення їхнього рівня життя [153].

Регіональні ринки освітніх послуг володіють низкою специфічних особливостей, серед яких Ю. Ґава воділяє високий динамізм, територіальну сегментацію й локальний характер, значну швидкість обсягу капіталу, велику чутливість освітніх послуг до ринкової кон'юнктури через неможливість їх складування і транспортування, індивідуальність виробництва. Ринкові стосунки виробництва освітніх послуг мають специфіку, пов'язану з державним утручанням і регулюванням найбільш значимих послуг, а також з обмеженнями на приватну підприємницьку діяльність [29].

Регіональний ринок освітніх послуг – це складна, відкрита, динамічна система соціально-економічних відносин між суб'єктами цього ринку: надавачами, споживачами освітніх послуг, замовниками й посередниками, котрі забезпечують освітню діяльність у межах визначеної території, що розвивається в контексті загальних закономірностей ринкової економіки під дією механізму державного регулювання.

Більш повно й глибоко сутність регіонального ринку освітніх послуг можна розкрити через функції, які він виконує: регуляційну, стимуляційну, економічного відбору, розподільчу, інформаційну, інтегрувальну.

Функції регіонального ринку освітніх послуг відображено на рис.1.4.

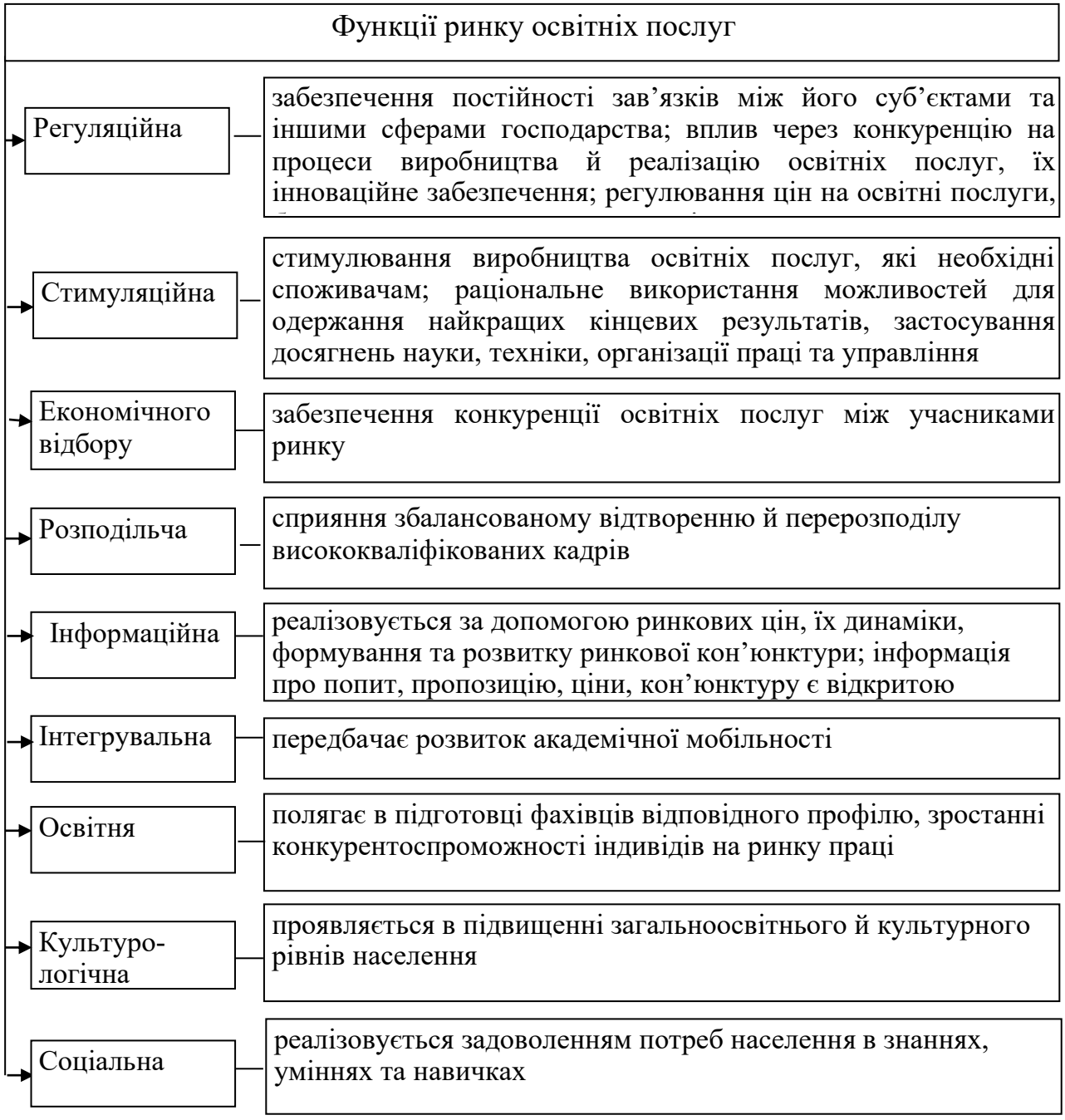

Рис.1.4. *Функції регіонального ринку освітніх послуг*

**Узагальнено авторами.*

Виокремимо інтегрувальну функцію, що має особливе значення в процесах поглиблення європейської інтеграції та передбачає розвиток академічної мобільності, входження до Європейського освітнього простору.

Звернемо також увагу на освітню функцію регіонального ринку освітніх послуг, що полягає в підготовці фахівців відповідного профілю, зростанні конкурентоспроможності індивідів на ринку праці; культурологічну – яка проявляється в підвищенні загальноосвітнього й культурного рівнів населення; соціальну – задоволення освітянських потреб населення.

Відзначимо, що регіональний ринок освітніх послуг – це віддзеркалення тенденцій глобалізації, європейської інтеграції. Просторовими межами регіонального ринку освітніх послуг є соціально-економічний простір відповідного регіону, який ми розглядаємо в роботі як адміністративну область.

А. Антохов виділяє класифікаційні ознаки регулювання освітніх ринків (табл. 1.2)

Таблиця 1.2

Класифікаційні ознаки регіонального ринку освітніх послуг

Назва ознаки	Суть ознаки
Підходи до визначення регіонального ринку освітніх послуг	Класичний ринковий, маркетинговий, інституційний, системний
Рівні функціонування регіонального ринку освітніх послуг	Міжнародний, європейський, національний, *регіональний,* окремого навчального закладу
Зв'язок регіонального ринку освітніх послуг з іншими ринками	Ринками товарів, споживчих товарів, праці, інновацій, наукомістких послуг, інформації
Споживачі освітніх послуг	Діти, учні, студенти, батьки, підприємства, організації, бізнес, держава
Постачальники освітніх послуг	Дошкільні заклади, середні загальноосвітні школи, професійно-технічні навчальні заклади, заклади вищої освіти, громадські організації, спонсори, органи державного та регіонального управління

Закінчення таблиці 1.2

Посередники надання освітніх послуг	Служба зайнятості, біржа праці
Суть освітньої послуги	Товар (освітня послуга, освітня програма, освітній продукт) Благо (особисте, суспільне, змішане суспільне благо) Процес (навчання)
Складові частини освітньої послуги	Соціальна якість, технічна якість, правова якість, економічна якість
Принцип платності надання освітньої послуги	На безплатній основі, на платній основі
Джерела ресурсного забезпечення надання освітньої послуги	Державний бюджет, місцеві бюджети, кошти юридичних осіб, кошти фізичних осіб, банківські кредити, кошти кредитних спілок, кошти спецфондів, грантові кошти

**Складено за [11].*

Погоджуюємось із думкою А. Антохова, що «регіональний ринок освітніх послуг надзвичайно чутливий до функціонування інших ринків і володіє динамічними формами взаємодії з ними» [11]. Як зазначає І. Амеліна, «за своєрідністю реалізованого товару регіональний ринок освітніх послуг безпосередньо належить до ринку послуг, але тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими видами ринків: праці, інновацій, товарів і т.ін.» [8]. О. Мудра звертає увагу, що регіональний ринок освітніх послуг тісно взаємодіє з ринком праці як органічною складовою частиною будь-якої ринкової економіки, що виконує функції механізму розподілу й перерозподілу суспільної праці за сферами й галузями господарства, видами та формами зайнятості відповідно до структури суспільних потреб і форм власності [101].

Система регулювання регіонального ринку освітніх послуг зображена на рис.1.5.

Звернемо увагу, що розвиток регіональних ринків освітніх послуг забезпечується на основі дії комплексної системи регулювання, яка реалізовується за допомогою дії важелів державного та ринкового регулювання, які у сукупності справляють синергетичний ефект.

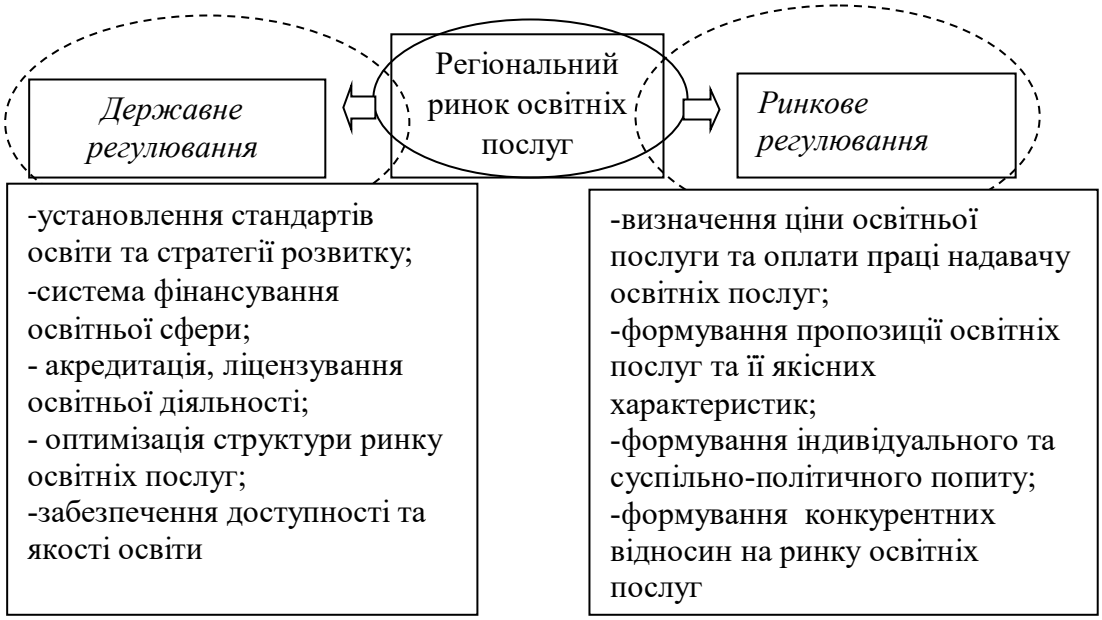

Рис.1.5. *Система регулювання регіонального ринку освітніх послуг*

**Авторська розробка.*

Державне регулювання регіональних ринків освітніх послуг передбачає формування стратегії розвитку як національної освіти, так і на рівні регіону, інституціоналізацію виробничих відносин у сфері освіти через законодавство, моніторинг та організаційно-економічний контроль роботи закладів освіти, вирішення питань оптимізації структури ринку освітніх послуг, його рівномірного розвитку, приведення відповідно законодавчо-нормативної бази, забезпечення підготовки фахівців у відповідності до державних потреб, підвищення конкурентоспроможності національної освіти й науки тощо.

Варто зазначити, що регіональний ринок освітніх послуг формується і розвивається під дією законів і закономірностей попиту і пропозиції, конкурентних відносин в цій сфері. Як стверджує Ніколаєва Е. М., ринок освітніх послуг близький до моделі монополістичної конкуренції [102].

Отже, пропозиція є складовою кон’юнктури регіонального ринку освітніх послуг. Пропозицію на ринку освітніх послуг формують освітні заклади, що надають освітні послуги для споживачів освітніх

послуг, а для випускників – ринок праці. На пропозицію освітніх послуг діють наступні фактори: соціально-економічний розвиток країни в цілому та регіону, державна політика в освітній сфері та рівень конкуренції.

Ціна, яка орієнтує всіх учасників ринку освітніх послуг на пошук оптимальних, в тому числі й з економічного погляду, параметрів діяльності закладів освіти, виступає регулятором на регіональному ринку освітніх послуг [29]. Рівновага на ринку освітніх послуг і ціна на освітню послугу формуються під впливом нецінових чинників (індивідуальні, суспільно-економічні).

Ціна освітньої послуги – це ринкова ціна, яка формується під дією попиту та пропозиції освітніх послуг. На регіональному ринку освітніх послуг виділяють ціну покупця й ціну продавця.

Ціна покупця – це ціна, яку можуть заплатити споживачі освітніх послуг. Її формування здійснюється під впливом таких факторів, як рівень життя населення, його платоспроможність, престижність закладу, спеціальності, перспектива майбутнього працевлаштування.

С. Семенюк наголошує на таких факторах, що формують ціну продавця, як собівартість навчання студентів, норма прибутку, рівень інфляції, етап життєвого циклу освітньої послуги, рівень конкуренції, державне регулювання цін, цінова політика та маркетингова стратегія. Автор зазначає, що «у результаті збалансування ціни покупця й ціни продавця отримаємо ринкову ціну освітньої послуги» [143].

Вище зазначені фактори впливу на ціну покупця у економічній теорії визначаються неціновими детермінантами попиту. Існують також детермінанти двосторонньої дії – вони впливають на попит і на пропозицію освітніх послуг одночасно.

Для виявлення нецінових факторів попиту на освітні послуги С. Семенюк пропонує поділити його на індивідуальний та суспільно-економічний [143]. Індивідуальний попит перебуває під впливом великої кількості факторів, які доцільно об’єднати в такі групи: якість отриманих освітніх послуг (використання у ВНЗ новітніх технологій, наявність висококваліфікованих викладачів); попит на випускників на

ринку праці (затребуваність спеціалістів певної спеціальності, конкурентоспроможність випускників на ринку праці, відповідність отриманих знань вимогам роботодавців); доступність освітньої послуги (форма власності, доходи сім'ї); відомість і відкритість ВНЗ (позитивний імідж, зв'язки з громадськістю); соціальна привабливість (престижність професії, розвиненість соціально-культурної та матеріально-технічної бази). Зі свого боку, на суспільно-економічний попит впливають частка ВВП, що витрачається на освіту, доходи населення, демографічна ситуація в країні, важливість професії для суспільства і її престижність.

Дедалі помітнішим є розшарування населення за ознакою доступу до отримання освітніх послуг. В даному випадку мається на увазі не територіальне розміщення закладів надання освітніх послуг. Тут набуває особливої значущості фінансовий чинник, оскільки доступ до освіти визначається такими соціально-економічним факторами, як доходи населення, платоспроможність. Наступним соціально-економічним фактором, який впливає на попит на освітні послуги, є демографічна ситуація в державі. Його вплив відображають такі характеристики, як чисельність населення, темпи його зростання (зменшення), середній розмір сім'ї. Демографічні характеристики найбільшою мірою повинні впливати на попит освітньої послуги.

Наступним суспільно-економічним фактором, що впливає на попит освітньої послуги, є важливість професії для суспільства та її престижність. Нині попит на освітні послуги визначається загальними закономірностями економіки країни. Попит на отримання спеціальності формується через перспективу високого рівня оплати праці за даною спеціальністю. Отже, існує тісний зв'язок між регіональним ринком освітніх послуг та ринком праці, що повинно враховуватись освітніми закладами. Досягнення збалансованості попиту та пропозиції на ринку праці є фактором зменшення безробіття, тому регіональний ринок освітніх послуг має розвиватись згідно потреби економіки регіону, зокрема потреб ринку праці.

Заклади освіти сьогодні виступають «виробниками» та «продавцями» освітніх послуг, а вихованці, учні, батьки, студенти – споживачами. Держава здійснює регулювання ринку освітніх послуг. Як зазначає О. Пащенко, «кожен із цих суб'єктів реалізовує певні економічні інтереси: споживач-студент прагне отримати рівень знань, адекватний вимогам сучасного ринку праці; виробник-навчальний заклад – запропонувати такі освітні послуги, які є конкурентоспроможними на ринку, держава – створити такі умови на ринку освітніх послуг й у сфері освіти в цілому, щоб забезпечити зростання частки висококваліфікованих спеціалістів в економічній системі, підвищити якість людського капіталу» [121]. Тому одні суб'єкти формують пропозицію освітніх послуг, а інші – попит.

Інфраструктуру регіонального ринку освітніх послуг М. Белицький визначає як систему організацій та установ, які забезпечують рух товарів та послуг. Ринкова інфраструктура загалом та інфраструктура регіонального ринку освітніх послуг як система – це сукупність суб'єктів матеріально-технічного, організаційного, інформаційного, фінансового й правового характеру, які забезпечують безперебійне функціонування ринкового механізму та безперервність процесу. Інфраструктура регіонального ринку освітніх послуг гарантує врахування інтересів громадян і суб'єктів регіонального ринку освітніх послуг [15]. Це можуть бути освітні тренінгові центри, інститути підвищення кваліфікації, консалтингові підприємства з підготовки та перепідготовки кадрів, бібліотеки тощо. Тому зрозуміло, що інфраструктурі ринку освіти притаманний допоміжний характер із забезпечення умов для створення кінцевого продукту [178].

Суб'єктами регіонального ринку освітніх послуг є освітні установи, споживачі (окремі особи), замовники (держава, підприємства й організації), посередники (служби зайнятості, біржі праці, органи реєстрації, ліцензування та акредитації освітніх установ тощо), а також громадські інститути й структури, що здійснюють просування освітніх послуг закладів вищої освіти на ринку [103, с. 8]. Л. Хижняк пропонує, окрім загальновизнаних продавців та

споживачів товару, до складу учасників ринку освіти віднести числених посередників – освітні фонди, служби зайнятості, біржі праці, органи ліцензування та акредитації освітніх установ тощо [160].

Продавцями на регіональному ринку освітніх послуг є заклади вищої освіти й інші заклади освіти. Освітні установи як суб'єкти ринку освітніх послуг формують пропозицію, надають і продають освітні послуги та продукти. Покупцями (споживачами) виступають абітурієнти, їхні батьки, котрі обирають навчальний заклад залежно від низки умов і параметрів; роботодавці – фірми, установи, організації та підприємства, що оплачують навчання своїх співробітників; підприємства, організації й установи, котрі наймають випускників.

Оскільки освіта і знання в сучасному світі є інтернаціональним явищем, в умовах глобалізаційних й інтеграційних процесів, які охопили всі сфери людського життя, у тому числі й освітню, відбуваються формування та розвиток єдиного світового освітнього простору за допомогою зближення підходів різних країн до організації освіти.

А. Гжесюк зазначає, що впродовж багатьох років освіта кожної країни мала національний характер. Міжнародний ринок освітніх послуг організаційно оформився лише в середині 90-х років XX ст., проте й нині він суттєво різниться на його регіональних сегментах [34].

Для вивчення особливостей розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах поглинення європейської інтеграції важливим є розуміння сутності поняття «*інтернаціоналізація освіти*». Зокрема, І. Жиляєв, В. Ковтунець, М. Сьомкін під інтернаціоналізацією на національному, секторальному й інституційному рівнях розуміють процес, за яким цілі, функції та організація надання освітніх послуг набувають міжнародного виміру. Поняття інтернаціоналізації у сфері освіти в міжнародній практиці традиційно включає два аспекти – «внутрішню» інтернаціоналізацію (internationalization at home) та «зовнішню» інтернаціоналізацію, або

освіту за кордоном, міжкраїнну освіту, транскордонну освіту (education abroad, across borders, crossborder education). Окрім того, інтернаціоналізація освіти містить такі форми міжнародного співробітництва, як індивідуальна мобільність (мобільність студентів або академічного персоналу в освітніх цілях); мобільність освітніх програм й інституційна мобільність; формування нових міжнародних стандартів освітніх програм; інтеграція в навчальні програми міжнародного вимірювання їх стандартів; інституційне партнерство: створення стратегічних освітніх альянсів [57, с.81]

Процеси європейської інтеграції України до Європейського Союзу передбачають входження вітчизняної освітньої сфери в Європейський освітній простір. Тому доцільне використання досвіду країн Європейського Союзу щодо формування відкритої й динамічної системи принципів, методів та інструментів створення сприятливих умов для адаптації вітчизняної освітньої сфери до європейських стандартів й активізації розвитку регіональних ринків освітніх послуг.

1.2. Досвід Європейського Союзу щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг

Для формування чіткої національної стратегії інтеграції вітчизняної освіти в європейський освітній простір важливе вивчення досвіду країн Європейського Союзу щодо реалізації основних напрямів європейської інтеграції на всіх рівнях освітньої діяльності – від університетів до міністерств. До них належать підписання Великої хартії університетів; створення Зони європейської вищої освіти (Болонський процес);програми європейського співробітництва в освітній сфері.

Погоджуємося з думкою А. Гжесюк, що Європейський ринок освітніх послуг являє собою своєрідний мікс національних освітніх систем [34].

Формою співробітництва в освітній галузі Європейського Союзу на мікрорівні є Велика хартія університетів, на національному й наднаціональному рівнях – Болонський процес (підписання Болонської декларації ініційовано Міністерствами освіти окремих країн ЄС, які належать до національного рівня регулювання, із подальшим поширенням ідеї інтегрування європейських систем освіти в єдиний освітній простір активними учасниками цього процесу стали міжнародні організації – ЮНЕСКО, Рада Європи та інші), на наднаціональному рівні – Лісабонська конвенція (її підписання ініційовано міжнародними організаціями – Радою Європи та ЮНЕСКО) [156].

Починаючи з 1980-х років, у країнах Європейського Союзу відбувається реформування національних систем вищої освіти за допомогою розгортання Болонського процесу та створення єдиного європейського освітнього простору. П. Сальберг називає цей процес «глобальним рухом освітніх реформ» (Global Educational Reform Moment, GERM) та окреслює основні його компоненти: стандартизація освіти; концентрація на ключових навчальних програмах; пошук безризикових способів досягнення цілей освіти; використання в управлінні освітою методів управління бізнесом; проведення політики відповідальності освітніх закладів за успіхи учнів на базі незалежного оцінювання їхніх досягнень [186].

Зазначимо, що основи Болонського процесу в Європі закладено після Другої світової війни прийняттям Європейської конвенції про еквівалентність дипломів (1953 р.) і Протоколу до неї (1964 р.), Європейської конвенції про еквівалентність періодів університетської освіти (1956 р.), Європейської конвенції про академічне визнання університетських кваліфікацій (1959 р.), Конвенції про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту і вчених ступенів у державах Європейського регіону (1979 р.), Європейської конвенції про загальну рівнозначність термінів університетської освіти (1990 р.) і Конвенції про визнання кваліфікацій (1997 р.), яка стосується вищої освіти в Європейському регіоні. Участь у Європейській конвенції про еквівалентність

дипломів Україна підтвердила лише 24.02.1994 р., для нас вона набула чинності 13.06. 1994 р. [12].

Аналіз нормативно-правової літератури Європейського Союзу з питань розвитку освітньої діяльності дозволив виявити, що процес розвитку освітньої діяльності та відповідно формування європейського ринку освітніх послуг є тривалим, динамічним; створює сприятливе інституційне середовище для розвитку відкритого освітнього простору. Основні офіційні документи, прийняті Європейським Співтовариством щодо розвитку освітньої сфери показано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Документи Європейського Союзу щодо розвитку освітньої сфери

Дата прийняття	Назва
1	2
Болонья, 18 вересня 1988 р.	Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum)
Лісабон, 11 квітня 1997 р.	Ліссабонська конвенція (Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні)
Париж, Сорбонна, 25 травня 1998 р.	Сорбонська декларація (Спільна Декларація «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» чотирьох міністрів, які представляють Велику Британію, Німеччину, Францію й Італію)
Болонья, 19 червня 1999 р.	Болонська декларація (Спільна декларація міністрів освіти Європи)
Прага, 19 травня 2001 р.	Празьке комюніке («До зони європейської вищої освіти»: Комюніке зустрічі європейських міністрів освіти)
29 березня 2001р.	Саламанкське звернення (Послання Саламанкського з'їзду європейських закладів вищої освіти «Формування європейського простору вищої освіти»)
Берлін, 19 вересня 2003 р.	Берлінське комюніке («Створення зони вищої освіти Європи»: Комюніке конференції міністрів освіти)
Брюссель, 15 квітня 2005 р.	Декларація Глазго, 2005 («Сильні університети для сильної Європи»: Декларація Європейської асоціації університетів)
Берген, 19 травня 2005 р.	Бергенське комюніке («Загальноєвропейський простір освіти – досягнення мети»: Комюніке Конференції європейських міністрів освіти)

Продовження таблиці 1.3

1	2
Лондон, 16 травня 2007 р.	Лондонське комюніке («На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації»: Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти)
Болонья, 2007 р.	Болонська робоча програма 2007–2009 («В напрямку до Європейського простору вищої освіти – інтегрована програма на 2007–2009 роки»)
Брюссель, 13 квітня 2007 р.	Ліссабонська декларація, 2007 («Університети Європи після 2010 року: різноманіття за єдності мети»)
Лювен та Лювен-ля-Ньов, 28 квітня 2009 р.	Лювенське комюніке («Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті»: Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти)
Будапешт, Відень, 12 березня 2010 р.	Будапештсько-Віденська декларація («Про створення Європейського простору вищої освіти»)
Брюссель, 2010 р.	Стратегія «Європа 2020», «Освіта і навчання 2020»
Бухарест, 27 квітня 2012 р.	Бухарестське комюніке («Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти»)
Єреван, 14 травня 2015 р.	Єреванське комюніке

**Узагальнено авторами.*

Передумова формування єдиного європейського ринку освітніх послуг – Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum), пропозицію про прийняття якої ініційовано Болонським університетом у 1986 р.

У Спільній Сорбонській декларації «Про гармонізацію архітектури європейських систем вищої освіти» (25 травня 1998 р.) зазначено, що «Європа – це не тільки євро, банки й економіка: вона повинна стати також і Європою знань».

Аналіз досвіду Європейського Союзу свідчить, що відкритий простір європейської вищої освіти, з одного боку, створює перспективи для збереження відмінностей, а з іншого – вимагає зусиль для подолання бар'єрів розробки програм для розширення мобільності та зближення учасників цього процесу. У цих умовах актуальною стала потреба створення системи, що забезпечує взаємне визнання різних систем освіти на основі міжнародного порівняння їх еквівалентності [12].

Згідно з Болонською декларацією, відбуваються процеси конвергенції європейських освітніх систем, зокрема запропоновано створити Європейський простір вищої освіти. Відповідно узгоджено спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти, створення єдиного Європейського освітнього й наукового простору (European Higher Education Area – HEA) до 2010 р. До Болонської декларації приєдналися 45 європейських країн уключно з Україною [59]. Цілі Болонського процесу відображені в додатку З.

Загальноєвропейський простір вищої освіти (EHEA) й загальноєвропейський дослідницький простір (ERA) утворюють сучасне європейське суспільство знань [61].

У комюніке Празького саміту, який відбувся в травні 2001 р. за участю представників 33 країн Європи, наголошено на необхідності в подальшому розвитку ще трьох аспектів європейського простору вищої освіти, а саме: 1) здійснення постійного навчання протягом усього життя; 2) підвищення ролі закладів вищої освіти процесі мотивованого залучення студентів до навчання в контексті цілей Болонського процесу; 3) сприяння підвищенню привабливості та конкурентоспроможності європейського простору вищої освіти для інших регіонів світу (зокрема актуалізація транснаціональної освіти) [59, с. 143].

На нашу думку, вищезазначені аспекти мають бути покладені в основу розробки стратегічних напрямів активізації розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні.

У вересні 2001 р. створено Наглядову раду (Observatory) Великої хартії університетів. Сьогодні до неї приєдналося 530 університетів світу, серед яких – 30 українських.

Третій етап Болонського процесу відбувся в Берліні 18–19 вересня 2003 р., де підписано відповідне комюніке. Принципово новим рішенням Берлінського саміту стало поширення загальноєвропейських вимог і стандартів уже й на докторські ступені. Особливу увагу приділено необхідності контролю за дотриманням європейських стандартів якості освіти на всьому просторі. Ці стандарти в Європі розробляє й підтримує відома міжнародна організація «Європейська мережа з гарантування якості» (European Network Quality Assurance – ENQA) [59; 66].

Пріоритетним напрямом Бергенського комюніке (19–20 травня 2005 р.) визначено соціальну спрямованість реформ, забезпечення доступності вищої освіти, координацію в рамках Болонського процесу заходів зі створення Загальноєвропейського простору вищої освіти та допомогу країнам, що приєдналися, у реалізації цих цілей.

Заслуговують на увагу такі цілі та завдання, як упровадження стандартів і принципів забезпечення якості, національних кваліфікаційних рамок; присудження й визнання подвійних дипломів; створення можливостей для гнучких траєкторій навчання в освіті, уключаючи процедури визнання попереднього навчання [89].

Стосовно розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні в умовах європейської інтеграції для реалізації відповідних цілей мають бути враховані питання освіти, навичок, мобільності дослідників, транснаціонального співробітництва, обміну знаннями, політики єдності, фінансування, які оприлюднено Європейською комісією у 2006 р. в рамках Повідомлення «Реалізація знань на практиці: широкоформатна інноваційна стратегія для ЄС» (див. додаток К).

Документи Європейської комісії з питань освіти розглянуто в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Документи Європейської комісії з питань освіти

Назва документа	Зміст документа	Мета впровадження
Єврокомісія «Покращення трансферу знань між дослідницькими інститутами та промисловістю по всій Європі: залучення відкритих інновацій упровадження Ліссабонської стратегії», Брюссель, 2007	Заходи скеровані на поширення знань та результатів досліджень по ЄС; політику наближення ЄС щодо попередження однобічних дій держав-членів	Удосконалення процесу передачі знань освітніх і дослідних інститутів промисловості та суспільству; підтримка держав-членів у прийнятті місцевих політик згідно з практикою ЄС та внесення можливих регіональних коригувань
Єврокомісія «Стратегія у галузі прав промислової власності для Європи», Брюссель, 2008	Стратегії ЄС із прав інтелектуальної власності	Гармонізація процедур реєстрації патентів, торгових марок та інших форм прав інтелектуальної власності
Єврокомісія «Європа – 2020 – «Керівна ініціатива – Інноваційний союз», Брюссель, 2010	Фінансування наукових досліджень, поширення знань у ЄС, підвищення мобільності дослідників	Зменшення фрагментації науки й освіти в Європі задля надання інноваційним ідеям ринкової форми; підтримка співпраці між промисловістю та дослідними інститутами

**Складено за [165].*

У 2010 р. еволюція Болонського процесу була продовжена ініціативою «Європейський простір вищої освіти», що реалізовується в сучасних умовах у рамках ініціатив ЄС «Європа 2020» (Europe 2020) і «Освіта і навчання 2020» (Education and Training), що мають на меті підвищити результативність функціонування освітніх систем та міжнародну привабливість вищої освіти в Європі.

Стратегія «Європа 2020» була названа стратегією розумного, стійкого та всеосяжного зростання. В її основу покладно три взаємопов'язаних пріоритети: інтелектуальне зростання, що

передбачає збільшення інвестицій в освіту, дослідження та інновації; збалансоване зростання означає сприяння розвитку екологічно чистої і конкурентоспроможної економіки з ефективним та ощадливим використанням ресурсів; інклюзивне зростання, а саме сприяння розвитку соціально орієнтованої економіки з високим показником зайнятості населення.

Під інтелектуальним зростанням держави ЄС мають на увазі підвищення рівня розвитку освіти за допомогою забезпечення населення навчанням протягом життя, мотивацій для оновлення навичок та умінь. Велика увага сфокусована на підвищенні мобільності споживачів освітніх послуг і можливості отримання освіти за кордоном.

У сучасних умовах реалізації Болонського процесу в деяких країнах Європи на регіональних ринках освітніх послуг відбуваються зміни, пов'язані з формуванням єдиних ринкових систем.

Поширеними у країнах ЄС є процеси «академічного дрейфу» – підвищення академічного статусу навчальних закладів до рівня університетів. Серед країн, що здійснюють таку практику, назвемо Іспанію, Німеччину, Австрію: спеціалізовані навчальні заклади, не являючись закладами вищої освіти, мають можливість видавати дипломи університетського зразка. У Швеції, Норвегії та Ліхтенштейні практикується, що всі навчальні курси, незалежно від місця викладання, є курсами університетського рівня. У Скандинавських країнах студенти можуть вступити в коледж, а потім перейти до університету й навпаки [113].

Скандинавські країни посідають провідні місця у світі за розвитком та якістю вищої освіти. Це пов'язано з тим, що ними проведено структурні реформи в освіті. Досвід держав цього регіону є показовим для розвитку регіональних ринків освітніх послуг в інших країнах. Акцент на державному регулюванні освітньої сфери, здійснення регіональної політики на принципах рівних можливостей сформували особливу модель вищої освіти в скандинавських країнах. Мегарегіональна освітня модель цих держав ґрунтується на глибокому переконанні в тому, що представники влади, що

обираються народом, спроможні ефективніше регулювати процеси, що пов'язані з освітньою діяльність, ніж ринкові механізми.

Отже, можна стверджувати, що освітня модель північноєвропейських країн має унікальний характер і характеризується низкою особливостей, зокрема невеликими за розміром освітніми ринками напівзакритого типу, жорсткою централізацією контролю за ресурсами; інституційною однорідністю, без формально визначеної ієрархії; обмеженою конкуренцією, що спрямована не на ринки, абітурієнтів чи бізнес, а на розподіл державних фінансових ресурсів; низьким рівнем інституційної ініціативи та розвитку підприємницького духу в умовах суворої централізації [34].

Звернемо увагу, що в провідних країнах світу міжнародний компонент національної освітньої політики в останні 20 років став предметом уваги фахівців у галузі міграційної політики, працевлаштування, торгівлі, які включилися в процес регламентації, організації й фінансування академічної мобільності разом із регіональними неурядовими агенціями та міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄБРР, Світовий банк тощо) [61].

Щодо віднесення освіти до сфери послуг звернемо увагу на прийняття й реалізацію Генеральної угоди з торгівлі послугами (GATS – General Agreement on Trade in Services) як багатостороннього договору, що регламентує правила міжнародної торгівлі послугами, містить загальні правила, які стосуються прозорості стандартів торгівлі, та конкретні положення про порядок доступу іноземних постачальників на місцеві ринки. ГАТС установлює правила управління міжнародною торгівлею й інвестуванням у сфері послуг, котрі розповсюджуються на індустрію послуг, уключаючи освіту, яка здійснює міжнародні транзакції, за допомогою пересилання висококваліфікованого персоналу, технічної інформації чи фінансів через національні кордони різних держав або наданням послуг іноземним суб'єктам через розміщені за кордоном філії [3, с.72].

Н. Авшенюк зазначає, що «включення освіти до Генеральної угоди з торгівлі послугами зміщує акцент у традиційному сприйнятті освіти як суспільного блага на ставлення до неї, як до товару» [3, с.73].

Відповідно до Генеральної угоди з торгівлі послугами, торгівля освітніми послугами класифікується за п'ятьма категоріями:

1) початкова освіта;

2) середня освіта;

3) вища освіта;

4) освіта дорослих;

5) інші освітні послуги.

Типи освітніх послуг згідно з Генеральною угодою з торгівлі освітніми послугами зображено на рис. 1.6.

Рис.1.6. *Класифікація освітніх послуг згідно з Генеральною угодою з торгівлі освітніми послугами*

**Узагальнено авторами [3; 183].*

Зазначимо, що тип освітніх послуг «присутність фізичних осіб» тісно пов'язаний із транскордонною торгівлею професійними послугами (cross-border trade of professional services). Це, насамперед, здатність висококваліфікованих фахівців, акредитованих в одній країні, успішно надавати освітні послуги за кордоном. Відповідно, що фахівець певної національності, який отримав диплом й кваліфікацію за межами своєї країни, може працювати, повернувшись у країну свого походження та постійного проживання. Раніше, до прийняття Генеральної угоди щодо торгівлі послугами, така форма міжнародних відносин регулювалась переважно державною міграційною політикою й переміщених осіб працевлаштовуватися за кордоном. Нині, в умовах глобалізації, інтеграції та мобільності фахівців між транснаціональними компаніями, під час надання професійних послуг на міжнародному рівні дотримуються тих самих норм і стандартів, що й при транскордонній торгівлі освітніми послугами.

За допомогою реалізації вищезазначених типів освітніх послуг здійснюється збільшення їх експорту та отримуються певні політичні та економічні вигоди.

Враховуючи стрімке зростання кількості провайдерів вищої освіти на міжнародній арені, результатом надання їм вільного доступу на ринок освітніх послуг певної країни чи регіону може стати його наповнення продукцією сумнівної якості. Саме такі побоювання, як стверджує Д. Робінсон, фактично стоять на заваді поширенню зобов'язань зазначає ГАТС на сферу освітніх послуг. Зауважимо, що прихильники й опоненти включення освітніх послуг до ГАТС будують свої міркування на тому, що деякі держави застосовують надто агресивну стратегію міжнародної експансії з метою забезпечення ринків для власної освітньої індустрії за умов широкої комерціалізації освіти. На думку експертів, це є основною причиною того, що більшість країн намагається не прискорювати лобіювання цього процесу. Інший чинник – обмежені можливості профільних міністерств освіти щодо впливу на визначення національних позицій та захисту інтересів своєї сфери діяльності [185,с.6].

Проте, досвід надання освітніх послуг у міжнародному контексті показує, що жодна країна-учасниця ГАТС не досягла великих успіхів у просуванні до вільного освітнього ринку. Провідні провайдери транснаціональної вищої освіти переконані, що навіть за умови, коли всі держави водночас вирішать відкрити свої освітні ринки відповідно до вимог ГАТС, у результаті виникне не вільний, ліберальний ринок, а такий, що діятиме в жорстких обмеженнях. Адже глобальна торгівля в галузі освіти динамічно розвивається, що спричиняє потребу в засобах її регуляції, без яких вона перетворюється на серйозну загрозу для споживачів – студентів та незахищених органів управління освітою більшості країн [190, с. 8].

З іншого боку, для молоді тих держав, де уряд не має можливостей запропонувати їм гідні освітні послуги вдома, освіта за кордоном або з-за кордону залишається єдиним доступним варіантом. Зважаючи на такі обставини, не зовсім правильною є заборона торговельних відносин у сфері освіти. Натомість потрібно докласти зусиль і виробити такі правила, які б дозволяли максимально використовувати переваги транснаціональної освіти за умови різнобічного контролю й попередження небажаних наслідків.

Так, Н. Авшенюк зазначає, що «нині ми є свідками формування одночасно двох феноменів: транснаціонального та глобального освітніх просторів, які, розвиваючись паралельно, впливають один на одного. При цьому транснаціональний освітній простір можемо розглядати як певну «територію» перевірки якості освітніх послуг у регіональному масштабі для подальшого глобального поширення» [3, с.74].

Слід зазначити, що освітню мобільність у ЄС забезпечує низка спеціальних програм із багатомільйонними бюджетами. За 20 років програмою Erasmus скористалося понад 1,7 млн громадян ЄС. Для академічних обмінів між державами співдружності та іншими країнами в рамках цього проекту працює програма Erasmus-Mundus («Еразм-Світ»). Незважаючи на фахову підтримку з боку ЄС, нею скористалися лише поодинокі ВНЗ України, які мають реальні партнерські зв’язки з ВНЗ країн Європейського Союзу [61].

Держави ЄС, із якими співпрацює Україна, мають намір і далі підтримувати академічну мобільність через програми Erasmus і планують, що європейські студенти проходитимуть частину навчання або стажування за кордоном [86].

Велике значення для інтернаціоналізації вищої освіти має практика отримання спільних дипломів. Європейський проект INTERUV сфокусовано на підтримці створення програм спільних дипломів серед ВНЗ ЄС і регіонів-сусідів ЄС.

У європейських країнах створено спеціалізовані служби сприяння експорту освітніх послуг та академічному обміну викладачів і студентів на зразок французьких EduFrance, Egide чи німецької DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst). Так, DAAD планує запрошувати ще більше студентів із-за кордону [86].

Окрім спільних стратегічних документів ЄС у сфері освітніх послуг, кожна держава-член співдружності має власну законодавчу базу щодо освітньої діяльності.

Основні законодавчі акти деяких країн-членів ЄС і їх стислий аналіз наведено в додатку Л.

Групування держав-членів ЄС залежно від особливостей національної підтримки науково-технічної діяльності відображено в додатку М.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку майже в усіх країнах ЄС на державному рівні сформовано законодавство щодо регулювання освітньої діяльності.

Важливе значення для забезпечення розвитку регіональних ринків освітніх послуг мають процеси залучення інвестицій. Досвід ЄС показує, що поряд із державним фінансуванням усі держави-члени спідвружності намагаються залучати приватне фінансування на конкурентній основі, а також іноземні інвестиції в національну освіту та науково-дослідні розробки. Так, у таких країнах, як Австрія, Бельгія, Кіпр, Данія, Естонія, Греція, Угорщина, Литва, Мальта та Великобританія, іноземне інвестування складає щонайменше 10 % від загальних витрат на науково-дослідні розробки. Трохи менше (від 5 % до 10 %) міжнародне фінансування становить у Болгарії,

Фінляндії, Франції, Ірландії, Латвії, Польщі, Словаччині, Словенії, Іспанії, Швеції. У решті держав-членів ЄС (Чехія, Німеччина, Португалія, Румунія) частка іноземних інвесторів у загальних обсягах витрат на національні науково-дослідні розробки складає менше 5 % [165].

Підтримка комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності закладів вищої освіти є важливим інструментом для стимулювання розвитку ринків освітніх послуг у країнах ЄС. Законодавча база з питань трансферу знань і технологій у європейських державах уключає питання прав власності на дослідження та розробки, їх патентування, ліцензування й визначення роялті за результатами досліджень закладів вищої освіти. Так, у 2008 р. ЄС розроблено Рекомендації щодо передачі інтелектуальної власності та знань, які регламентують практичну діяльність із цих питань.

Рекомендації закріплюють принципи здійснення ефективного управління закладами вищої освіти і використання ними інтелектуальної власності, встановлюють принципи, якими вони мають керуватися під час розробки та перегляду власної інституційної політики. Зазначені Рекомендації сприяють адаптації держав ЄС національних політик управління інтелектуальною власністю до загальноєвропейських норм і стандартів з метою підвищення ефективності передачі знань і технологій.

Крім того, у ЄС функціонує спеціальна робоча група для моніторингу питань проведення досліджень в навчальних закладах європейських країн та вивчення відповідних механізми трансферу знань і технологій. Так, Франція, Великобританія, Німеччина, Чехія, Швеція, Данія, Люксембург, Угорщина, Нідерланди, Бельгія на законодавчому рівні зобов’язують заклади вищої освіти співпрацювати з бізнес-структурами та суспільством у цілому з питань передачі знань та технологій, а також різними методами заохочують підприємства до такої діяльності. Для прикладу, у Данії заклади вищої освіти мають можливість створювати товариства з обмеженою відповідальністю, які на комерційній основі передають

приватним підприємствам знання і технології, напрацьовані у процесі освітньої діяльності; у Німеччині федеральні та земельні уряди стимулюють процес передачі знань закладів вищої освіти для підприємств за допомогою фінансування спеціальних програм спільних досліджень [165].

Для активізації участі роботодавців у процесі професійного навчання країни ЄС запроваджують обов'язкові внесків для сплати підприємствами до фонду професійного навчання; надають преференції компаніям, які інвестують у людський капітал; податкові кредити; забезпечують допомогу малим і середнім підприємствам у питаннях кадрових змін.

Досвід європейських кран демонструє практику стимулювання особистого навчання працівників, при якій роботодавці відшкодовують витрати на навчання найманих працівників по тих напрямках, що відповідають основному виду діяльності підприємств. Крім того, держава здійснює субсидіювання внутрішньовиробничих програм навчання. Державні органи Великобританії, Італії, Швеції в разі найму на навчання на виробництві молоді віком 16–18 років, яка не має повної середньої освіти, відшкодовують 60 % витрат підприємства на означені цілі [48].

Задля полегшення співпраці між наукою й бізнесом у країнах-членах ЄС створюється відповідна інфраструктура, а саме: технологічні парки, бізнес-інкубатори (надання суб'єктам малого та середнього підприємництва на певних умовах і на встановлений час спеціально обладнаних приміщень та іншого майна з метою сприяння набуттю ними фінансової самостійності й створення умов для розробки та застосування інноваційних технологій), кластери (стійке об'єднання на тривалий період декількох підприємств єдиними матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками), організації у сфері трансферу технологій, діяльність яких регулюється національними законами.

Так, А. Габріель вказує, що законодавство Румунії визначає технологічний парк як «точно визначену територію, де наукові дослідження, пов'язані з бізнесом, промислове виробництво й

діяльність із надання послуг здійснюються зі спеціальними стимулами з метою оптимізації використання людських та матеріальних ресурсів території» [2, с. 342].

Зі слів І. Чайки, створення технологічного парку відбувається на підставі договору між органами державної влади, підприємствами, університетами й іншими зацікавленими партнерами. Прикладом функціонування інкубаторів слугує французька програма «Регіональні інкубатори» від 1999 р., заснована на базі проведення національного конкурсу проектів [165].

Процес транснаціоналізації освітніх послуг, зазначає О. Присвітла, проявляється насамперед завдяки дії міжнародних компаній. Країнами-лідерами глобального освітнього ринку створено свої освітні ТНК, які є основними його операторами, серед них: DAAD (Німеччина), British Council (Велика Британія), CIMO (Фінляндія), IDP Education Australia (Австралія), EduFrance (Франція), NAFSA (США) та ін. Ці компанії займаються виключно освітою, або захоплюють суміжні сфери – культуру й мистецтво. В рамках своєї діяльності збираються на тематичні конференції, конгреси; фінансування забезпечується на контрактній або грантовій основі [127].

Важливий вплив на процеси інтернаціоналізації освітніх послуг здійснюють міжнародні організації, що регулюють освітню діяльність на наддержавному рівні. Передусім це такі міжнародні інституції, як ЮНЕСКО (підрозділ ООН), Міжнародна організація праці (МОП) та ін. До переліку інститутів, що впливають на розвиток ринку освітніх послуг, та включені у структуру ЮНЕСКО, входять: Міжнародне бюро освіти, Міжнародний інститут планування освіти, Інститут ЮНЕСКО – у галузі неперервної освіти. Головним завдання Європейського центру вищої освіти є розвиток та проведення реформ у сфері освіти в центральноєвропейських та східноєвропейських державах.

Важливим напрямом європейської освітньої політики є збалансування системи професійної освіти та потреб регіональних ринків праці. Як зазначає О. Сахарська: «із цією метою

використовують інституційні інструменти, які координують спільну діяльність між сферами освіти та зайнятістю. Створюються й розвиваються різні представницькі органи (на державному, регіональному, місцевому рівнях; на рівні навчальних закладів та підприємств), до яких входять усі зацікавлені сторони. Прикладами таких органів є Наглядові ради при навчальних закладах, фондах, а також консультативні органи при міністерствах освіти. Вони особливо плідно працюють за умови існування сильних організацій роботодавців (Economic Chamber у Німеччині, Country Enterprise Boards (CEBs) в Ірландії). У Великобританії діють Галузеві ради з розвитку професійних умінь (SSC). Їхня діяльність регулюється Асоціацією щодо формування професійних умінь для галузей. До функцій Рад належить розробка рекомендацій з удосконалення програм професійної підготовки спеціалістів, вимог до системи «учнівства», кваліфікаційних стандартів. Роботодавці активно працюють у цих Радах, беручи участь у сертифікації кваліфікацій випускників. Часто процедури оцінки якості профпідготовки відбуваються безпосередньо на робочих місцях, де проходять виробничу практику студенти» [141].

Потрібно відзначити, що професійна освіта Великобританії перебуває в компетенції двох міністерств: Міністерства освіти і науки й Міністерства зайнятості. Також функціонує Національна рада з професійних кваліфікацій, яка здійснює моніторинг та контроль за професійною освітою Великобританії. Як зазначає О. Тимошенко, «основними цілями її роботи є підвищення кваліфікації всіх працюючих у Великобританії; побудова кваліфікацій з урахуванням вимог конкретних робочих місць; створення простої, але ефективної системи кваліфікації; гарантії якості й уніфікації системи контролю якості; зближення та взаємопроникнення загальноосвітніх і професійних кваліфікацій» [154].

Національною радою визначено одинадцять галузей професійної діяльності, у кожній із яких уведено п’ять рівнів кваліфікацій. У Великобританії діє близько 150 організацій, до компетенції яких входить сертифікація відповідних професійних кваліфікацій. Вони є

незалежними недержавними структурами; частина з них має статус промислових освітніх організацій.

Основними розробниками кожної кваліфікації є представники промисловості, профспілки, держава. Навчальний заклад, що має сертифікат від відповідної організації, сам визначає вид, тривалість і місце навчання, насамперед виробничого. Зміст будь-якої професійної кваліфікації розбито на модулі, кожен із яких складається з професійних знань і навичок, критеріїв оцінки (відповідності стандарту), ступеня широти, гнучкості, переносу знань і навичок [48].

На досвід Нідерландів звертає увагу С. Алашеєв, вказуючи, щло у цій країні представники освіти, малого та середнього бізнесу, профспілок створюють Національні організації професійної освіти й навчання, що здійснюються умови для забезпечення відповідності професійної потребам ринку праці. Понад 20 національних організацій професійної освіти й навчання об'єднано в «COLO», що являє собою асоціацію державних методичних центрів із проблем професійної освіти, навчання та ринку праці й виконує функції координації діяльності Національних організацій (за профілями). Крім того, Асоціація здійснює нагляд за дотриманням законодавства у сфері атестації, займається визначенням структури кваліфікацій, змісту професійної освіти, проводить переговори з Міністерством освіти, сприяючи розвитку співробітництва із врахуванням інтересів усіх сторін [6].

І. Петрова вказує, що ради мають вплив на державу та систему професійної освіти, забезпечуючи рівний доступ усіх галузей до оновлення кадрового потенціалу відповідно до вимог виробництва [134].

Це особливо важливо для малих і середніх підприємств, участь яких у вирішенні питань професійної підготовки на індивідуальному рівні може бути ускладнена.

В Іспанії створено Національний інститут кваліфікацій, в компетенцію якого входить аналіз стану ринку праці, розробка

професійних кваліфікацій на основі отриманих результатів аналізу, їх апробація, виконання методологічних досліджень чинних професійних кваліфікацій тощо. Державну політику таким чином спрямовано на навчання на регіональному рівні та підвищення ефективності професійної освіти відповідно потреб розвитку економіки в автономіях.

Як зазначає О. Дяків, у Болгарії програмно-цільовий механізм взаємодії освіти та ринку праці спрямовано на врегулювання пропозиції й попиту на робочу силу. Із цією метою розроблено програму «Розвиток трудових ресурсів», котра реалізується за сприяння Союзу, фінансовий внесок якого становить 22 % [48].

На мікрорівні (між навчальним закладом і підприємством) ці контакти можуть мати як постійний, так і тимчасовий характер, за яких відбувається обмін інформацією про вакансії, вносяться пропозиції щодо змін кваліфікаційних вимог з боку роботодавців; про нові спеціальності, наукові розробки – зі сторони навчальних закладів.

У Німеччині існує практика запровадження дуальної системи професійної освіти, яка передбачає одночасне навчання в освітньому закладі та працевлаштування по спеціальності. Інтереси роботодавців представляють торгово-промислові палати у співпраці з міністерствами освіти. При дуальній системі професійної освіти забезпечується прийняття спільних рішень щодо програм та курсів навчання, розподіляється їх фінансування. Держава здійснює фінансування освітніх закладів, тоді як приватні підприємства забезпечують отримання професійних навичок та умінь найманих працівників. Таким чином досягається відповідність надання освітніх послуг потребам ринку праці. Перевагами цієї системи підготовки є посилена мотивація споживачів освітніх послуг до освоєння професії, отримання практичних умінь високої якості, формування самостійності й відповідальності.

Результатом дуальної системи освіти є підвищення ефективності використання державою трудових ресурсів, можливість оперативної та гнучкої реакції на зміни до вимог стосовно професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів.

За оцінками аналітиків, ця система адаптована до економіки з високим рівнем регулювання ринку праці. Вона успішно функціонує за умови наявності сильних асоціацій роботодавців, розвиненої системи колективних договорів, високої заробітної плати для некваліфікованої робочої сили, високого рівня соціального захисту безробітних [134].

Тому використання цієї системи в деяких країнах (США, Корея, Єгипет, Індонезія) не принесло очікуваних результатів, оскільки застосування конкретної форми партнерства залежить від культурних, історичних, інституційних особливостей кожної держави.

В Німеччині також практикується модель «трудового року», коли молоді люди протягом року після закінчення навчального закладу середньої освіти приймають участь у різних соціальних проектах (освітніх, культурних, екологічних) з отриманням за цю роботу заробітку плату та винагороду. Держава або громадські організації компенсовують витрати, що пов’язані з проживанням та харчуванням. Протягом цього «трудового року» випускники закладів середньої освіти визначаються зі своєю майбутньою професійною діяльністю. Одночасно перевагою такої діяльності є те, що вони набувають трудових навичок, умінь і ключових професійних компетенцій. Вступаючи до центрів професійної освіти (в Україні аналогом є професійно-технічні навчальні заклади), студенти на першому курсі навчання мають змогу ознайомитися з професіями, за якими здійснюється підготовка в даному закладі, і лише на другому курсі навчання обирають спеціальність. Таким чином, ринок освітніх послуг перебуває у взаємозалежності із вимогами ринку праці.

У Німеччині повноваження органів управління у сфері професійної підготовки кадрів розподіленої таким чином, що діяльність професійних навчальних закладів контролює уряд земель, із бюджетів яких виділяють засоби на їх утримання. Відповідальність за виробниче навчання покладено на федеральний уряд, контрольні функції здійснюють також торгово-промислові та ремісничі палати. Зміст навчальних планів професійних шкіл централізовано не регламентується. Основні положення, що стосуються виробничого навчання, уніфіковані й регламентуються федеральним законом про професійну підготовку.

Як зазначає К. Ромащенко, «позиція прихильників антиринкової моделі фінансування вищої освіти така: для подальшого розвитку „суспільства добробуту" держава повинна взяти на себе всю відповідальність за фінансування вищої освіти. Модель є закритою для будь-якої приватизації навчальних закладів. Так, абсолютна більшість ВНЗ Німеччини – державні, і навчання в них для студентів безкоштовне» [137].

При цьому понад 30 % студентів отримують матеріальну допомогу або з федерального бюджету (33 % усіх коштів), або з бюджетів земель (44,6 %), або від громад (22,4 %). Фінансова допомога студентам здійснюється в межах Федерального закону про стимулювання освіти, який прийнято в 2001 р. [179].

Останнім часом у європейських країнах відбувається активний процес щодо організації внутрішньовиробничих навчальних центрів та запровадження механізму прямого фінансування внутрішньовиробничих систем навчання, обов'язковою умова якого – відповідність професійної освіти вимогам, які висуваються перед сучасними професіями.

І. Петрова звертає увагу, що у Франції існують галузеві, у Німеччині – міжзаводські центри, які зазвичай є підрозділами корпорацій. Наприклад, автомобільні корпорація «Форд», «Рено» займаються власним навчанням професійних кадрів, що працюють на

підприємствах. Що стосується змісту навчання, то вибираються найбільш пріоритетні напрями [134].

Не ліцензуються підприємства, котрі займаються навчанням найманих працівників у Болгарії. Для отримання субсидій, в тому числі для здійснення навчання персоналу, роботодавці мають можливість звертатись із відповідною заявою в місцеві відділення Національного агентства з працевлаштування. До обов'язків Національного агентства професійної освіти й навчання також відносять здійснення ліцензування й контролю за освітньою діяльністю; координацію роботи установ щодо допрофесійної орієнтації, освіти та навчання; розробка переліку професій для професійної освіти; визначення державних стандартів щодо отримання кваліфікацій.

Як зазначає О. Дяків, одним із джерел поповнення державних коштів на професійну підготовку є кошти самих підприємств (відрахування на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів від 2 до 10 % від фонду заробітної плати є на підприємствах Франції, Великобританії, Італії) [48]. У Великобританії та Франції практикують ефективну податкову схему стимулювання підприємств, що займаються професійним навчанням найманих працівників: податок та дотація. При використанні цієї схеми, здійснюється встановлення фіксованого податку на підготовку персоналу на виробництві від загального фонду заробітної плати підприємства. Держава за поданням рахунків повертає суму, що витрачається на професійне навчання. У випадку, коли підприємство виділяє на навчання працівників менше коштів, ніж це передбачено фіксованим податком, то різниця сплачується в бюджет. Зазначену схему стимулювання можна використати й в Україні.

Аналіз досвіду країн ЄС щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг показав дію різноманітних інструментів стимулювання розвитку цих ринків, що представлено на рис. 1.7.

Рис.1.7.Стимулювання розвитку ринків освітніх послуг у країнах ЄС

**Авторська розробка.*

Погоджуємось з О. Дудкіною, що «європейська практика свідчить, що інноваційна, науково-технічна, освітня діяльність є тим інструментом, що здатний активізувати всі виробничо-економічні та соціальні процеси на рівні держав та регіонів. Саме вищі навчальні заклади можуть розглядатись як своєрідні «полюси росту», як містоутворювальні ядра, навколо яких розвиватиметься економіка міст та регіонів» [46].

Ураховуючи вищесказане, можемо стверджувати, що в державах ЄС відбуваються динамічні процеси у сфері надання та споживання освітніх послуг.

Отже, що європейський ринок освітніх послуг сформований завдяки інтеграції національних освітніх систем на всіх рівнях

освітнього простору. Вивчення досвіду країн ЄС щодо формування й розвитку ринків освітніх послуг, відкритої й динамічної системи принципів, методів й інструментів створення сприятливих умов для адаптації вітчизняної освітньої сфери до європейських стандартів є важливим для України в умовах імплементації комплексу заходів ЄС: Болонського процесу, Ініціатив ЄС, Генеральної угоди з торгівлі послугами.

Адаптація досвіду країн співдружності має важливе значення для розробки напрямів і механізму активізації розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні в умовах імплементації Угоди про асоціацію з ЄС.

Для їх розробки необхідні також урахування сучасних тенденцій розвитку вітчизняного освітнього простору, виявлення регіональних особливостей та факторів, що впливають на регіональні ринки освітніх послуг. Сучасні активні структурні зрушення в системах освіти держав ЄС при запровадженні Болонського процесу вимагають ґрунтовного дослідження з точки зору отримання переваг і здійснення освітніх реформ в Україні.

1.3. Методичні підходи до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг

Сучасні тенденції розвитку ринку освітніх послуг в Україні зумовлені процесами реформування освітньої сфери, обмеженого її фінансування, євроінтеграційними намірами. У зв’язку з цим дослідження ринкової кон’юнктури та основних показників розвитку ринку освітніх послуг у регіонах і країні в цілому необхідні не лише станом на певний період часу, але й на перспективу, що дасть змогу спрогнозувати соціально-економічні процеси в суспільстві.

Національний ринок освітніх послуг не є гомогенним, він охоплює й узагальнює регіональні ринки, стан, динаміка та тенденції

котрих визначаються сукупністю індивідуально сформованих факторів екзо- й ендогенного характеру. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання розробки методичного інструментарію, призначеного для діагностики ринків освітніх послуг мезорівня, виявлення наявних тенденцій, закономірностей, проблем і перспектив із метою забезпечення ефективного регулювання.

У науковій літературі широко розкрито різноманітні методичні підходи до оцінки розвитку рівня освітніх послуг, серед яких – наукові праці таких учених, як А. Антохов, С. Архипова, О. Карпюк, Е. Лібанова, Л. Семів, Ю. Ходикіна, Л. Шевченко, А. Шендер та ін.

Вивчення наявних методичних підходів до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг дало можливість виявити певні розбіжності, що свідчать про потребу їх удосконалення.

У зв'язку з цим нами запропоновано методичний підхід до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг (рис.1.8), який, на відміну від наявних, охоплює послідовну реалізацію етапів.

На першому етапі «Аналіз розвитку ринку освітніх послуг в Україні» за допомогою якісних і кількісних показників здійснюється аналіз розвитку ринку освітніх послуг на національному рівні. При цьому якісними показниками виступають результати рейтингової оцінки навчальних закладів різних рівнів акредитації та ступенів. Кількісні показники розвитку національного ринку освітніх послуг – це абсолютні та відносні показник, що характеризують кількість споживачів та надавачів освітніх послуг, видатки бюджету на освітню діяльність, обсяг реалізованих освітніх послуг, капітальні інвестиції, ціна та ін.

На другому етапі «Оцінка розвитку регіональних ринків освітніх послуг» пропонуємо провести аналіз елементів регіональних ринків освітніх послуг (попиту, пропозиції, ціни, інфраструктури). При цьому пропозиція здійснюється за допомогою оцінки якості освітніх послуг.

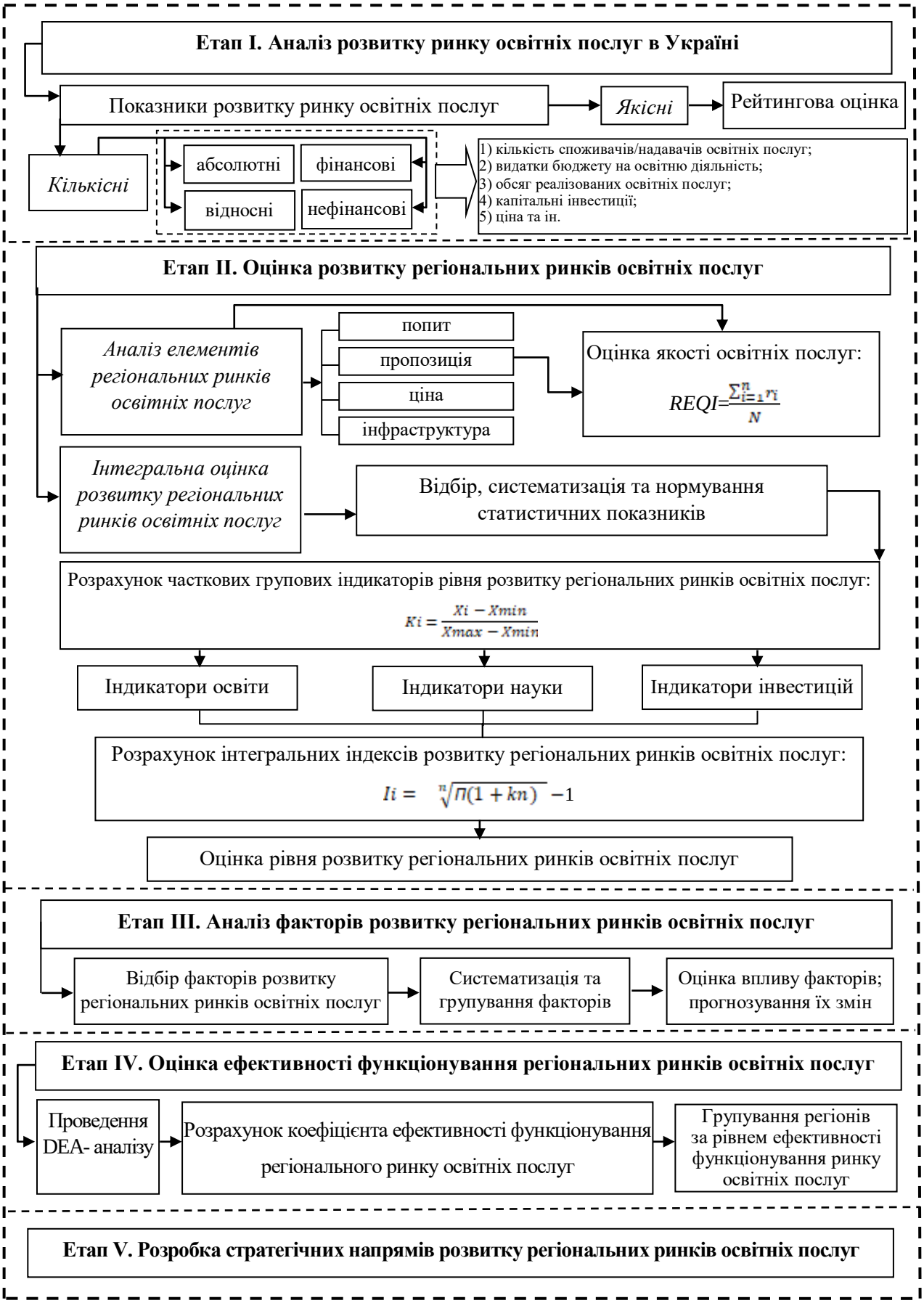

Рис. 1.8. *Методика аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг*

**Авторська розробка.*

Звернемо увагу, що *я*кість освітньої послуги не є кількісною характеристикою. Для її оцінки застосовують метод соціологічного дослідження та індексний метод.

Зауважимо, що існують розбіжності в науково-методичних підходах щодо оцінки якості освітньої послуги.

Так, на думку С. Архипової, якість освіти має трьохрівневий вимір [13]: державний (забезпечується за допомогою акредитації), суспільний (здійснюється внаслідок зовнішньої експертизи) та університетський (передбачає зовнішню й внутрішню експертизи).

Л. Шевченко здійснив рейтингування закладів вищої освіти в Україні за якістю вищої освіти через задоволення інтересів стейкхолдерів (студентів та роботодавців) [169].

На важливість залучення роботодавців до оцінки якості освіти – зовнішній засіб її забезпечення (разом з атестацією, акредитацією та залученням батьків, студентів як експертів) вказує Л. Пшенична [128]. Внутрішній засобом забезпечення якості освітніх послуг є оцінка освіти безпосередніми їх споживачами.

Розкриваючи методику комплексного оцінювання якості освітніх послуг, звернемо увагу на методичний підхід, застосований А. Шендер [172]. Вчена запропонувала обчислення індексу якості освітніх послуг у розрізі вищої освіти в регіонах здійснювати за формулою (1.1):

$$REQI=\frac{\sum_{i=1}^{n} r_i}{N}, \qquad (1.1)$$

де *REQI* – індекс якості освітніх послуг у регіоні (Regional Educational Quality index);

N – кількість усіх ВНЗ у і-му регіоні;

r_i – загальний рейтинговий бал ВНЗ і-го регіону (сума балів за чотирма показниками рейтингу);

n – кількість ВНЗ, що потрапили до рейтингу в і-му регіоні;

i – кількість регіонів.

Окрім того, заслугою вченого є те, що А. Шендер перевіряє гіпотезу щодо впливу обсягів підготовки (кількості студентів закладів вищої освіти регіону) на показники валового регіонального продукту

на одну особу й прямих іноземних інвестицій на основі побудови рівняння лінійної регресії, тесту Грейнджера та методу найменших квадратів з інструментальними змінними. Регіональний економічний розвиток залежить від існуючих кваліфікованих працівників на ринку праці в регіоні. А. Шендер зауважує, що «збільшення кількості студентів у державі, яке випливає зі збалансованості ринку освітніх послуг й ринку праці, означає збільшення в близькому майбутньому кваліфікованої робочої сили. Її ефективне використання приводить до підвищення заробітної плати, розвитку підприємництва, реалізації інноваційного потенціалу індивіда. Працівникові з вищою освітою, маючи відповідну кваліфікацію, легше знайти роботу, він відчуває себе більш значущим у суспільстві». А. Шендер запропонувала гіпотезу про те, що регіон, де на ринку праці присутні кваліфіковані працівники, є більш привабливим і для іноземних інвесторів, а отже, зростають прямі іноземні інвестиції, що, відповідно, сприяє створенню робочих місць, інноваційній діяльності, подальшому припливу капіталу. Дослідивши існування залежності показників економічного зростання (валового регіонального продукту на одну особу та прямих іноземних інвестицій) від показників, що характеризують стан ринку освітніх послуг (кількість студентів) різними методами, можна зробити висновок про те, що розвиток економіки частково залежить від наявності фахових працівників. Автором було виявлено, що «збільшення кількості студентів викликає деяке зростання валового регіонального продукту на одну особу та прямих іноземних інвестицій, оскільки зростає кількість висококваліфікованих спеціалістів, здатних краще задовольняти потреби підприємств, виготовляти більшу кількість продукції з меншими затратами, пристосовуватися до інновацій, реалізовувати продукцію на основі дослідження ринку й виходити на міжнародні ринки» [172].

Пропонуємо застосовувати методику А. Шендер для оцінювання якості освітніх послуг, за допомогою чого можна визначити регіональну диференціацію за показником якості освітніх послуг.

Результати розрахунків можуть бути застосовані для розробки рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності освітніх

послуг в регіоні. Окрім аналізу елементів регіональних ринків освітніх послуг пропонуємо визначити інтегральну оцінку їх розвитку, результати якої дозволять комплексно оцінити розвиток ринків освітніх послуг в регіонах. Алгоритм інтегральної оцінки розвитку регіональних ринків освітніх послуг представлено на рис.1.9.

Рис.1.9. *Алгоритм інтегральної оцінки розвитку розвитку регіональних ринків освітніх послуг*

**Авторська розробка.*

У зв’язку з необхідністю залучення до аналізу великої кількості показників найбільш прийнятним для інтегральної оцінки розвитку регіональних ринків освітніх послуг є відбір, систематизація та нормування статистичних показників.

Нормування показників проводиться з метою усунення впливу розмірності цих показників під час зіставлення їхніх значень, оскільки первинні показники можуть бути неспіввимірними.

У процесі нормалізації показників важливе їх розмежування на показники-стимулятори, дестимулятори та номінатори. Вплив окремих показників на часткові синтетичні індекси може мати різне значення, тому важливо здійснити визначення ваг показників у відповідних блоках і ваг для кожного синтетичного індексу в інтегральному.

Ваги показників можуть бути визначені методом попарних порівнянь, методом факторних навантажень або методом використання експертних оцінок. Ваги показників розраховують для кожного блоку окремо. Вони повинні бути постійними протягом усіх досліджуваних періодів. За умови використання рівнозначних за ступенем впливу на результатний показник індикаторів їх ваги приймаються рівними одиницями і можуть не враховуватися.

На основі формування масиву часткових показників, що характеризують розвиток регіональних ринків освітніх послуг, необхідно здійснити підбір та опрацювання широкого кола вихідних індикаторів. Звернемо увагу, що обрані показники повинні бути придатні для щорічних розрахунків у регіональному розрізі, включати диференціацію, бути достовірними і мати однозначне трактування.

Погоджуємось з думкою Е. Лібанової, що для відбору показників найбільш доцільно застосовувати метод факторного аналізу, який передбачає знаходження кореляційного зв’язку між окремими аспектами досліджуваного об’єкту та дозволяє сформувати факторні групи показників. Зокрема, в якості бази відбирають групи показників, які систематизують залежно від характеру та міри їх впливу на означений аспект [88].

Отриманий повний перелік показників слід перевірити на результатах обстеження за критерієм мультиколінеарності (про відсутність мультиколінеарності свідчить виконання умови: парні коефіцієнти між факторними ознаками є нижчими за коефіцієнт множинної кореляції).

На основі нормалізованих значень часткових показників за виділеними групами (ознаками) – індикатори освіти, індикатори науки, індикатори інвестицій, здійснюємо розрахунок синтетичних часткових індексів. Ця операція дає змогу провести згортку інформаційного простору дослідження та оцінити рівень функціонування за кожним блоком показників, виконавши їх ранжування.

Розрахунок часткових групових індикаторів рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг здійснюємо за формулою (1.2):

$$Ki = \frac{Xi - Xmin}{Xmax - Xmin}, \quad (1.2)$$

де Ki – частковий коефіцієнт за відповідним показником;

Xi – значення показника певного регіону;

$Xmin$ – мінімальне значення показника;

$Xmax$ – максимальне значення показника.

Методи розрахунку інтегрального індекса розвитку регіональних ринків освітніх послуг показано на рис.1.10.

Проведений аналіз математичних методів і моделей, які використовуються в процесі оцінки рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг, дав підставу вважати пріоритетною мультиплікативну форму інтегрального показника, визначену в межах детермінованих методів.

Для оцінки рівня розвитку регіонального ринку освітніх послуг пропонуємо використовувати статичну модель інтегрального індексу рівня його функціонування. Статична модель характеризуватиме досягнутий рівень розвитку регіонального ринку освітніх послуг.

Рис.1.10. *Методи розрахунку інтегрального індекса розвитку регіональних ринків освітніх послуг*

**Авторська розробка.*

Розрахунок інтегрального індексу розвитку регіональних ринків освітніх послуг проводимо на базі розрахованих синтетичних часткових індексів за групами індикаторів за формулою, що поглиблює згортку інформаційного простору дослідження та дає змогу формалізовано визначити перший рівень системи індикаторів регіонального ринку освітніх послуг.

Розрахуємо інтегральний індекс розвитку регіональних ринків освітніх послуг, використовуючи формулу (1.3):

$$Ii = \sqrt[n]{(1+k1)*(1+k2)*\ldots*(1+kn)} - 1 = \sqrt[n]{\Pi(1+kn)} - 1, \quad (1.3)$$

де Ii – інтегральний коефіцієнт за відповідним регіоном;

$k1, k2, .., kn$ – часткові коефіцієнти;

n – кількість часткових коефіцієнтів.

Після цього потрібно визначити кількість груп, на які розподілятиметься досліджувана сукупність регіональних ринків освітніх послуг і межі кожного інтервалу. При цьому число груп та величину інтервалу важливо встановити таким чином, щоб більш рівномірно розподілити одиниці сукупності за групами і досягти при цьому їх представництва та якісної однорідності. Після встановлення числа груп визначаємо величину інтервалу, під котрим у статистиці розуміють різницю між максимальним і мінімальним значеннями ознаки в кожній групі.

Важливим елементом вище описуваного етапу є оцінка рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг та на їх основі виявлення територіальної диференціації, що проводимо на основі їх ранжування (групування) за величиною інтегрального індексу. Оскільки конкретне значення інтегрального індексу або індексів, що характеризують окремі аспекти розвитку регіональних ринків освітніх послуг, не мають економічної інтерпретації, а важливе лише місце, яке відповідає кожному конкретному регіональному ринку освітніх послуг на національній шкалі, то важливо здійснити їх ранжування та розподіл на класи.

За результатами територіальної диференціації пропонуємо групування регіонів наступним чином: *високий рівень розвитку ринків освітніх послуг, відповідно достатній рівень, середній рівень, низький рівень*.

Отже, оцінка рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг за запропонованою методикою на основі розрахунку інтегрального індексу дає змогу виконати порівняльний аналіз рівнів розвитку ринків освітніх послуг в регіонах країни.

Третій етап методики аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг – «Аналіз факторів розвитку регіональних ринків освітніх послуг». При виконанні цього етапу здійснюємо відбір факторів розвитку регіональних ринків освітніх послуг, на основі чого проводимо систематизацію і групування факторів, оцінку їх впливу та прогнозування змін.

За допомогою регресійної моделі аналізу $y=F(x_1, x_2 \dots x_n)$ можна виявити залежність однієї величини від іншої, тобто здійснити факторний аналіз.

На відміну від кореляційного аналізу, регресійна модель не з'ясовує, чи істотний зв'язок, а займається пошуком його моделі, вираженої у функції регресії.

Регресійний аналіз застосовують тоді, коли кількісні відношення між змінними виражені як деяка їх комбінація. Обраховану комбінацію використовують для прогнозування значень, яких може набувати залежна змінна при певному наборі значень незалежних змінних.

Для факторного аналізу доцільно використовувати метод лінійної регресії, що відображено за допомогою формули (1.4):

$$y = b_0 + b_1 x_1 + b_2 x_2 + \cdots + b_n x_n, \qquad (1.4)$$

де y – результативна змінна (залежна, яка пояснюється);

$x_1, x_2 \dots x_n$ – факторна ознака;

$b_1, b_2 \dots b_n$ коефіцієнтами регресії та показують, на скільки одиниць змінюється y при збільшенні x на одиницю, за умови, що інші фактори є сталими;

n – кількість факторів.

Рівняння множинної регресії відображає кореляційний зв'язок результативної (залежної) змінної y і декількох пояснюючих (незалежних) $x_1, x_2 \dots x_n$ змінних.

Перед виконанням рівняння множинної лінійної регресії потрібно розрахувати парні коефіцієнти кореляції, щоб переконатися, що існує вплив факторних ознак на результативну змінну. Для цього будуємо кореляційну матрицю за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel.

Коефіцієнти регресії $b_1, b_2 \dots b_n$ розраховуються за допомогою методу найменших квадратів або за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel.

Адекватність моделі оцінюємо за допомогою розрахунку коефіцієнта Фішера, значення коефіцієнта детермінації R^2, який може приймати значення в діапазоні від нуля до одиниці $0 \leq R2 \leq 1$. Чим ближче значення до 1, тим якісніше пояснюється залежність між факторними ознаками та результативним значенням.

Перевірка моделі на адекватність по методу Фішера за допомогою формули (1. 5):

$$F\text{розрах.} = \frac{\sum(y \text{ розрахункове} - y \text{ середнє розрахункове})^2}{m} * \frac{n-m-1}{\sum(y - y \text{ розрахункове})^2}, \quad (1.5)$$

де n – кількість спостережень;

m – кількість факторів;

y – результативна змінна (залежна, яка пояснюється).

Якщо Fрозрах. > F табличне, то модель добре відображає вихідні дані.

За допомогою побудови лінії регресії (1.6) за методом найменших квадратів можна спрогнозувати тенденцію розвитку ринку освітніх послуг:

$$y \text{ розрахункове} = a + bx, \quad (1.6)$$

де x, y – вихідні дані;

a, b – невідомі коефіцієнти.

$$a = \frac{\sum y_i \sum x_i^2 - \sum x_i \sum x_i y_i}{n\sum x_i^2 - \sum x_i \sum x_i}; \; b = \frac{n\sum x_i y_i - \sum x_i y_i}{n\sum x_i^2 - \sum x_i \sum x_i}.$$

Важливим етапом методики аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг є оцінка ефективності їх функціонування.

Пропонуємо її здійснювати на основі комплексного застосування економіко-метричного інструментарію оцінювання відповідності попиту та пропозиції освітніх послуг у регіоні, що уможливлює оптимізацію структури регіонального ринку освітніх послуг.

Із метою оцінки відносної ефективності функціонування регіональних ринків освітніх послуг пропонуємо застосовувати DEA-аналіз (аналіз оболонки даних).

Показник ефективності функціонування ринку освітніх послуг розраховується на формулою (1.7):

$$max\theta=\frac{u_1y_1+u_2y_2+\cdots+u_nyn}{v_1X_1+v_2X_2+\cdots+v_mX_m}, \quad (1.7)$$

де θ – показник ефективності регіонального ринку освітніх послуг;

x, y – вхідні та вихідні дані (кількість студентів/споживачів освітніх послуг, кількість закладів вищої освіти/надавачів освітніх послуг);

u, v – вагові коефіцієнти, які розраховуються для максимальної оцінки співвідношення;

n, m – кількість вхідних і вихідних даних.

При чому: $max\theta = \frac{u_1y_1+u_2y_2+\cdots+u_nyn}{v_1X_1+v_2X_2+\cdots+v_mX_m} \leq 1.$

Розрахунок ефективності регіональних ринків освітніх послуг здійснюється з врахуванням системи обмежень:

$$max\theta = yu, xv = 1, y\,u \leq xv.$$

Значення ефективності для кожного регіону розраховуємо окремо, але з урахуванням усієї сукупності даних. Відповідно, вирішуємо завдання оптимізації n кількість разів.

Вагові коефіцієнти не повинні мати від'ємних значень:

$$v_1, v_2, v_m \geq 0;\ u_1, u_2, u_n \geq 0.$$

Чим вищий показник ефективності функціонування ринків освітніх послуг, тим ефективніше співвідношення кількості споживачі і надавачів освітніх послуг в регіоні.

DEA-аналіз використовують для оцінки ефективності систем однорідних об'єктів, які займаються однаковими видами діяльності. При цьому під ефективністю розуміють відношення сукупності значення вхідних параметрів до сукупності значення вихідних параметрів [142].

П'ятим етапом виступає «Розробка стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг».

Результати проведених розрахунків виступають основою для розробки й реалізації конкретних управлінських рішень в освітній

сфері, а також для обґрунтування стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг у країні.

Отже, запропонований нами методичний підхід аналізу рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг дозволяє враховувати систему кількісних і якісних показників, котрі характеризують попит, пропозицію, ціну, інфраструктуру. Він охоплює послідовну реалізацію таких його етапів: аналіз розвитку ринку освітніх послуг на національному рівні; оцінка розвитку регіональних ринків освітніх послуг; визначення факторів розвитку регіональних ринків освітніх послуг; аналіз ефективності їх функціонування; обґрунтування пропозицій щодо стратегічних напрямів розвитку регіональних рівнів освітніх послуг. Застосування цієї методики на основі розрахунку інтегрального показника дасть змогу визначити рейтинг регіону, оцінити ефективність функціонування ринку освітніх послуг та сприятиме розробці стратегічних напрямів їх розвитку з урахуванням регіональних особливостей та євроінтеграційних процесів.

Отже, проведене дослідження теоретико-методичних основ розвитоку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції дає змогу дійти таких висновків:

1. В умовах підвищення економічної ролі знань зростає значення освіти в процесі розвитку ринкових відносин. Виявлено різноманітні підходи до тлумачення поняття «освітня послуга», яке розглянуто як систему знань, інформації, умінь, навичок; процес навчання; специфічний товар; економічне благо. Вивчення категоріального апарату дало змогу запропонувати авторське визначення освітньої послуги як економічного блага, отримання якого забезпечується процесом навчання й пропонується стороною, що реалізовує освітню діяльність для задоволення потреб споживача в знаннях, уміннях і навичках.

2. Доведено, що освітні послуги виступають об’єктом ринкових відносин. Узагальнення наукових поглядів щодо сутності ринку освітніх послуг дало підставу виокремити два підходи до його

трактування: як сукупності відносин у сфері обміну, що складаються між виробниками й споживачами освітніх послуг, а також середовища виробництва, просування, реалізації та споживання освітніх послуг. Визначено такі обов'язкові атрибути ринку освітніх послуг, як освітня послуга як товар; покупці й продавці як учасники купівлі-продажу цього товару.

3. Запропоновано авторське бачення сутності регіонального ринку освітніх послуг як складної, відкритої, динамічної системи соціально-економічних відносин між суб'єктами цього ринку – надавачами, споживачами освітніх послуг, замовниками та посередниками, котрі забезпечують освітню діяльність у межах визначеної території, яка розвивається в контексті загальних закономірностей ринкової економіки під дією механізму державного регулювання.

4. На відміну від уже наявних тлумачень, сутність регіонального ринку освітніх послуг розкрито за допомогою виокремлення таких його функцій, як регулятивна, стимуляційна, економічний відбір, розподільча, інформаційна, інтегрувальна, освітня, культурологічна, соціальна. З огляду на те, що регіональний ринок освітніх послуг є віддзеркаленням тенденцій глобалізації та європейської інтеграції, обґрунтовано домінуюче значення її інтегрувальної функції. Просторовими межами регіонального ринку освітніх послуг запропоновано розглядати соціально-економічний простір відповідного регіону (адміністративної області).

5. В умовах реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС і перспектив входження національної сфери освіти до Європейського освітнього простору доведено необхідність її адаптації до європейських стандартів якості. У цьому контексті вивчення досвіду країн співдружності щодо формування й розвитку ринків освітніх послуг є важливим для України в умовах імплементації комплексу заходів ЄС: Болонського процесу, Ініціативи ЄС («Освіта і навчання 2020»), Генеральної угоди з торгівлі послугами, Угоди про асоціацію

з ЄС. Виявлено, що європейський ринок освітніх послуг сформований завдяки інтеграції національних освітніх систем на всіх рівнях освітнього простору (від університетів до міністерств).

6. Вивчення наявних методичних підходів до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг дало змогу виявити певні розбіжності, що свідчить про потребу їх удосконалення. У роботі запропоновано методичний підхід до аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг, який охоплює послідовну реалізацію таких його етапів: аналіз розвитку ринку освітніх послуг на національному рівні; оцінка розвитку регіональних ринків освітніх послуг; визначення факторів розвитку регіональних ринків освітніх послуг; аналіз ефективності їх функціонування; обґрунтування пропозицій щодо стратегічних напрямів розвитку регіональних рівнів освітніх послуг.

РОЗДІЛ 2
ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз розвитку ринку освітніх послуг в Україні

Як показує досвід економічно розвинених країн, високий рівень освіти викликає відповідний рівень соціально-економічного розвитку. У державах з високим рівнем освіти знижується безробіття, відбувається зростання доходів населення й, відповідно, покращується рівень життя, впроваджується інноваційна та наукова діяльність, використання нових технологій, можливість науково-дослідної та винахідницької діяльності.

Становлення ринку освітніх послуг в Україні відбувається в межах загальних закономірностей ринкової економіки. За останні два десятиріччя національна система вищої освіти України суттєво трансформувалася. Широке впровадження мережі Інтернет та інших інформаційно-комунікативних технологій приводить до поступового включення вищої школи України у світову освітньо-наукову систему [57].

Як зазначає І. Сікорська, «Україна успадкувала від Радянського Союзу добре відому у світі систему освіти, яка забезпечувала високий рівень масової грамотності та якісну підготовку з технічних і природничих дисциплін» [146]. Досі українські фахівці працюють за кордоном, проте в Україні їхні знання не знаходять застосування. Відтак освітня політика має забезпечити не лише збереження наявного освітнього потенціалу, але і його перетворення на чинник розвитку суспільства. Для цього потрібно провести критичний аналіз сучасного стану освітньої сфери з урахуванням світових тенденцій та виходу української освіти на світові ринки освітніх послуг.

У 1970-1990-х р. освіту розглядали як монополію держави і як засіб для забезпечення потреби тоталітарного режиму в працівниках; освіта підтримувала ідеологію протистояння із Заходом, тому її

система управління, організаційні засади й зміст не давали змоги навіть думати про світову чи європейську інтеграцію. Система освіти Радянського Союзу, володіючи потужною інфраструктурою, здатна була забезпечити високий рівень знань. Одна з характерних рис такої системи освіти – авторитарність в ухваленні урядових рішень: «згори» спускали «суспільне замовлення», ідеологічні доктрини унеможливлювали комунікацію у виробленні освітньої політики, оскільки держава забороняла незалежну громадську думку й публічну опозицію. Такий підхід, природний для тоталітарного режиму, стає суттєвою перешкодою під час переходу до демократичного суспільства. Така система могла існувати лише в тоталітарному режимі, для підтримки якого її, власне, і створено [157].

Система освіти в 70-90-х мала низку відмінностей від освітніх систем демократичних країн:

- способи здобуття освіти, процедури надання вчених ступенів відрізнялися від прийнятих в інших державах стандартів і процедур;
- хоча офіційна ідеологія проголошувала «боротьбу за мир», насправді країна нарощувала гонку озброєнь. Зрозуміло, що за таких умов у системі освіти держава більше уваги приділяла науково-теоретичному знанню й точним наукам. Цей розподіл пріоритетів призвів до занепаду у викладанні гуманітарних і соціальних дисциплін, які перебували під жорстким ідеологічним контролем;
- держплан видавав замовлення на кількість і спеціальності майбутніх фахівців, а потім через розподіл забезпечував випускників навчальних закладів робочими місцями. Така схема підтримувала соціальну стабільність, але водночас паралізувала можливості освітньої системи самостійно реагувати на зміни в економічному середовищі;
- державний диктат щодо змісту й форм викладання, насаджування єдиних організаційних засад не залишали місця для громадського контролю та публічного обговорення альтернатив. Освітянська наука не порушувала проблем управління;

•ідеологія однаковості офіційно не визнавала відмінностей у соціальному та економічному становищі громадян. Тому такої нерівності, хоч фактично вона й існувала, освіта не враховувала;

•через нехтування регіональними, релігійними особливостями спільнот, а також етнічними, соціальними й культурними відмінностями індивідів у країні не було вибору навчальних програм, знизилися вимоги до змісту освіти [157].

Україна успадкувала цю тоталітарну за характером освіту, що склалася як замкнута, закрита система. На становлення та розвиток ринку освітніх послуг вплинули процеси соціально-економічних реформувань у пострадянський період, коли держава відмовилася від централізованого планування розвитку господарства. Систему освіти в Україні відображено на рис.2.1.

За умов глобалізації й інформаційної революції, система освіти, створена для виконання специфічних завдань радянського режиму, не реалізує своєї суспільної функції. Держава вже не несе відповідальності за забезпечення випускників робочими місцями, але контролює зміст й організацію освіти. З одного боку, поступово долаються суперечності між новими потребами суспільства та освітою (її стратегією, змістом, технологією), з іншого – у вигляді стандартів держава знову пропонує уніфіковані програми, які не пов’язані ні з особливостями регіонів, ні з вимогами міжнародних ринків праці [157]. Період до 2002 р. дослідники вважають латентним входженням України до європейського освітнього простору [75]. У цей час відбувалися певні трансформаційні зрушення в національних системах вищої освіти, наближені до принципів Болонського процесу. Важливим заходом із реалізації Україною принципів, закладених у Болонській декларації, стала ратифікація Верховною Радою 3 грудня 1999 р. Ліссабонської конвенції «Про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні». У прийнятому 17 січня 2002 р. Законі України «Про вищу освіту» були закріплені освітньо-кваліфікаційні рівні, змістове наповнення яких більшою мірою відповідає цілям і принципам Болонського процесу [66].

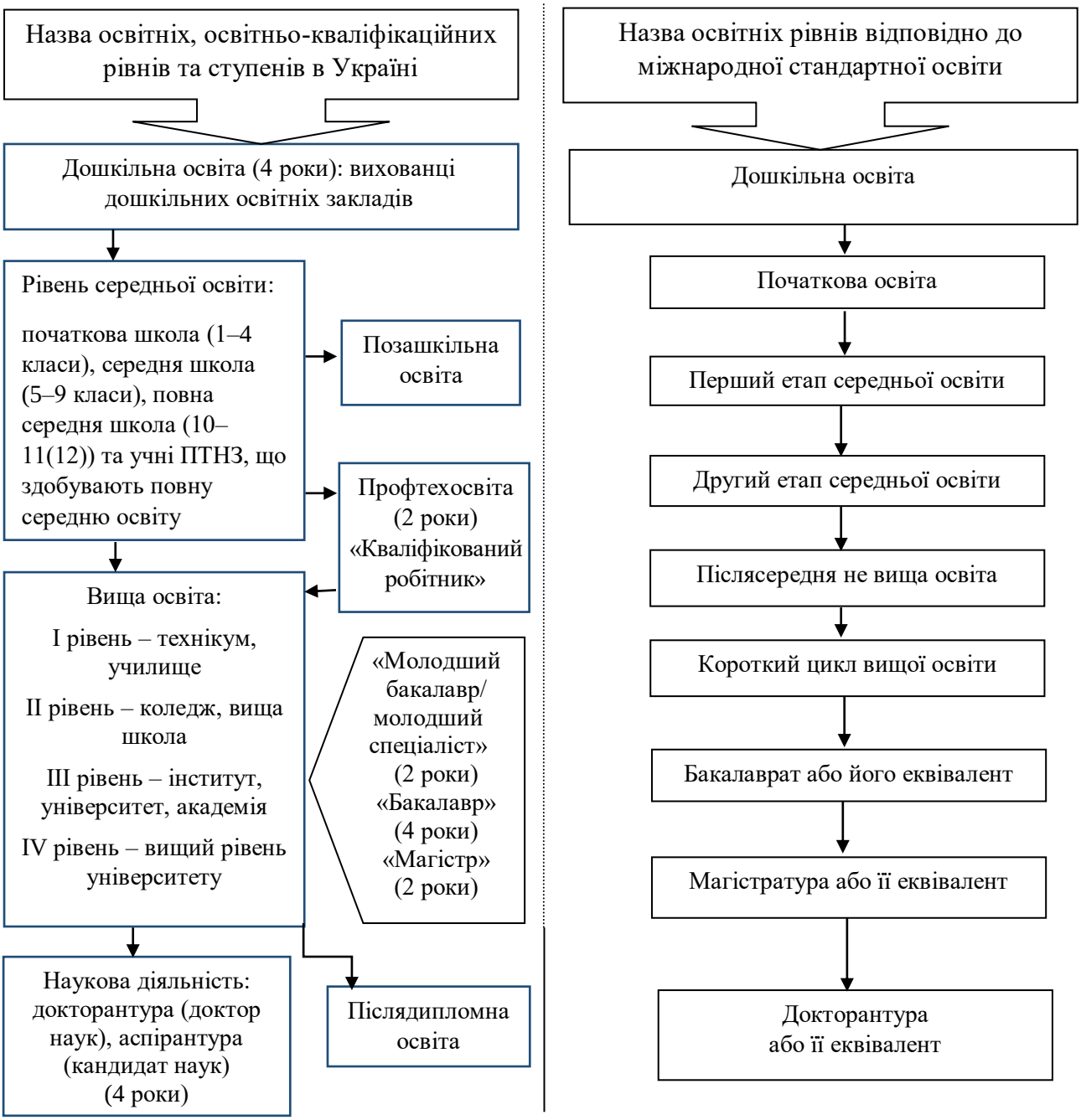

Рис.2.1. *Система освіти в Україні в зіставленні з освітніми рівнями за Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО)*

**Систематизовано авторами.*

Погоджуємось з І. Заблодською, що «починаючи з 2014 року система освіти сучасної України стратегічно має євроінтеграційний вектор розвитку, оскільки створюється європейський простір вищої освіти, в якому вузам відводиться центральна роль у розвитку європейського культурного виміру, у стимулюванні соціально-економічного розвитку регіонів» [60].

Затяжна соціально-економічна криза в Україні призвела до руйнівних наслідків для ринку освітніх послуг, зокрема таких, як, по-перше, різке скорочення державного фінансування освіти. Із початком ринкової трансформації держава розглядає витрати на освіту виключно як навантаження на бюджет і намагається ці витрати звести до мінімуму [138].

Як зазначає Т. Боголіб, фінансування вищої освіти – це система відносин із формування, розподілу та використання різноманітних фінансових ресурсів у сфері вищої освіти. Унаслідок налагодження цієї системи відносин створюються фінанси освіти й наукових установ – різноманітні фонди фінансових ресурсів, що забезпечують нормальне функціонування закладів вищої освіти і наукових установ [20].

Основним джерелом видатків на освіту є державний та місцеві бюджети (рис. 2.2).

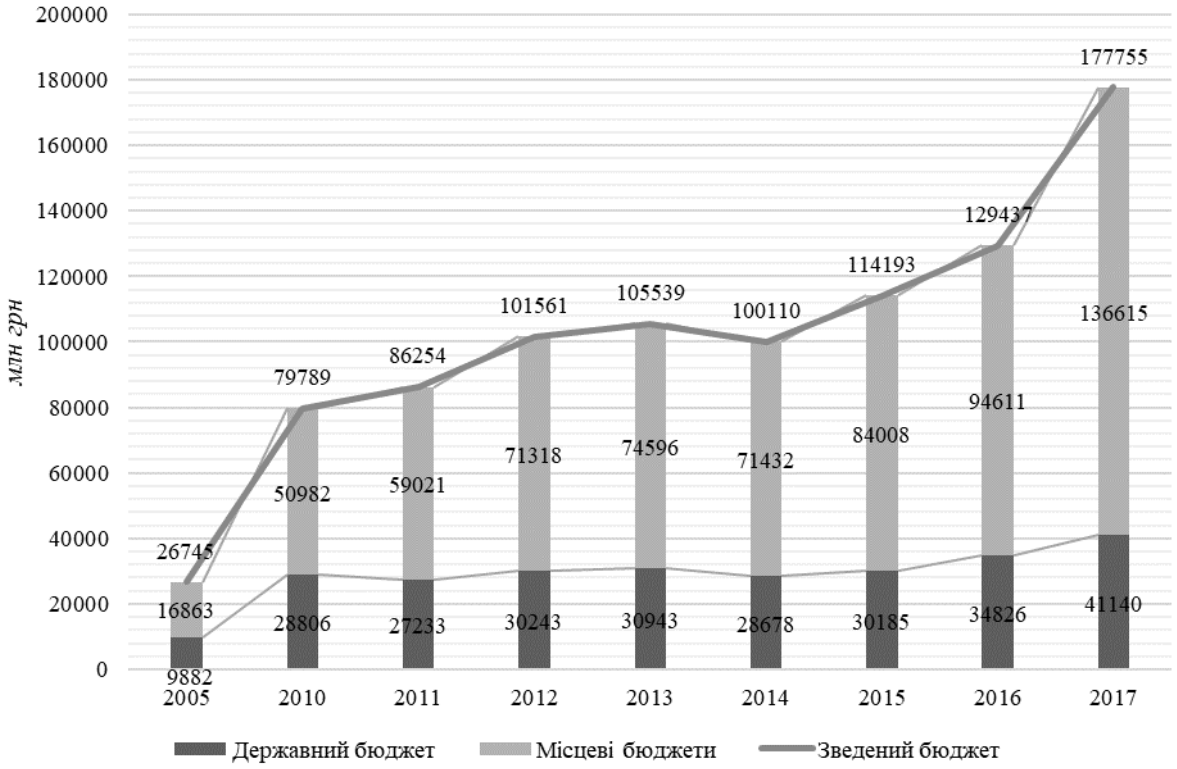

Рис. 2.2. *Видатки на освіту 2005–2017 роки*

**Згруповано за [96; 111].*

Бюджетні видатки на освіту направляються на фінансування:

– дошкільної освіти;

– загальної середньої освіти;

– професійно-технічної освіти;

– вищої освіти;

– післядипломної освіти;

– позашкільної освіти та заходів із позашкільної роботи з дітьми;

– програм матеріального забезпечення навчальних закладів;

– фундаментальних і прикладних досліджень та розробок у сфері освіти;

– інших закладів і заходів у сфері освіти.

Аналіз видатків на освіту в Україні протягом 2005–2017 р. засвідчує тенденції зростання обсягів місцевих видатків і зменшення державних у структурі видатків. Загалом, за ці роки простежено збільшення обсягів видатків зведеного бюджету на освіту в Україні. Видатки зведеного бюджету на освіту збільшено у 2017 р. на 77,5 % порівняно з 2014 р. При цьому видатки державного бюджету 43,5 %, з джерел місцевих бюджетів – на 91 %.

Зауважимо, що зростання державних видатків на освіту пов’язане зі зростанням витрат на такі категорії, як оплата праці, збільшення вартості комунальних послуг, натомість не пов’язане зі збільшенням фінансування наукових досліджень і впровадженням інновацій в освітню сферу. Ураховуючи високий темп інфляції в Україні, позивний ефект від зростання фінансування освіти практично звидиться нанівець [68].

Інформацію щодо фінансування вищої освіти в структурі зведеного бюджету й валового внутрішнього продукту відображено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Величина загальних видатків у зведеному бюджеті України видатків на функціонування вищої освіти в Україні, *млн грн*

Рік	2000	2005	2010	2014	2015*	2016* (на 01.11.16р.)	2017*
Усього видатків на вищу освіту	2285,5	7934,1	24998,4	28340,5	30981,8	35233,6	38681,1
у % від видатків зведеного бюджету	4,7 %	5,7 %	6,6 %	5,4 %	4,6 %	4,2 %	3,7 %
% ВВП	1,3 %	1,8 %	2,3 %	1,8 %	1,6 %	1,5 %	**

**Без урахування видатків бюджетів АР Крим та м. Севастополя;*

***дані статистики відсутні;*

***складено за даними: [26].*

Як бачимо, величина загальних видатків зведеного бюджету на функціонування вищої освіти в Україні в структурі зведеного бюджету та ВВП зменшується, починаючи з 2014 р., при збільшенні їх в абсолютних значеннях. Найбільшу частку в структурі зведеного бюджету та ВВП витрати на освіту становили в 2010 р., а саме 6,6 % та 2,3 % відповідно. В абсолютних значеннях у 2017 р. видатки зведеного бюджету на вищу освіту збільшені на 36,5 %, порівняно з 2014 р. Одночасно, в 2017 р. частка видатків на вищу освіту у структурі зведеного бюджету мала найменший показник, починаючи з 2000 р., а саме 3,7 %.

Важливим є аналіз структури видатків зведеного бюджету в розрізі освітніх рівнів в Україні. Проаналізуємо структуру видатків зведеного бюджету на освіту в Україні в розрізі дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти та інших видатків на освіту в динаміці за 2000–2016 р.р. Результати зображено на рис.2.3.

Як бачимо, найвищу частку витрат зведеного бюджету в Україні становлять витрати на загальну середню освіту – понад 40 % із

тенденцією зростання. Витрати на вищу освіту зменшуються, із 32,3 % у 2000 р. до 27,2 % у 2016 р.

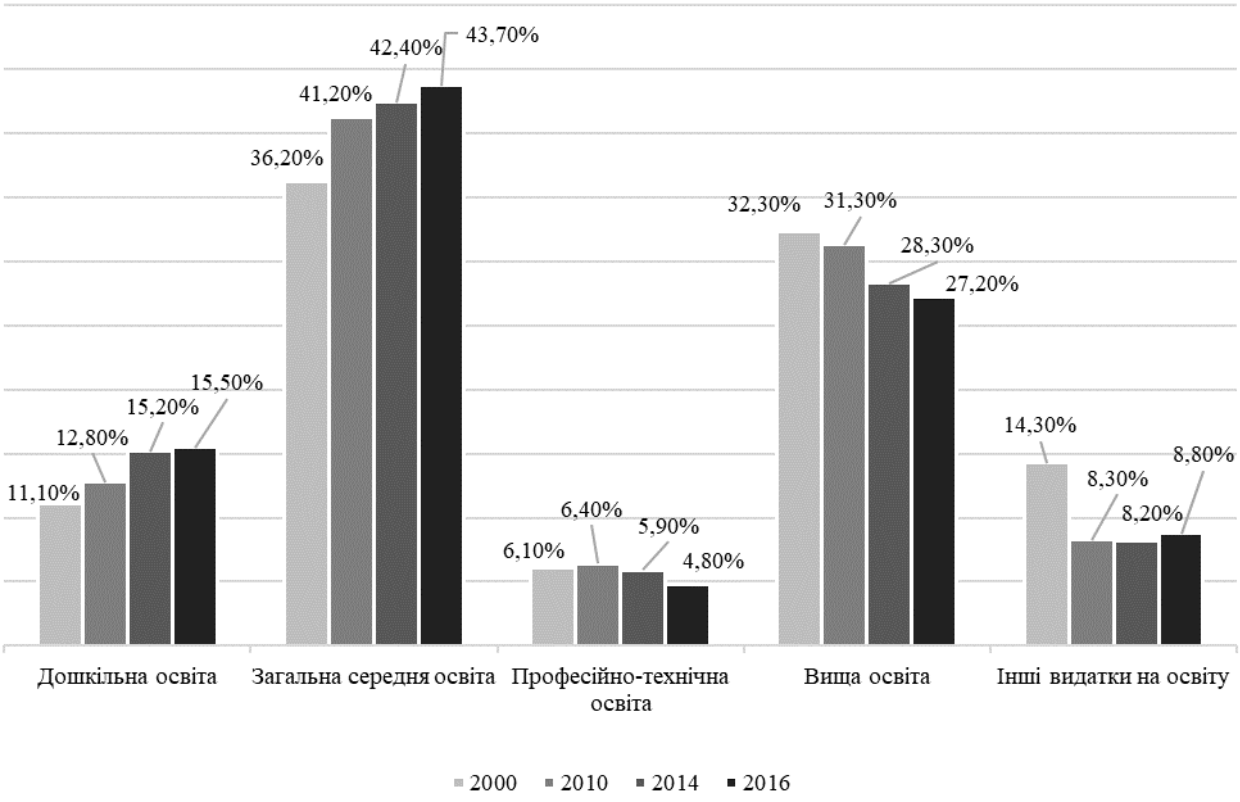

Рис.2.3. *Динаміка змін у структурі видатків на освіту у Україні в 2000–2016 рр.*

**Узагальнено за даними: [26; 96; 111].*

Спостерігаємо збільшення витрат на дошкільну освіту з 11,1 % у 2000 р. до 15,5 % у 2016 р.

Відзначимо, що в структурі зведеного бюджету видатки на фінансування професійно-технічної освіти найнижчі та з кожним роком зменшуються, що є негативною тенденцією в Україні: в 2010 р. витрати на професійно-технічну освіти становили 6,4 %, тоді як в 2016 р. – 4,8 %.

Інші видатки на освіту після 2010 р. становлять менше 10%. Аналогічні тенденції спостерігаємо у 2017 р.

Структуру видатків на освіту в Україні в 2017 році відображено на рис.2.4.

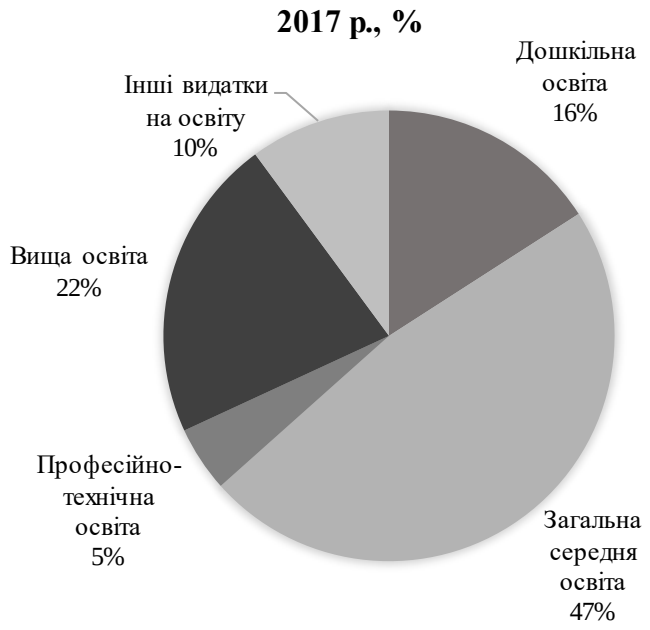

Рис.2.4. *Структура видатків на освіту в Україні в 2017 р.*
**Узагальнено за даними:[26; 96; 111].*

В 2017 р. видатки на вищу освіту становили 21,8 %, на загальну середню освіту – 47,5 %. Відзначимо сталі закономірності в динаміці видатків зведеного бюджету на освіту в Україні в розрізі дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти й інших видатків на освіту протягом 2000–2017 рр. та поступове зниження витрат на вищу освіту й збільшення – на середню. При цьому негативною тенденцією залишається зниження витрат на професійно-технічну освіту.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що сучасна державна політика передбачає збільшення видатків бюджету на фінансування загальної середньої освіти та зменшення видатків на вищу освіту.

Важливим індикатором розвитку ринку освітніх послуг в Україні є показники капітальних інвестицій в основний капітал. Інвестиції в освіту, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів, власних коштів підприємств та організацій, коштів

іноземних інвесторів, інших джерел фінансування відображені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Капітальні інвестиції в Україні в основний капітал сфери послуг за видами економічної діяльності за 2010–2016 роки, *млн грн* (*%* у загальній структурі)

Показник/рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	180575,5 (100%)	241286,0 (100%)	273256,0 (100%)	249873,4 (100%)	219419,9 (100%)	273116,4 (100%)	359216,1 (100%)	448461,5 (100%)
Освіта	1818,4 (1,00%)	2090,7 (0,87%)	1463,5 (0,54%)	1030,5 (0,41%)	820,9 (0,37%)	1540,1 (0,56%)	2257,3 (0,63%)	3492,5 (0,77%)
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1920,1 (1,06%)	2113,2 (0,88%)	2707,2 (0,99%)	1746,2 (0,69%)	1223,9 (0,56%)	2367,2 (0,87%)	4479,0 (1,25%)	6708,3 (1,50%)
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19322,4 (10,70%)	25498,2 (10,57%)	32413,0 (11,86%)	18472,6 (7,39%)	15498,2 (7,06%)	18704,0 (6,85%)	25107,8 (6,98%)	37943,5 (8,47%)
Операції з нерухомим майном	9861,0 (5,46%)	14598,9 (6,05%)	12368,6 (4,52%)	13550,4 (5,42%)	11230,2 (5,12%)	11899,0 (4,35%)	19665,0 (5,47%)	22505,6 (5,02%)
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспор-тних засобів і мотоциклів	18550,4 (10,27%)	24067,9 (9,97%)	24531,6 (8,98%)	22190,3 (8,88%)	20715,7 (9,44%)	20662,9 (7,56%)	29956,8 (8,34%)	33664,8 (7,51%)
Інформація та телекомунікації	8625,8 (4,78%)	9730,0 (4,03%)	10167,7 (3,72%)	9864,0 (3,95%)	8175,1 (3,73%)	22975,0 (8,41%)	15651,2 (4,36%)	18395,2 (4,10%)

**Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014–2016 рр. також без частини Зони проведення антитерористичної операції;*

***Сформовано за даними: [96; 111].*

Аналіз обсягів залучення капітальних інвестицій в освіту в Україні засвідчив їх малу частку в структурі інвестицій в основний капітал сфери послуг, а також зменшення їх обсягів у відносних показниках. При збільшенні капітальних інвестицій в освіту в абсолютних значеннях у 2017 р. на 325 %, порівняно з 2014 р., у структурі капітальних інвестицій в Україні це становить менше 1 %.

Починаючи з 2010 р. по 2014 р. частка на освіту в структурі капітальних інвестицій зменшувалася, що притаманно й іншим категоріям сфери послуг, таким як охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, інформація й телекомунікації, операції з нерухомим майном тощо. І лише з 2014 р. спостерігаємо поступове підвищення частки капітальних інвестицій на освіту.

Залучення прямих іноземних інвестицій в освіту в сучасній фаховій літературі називається «транснаціональною» або «офшорною» освітою, яка є одним із типів міжнародної торгівлі освітніми послугами [3, с.72]. Обсяги залучення прямих іноземних інвестицій в освітню сферу залежать від сучасної соціально-економічної ситуації в Україні, адже економіці загалом та інвестиційному клімату зокрема притаманні соціальні ризики, загрози, валютно-фінансова нестабільність, нестійкий характер власності, корупція, бюрократія, кримінал, які є перешкодою для залучення іноземних інвестицій у розвиток соціальної сфери.

Обсяги прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) відображені на рис.2.5.

Аналіз показників прямих іноземних інвестицій в освіту України засвідчує тенденцію до підвищення їх обсягів, починаючи з 2015 р., хоча у 2010 р. цей показник був на 20 % вищий, порівняно з 2017 р. Відзначимо, що частка в структурі загальних інвестицій становить менше 1%.

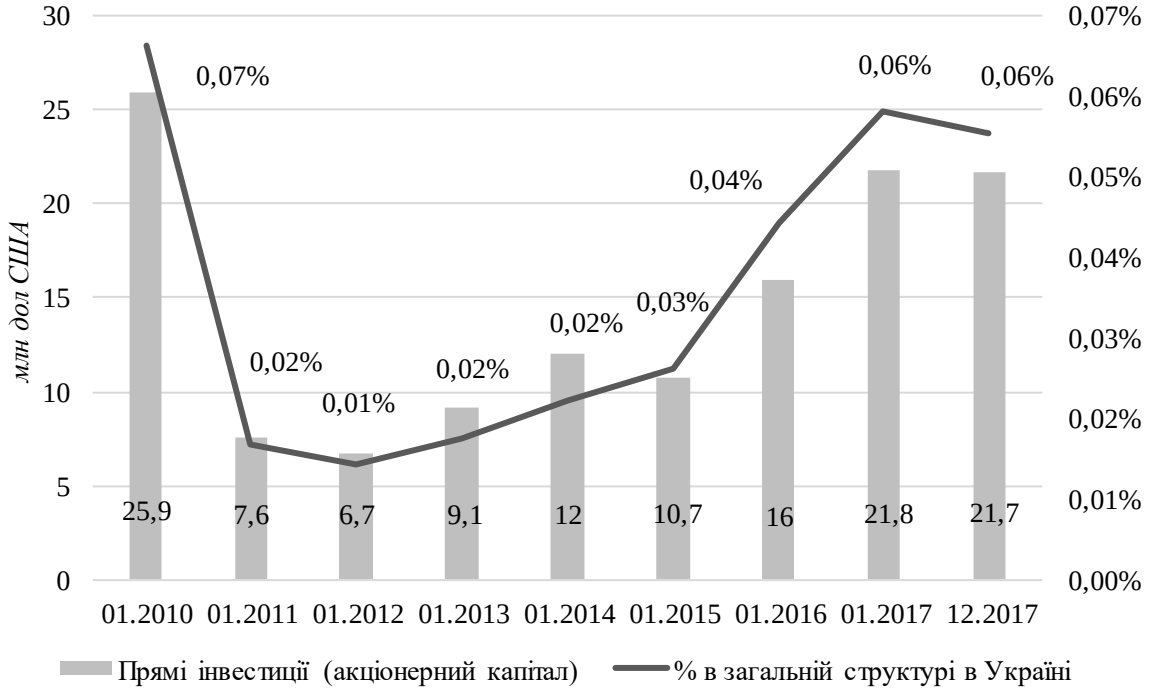

Рис. 2.5. *Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в освіту (2010–2017).*

**Побудовано за даними: [42].*

Аналіз динаміки випуску товарів і послуг у ринкових цінах в Україні, у тому числі в освіті, проведений за період 2010–2016 рр., засвідчує негативну динаміку. Відповідно, зростають обсяги валового внутрішнього продукту, у тому числі в освіті в абсолютних показниках, хоча частка освіти у валовому внутрішньому продукті загалом знижується.

Показник виробництва освітніх послуг у структурі ВВП зростає в абсолютних значеннях, проте в структурі ВВП спостерігаємо зниження його питомої ваги (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Частка освітніх послуг у ВВП України

Показник/роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	у фактичних цінах, млн грн						
Випуск товарів і послуг у ринкових цінах	2507439	3045241	3234174	3260553	3558223	4488398	5420433
У т.ч. освіта	80349	87242	101823	107528	106305	119928	132745
Валовий внутрішній продукт	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2385367
У т.ч. освіта	53462	59377	71771	77986	76068	82778	88996
% освіти від ВВП	5%	4,6%	5,4%	5,3%	4,8%	4,2%	3,7%
	індекси фізичного обсягу, у відсотках до попереднього року						
Валовий внутрішній продукт	104,1	105,5	100,2	100,0	93,4	90,2	102,4
У т.ч. освіта	98,2	100,0	105,5	101,6	97,1	96,9	95,5

**За 2010–2013 дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014–2016 – також без частини Зони проведення антитерористичної операції;*

***Узагальнено за даними: [42; 96; 111].*

Зростання обсягів реалізованих освітніх послуг в грошовому вимірі (рис. 2.6) переважно не передбачає збільшення їх обсягу чи підвищення якості, а зумовлене адміністративним втручанням – підвищенням вартості на житлово-комунальні послуги, частки витрат на оплату праці, зростання поточних витрат тощо [68].

Аналіз динаміки обсягів реалізації освітніх послуг в Україні за 2010–2016 рр., засвідчує, що найнижчі показники обсягів їх реалізації спостерігали в 2014 р. У наступні роки існує тенденція збільшення обсягів реалізації освітніх послуг.

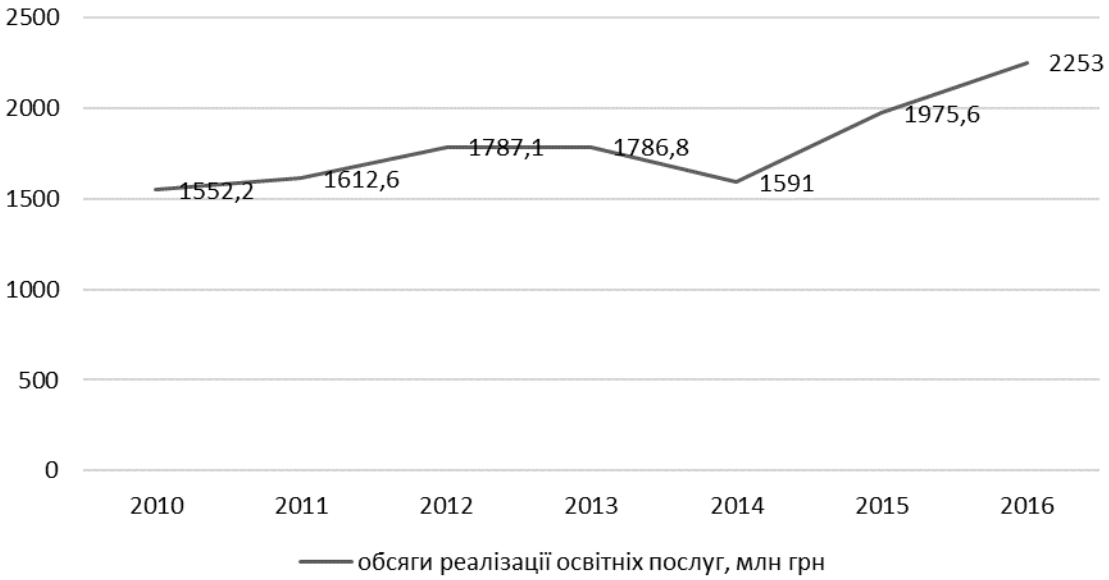

Рис.2.6. *Динаміка обсягів реалізації освітніх послуг в Україні за 2010–2016 рр., млн грн*

**Узагальнено авторами за [42; 96; 111].*

Про розвиток регіональних ринків освітніх послуг свідчать обсяги експорту та імпорту цих послуг. Глобалізація в освітянській сфері проявляється показником уключеності країни в глобальний освітній простір, її визнання конкурентоспроможною на ринку надання освітніх послуг. За характеристиками грошових потоків від експорту та імпорту освітніх послуг в Україні можна відзначити недостатній рівень конкурентоспроможності України на світовому ринку освітніх послуг [57]. Зрозуміло, що це стосується, передусім, вищої освіти.

Для української вищої освіти розширення експорту освітніх послуг вигідне, по-перше, з економічного погляду: підготовка фахівців для зарубіжних країн стає однією з найбільш вигідних статей доходу, особливо в умовах слабкого фінансування сфери освіти. По-друге, із погляду підвищення якості освіти: прагнення залучити іноземних студентів спонукає українські заклади вищої освіти до формування системи підготовки фахівців з урахуванням вимог світового ринку праці до якості освіти та напрямів підготовки фахівців [87].

Важливим показником, що характеризує розвиток освітніх послуг, є доступність освіти. Якщо це стосується вищої освіти, то її доступність – це рівність можливостей вступу у ВНЗ й успішного закінчення навчання для різних верств населення.

Аналіз засвідчує, що в Україні існують певні соціально-економічні фактори, що диференціюють можливість доступу до освіти. Серед них виділяють:

– низький платоспроможний попит населення та обмежені фінансові можливості стримують доступ споживачів освітніх послуг до освіти (матеріальний стан);

– в радянські часи до 60 % випускників сільських шкіл вступали у професійно-технічні навчальні заклади та заклади вищої освіти, натомість нині такий – лише у 10-15 % осіб, що проживають в селах (місце проживання);

– поглиблення нерівності можливостей вступу у заклади вищої освіти внаслідок диференціації загальноосвітніх навчальних закладів за якістю освіти (якість загальної середньої освіти).

Оскільки ринок освітніх послуг є відкритим, то заслуговує на увагу розвиток такої характеристики, як мобільність студентів і викладачів, забезпечення чого є важливою умовою входження України до європейського освітнього простору. Показники, що характеризують мобільність студентів – це сукупні обсяги мобільності студентів; структура обсягів мобільності за типом вищого навчального закладу; структура обсягів мобільності за цілями (продовження чи закінчення навчання, підвищення кваліфікації, стажування, проходження практики, викладання, проведення досліджень, підвищення рівня володіння іноземними мовами, налагодження міжнародних контактів тощо); структура обсягів мобільності за джерелами фінансування (грант міжнародної організації чи фонду, власні кошти, кошти підприємців, меценатів, державного бюджету тощо); структура обсягів мобільності студентів у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, напрямів підготовки й спеціальностей.

Показники, що характеризують мобільність викладачів поділяються на сукупні обсяги мобільності викладачів; структуру обсягів мобільності за типом навчального закладу; структуру обсягів мобільності за цілями (підвищення кваліфікації, стажування, викладання, проведення досліджень, підвищення рівня володіння іноземними мовами, налагодження міжнародних контактів тощо); структуру обсягів мобільності за джерелами фінансування (грант міжнародної організації чи фонду, власні кошти, кошти підприємців, меценатів, державного бюджету тощо); структуру обсягів мобільності в розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів, напрямів підготовки та спеціальностей.

В Україні міжнародна мобільність студентів, аспірантів і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти здійснюється в основному за допомогою міжуніверситетських обмінів та за грантовими програмами. Щорічний моніторинг-2014 Аналітичного центру CEDOS кількості українських громадян, які навчаються в іноземних університетах на денній формі, охопив 34 країни світу. За кордоном у 2013/2014 н. р. навчалося понад 46 тис. громадян України. Число українців на студіях в іноземних університетах станом на 2015/2016 н. р. становило 66 668 осіб [9].

Серед найбільш бажаних для навчання держав – Польща, Німеччина (зростання з 2008/2009 н. р. по 2013/2014 – із 8,6 тис. студентів до 9,2 тис.), Росія, Канада (із 715 до 2053), Чехія (із 1046 до 2019), Італія (із 800 до 1894), США (зниження з 1716 до 1464), Іспанія (зростання майже втричі – із 558 до 1418 студентів), Франція, Австралія, Великобританія. Без урахування даних по Росії динаміка зростання з 2009 по 2014 р. складала 82 %. Загальний приріст чисельності українських студентів, що навчалися за кордоном, котрі 2013–2014 рр. склав 19 %, або ж 6501 особу. Динаміка зростання з 2009 по 2016 р. склала 176 %. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах. Вони показали найбільш стрімке збільшення, як в абсолютному, так і відносному показниках, – з 22 833 до 30 041 особи (майже 32 %).

Також значний відносний та абсолютний приріст українських громадян на студіях демонстрували канадські, словацькі та італійські університети.

Статистичні показники кількості студентів з України за кордоном представлено на рис.2.7.

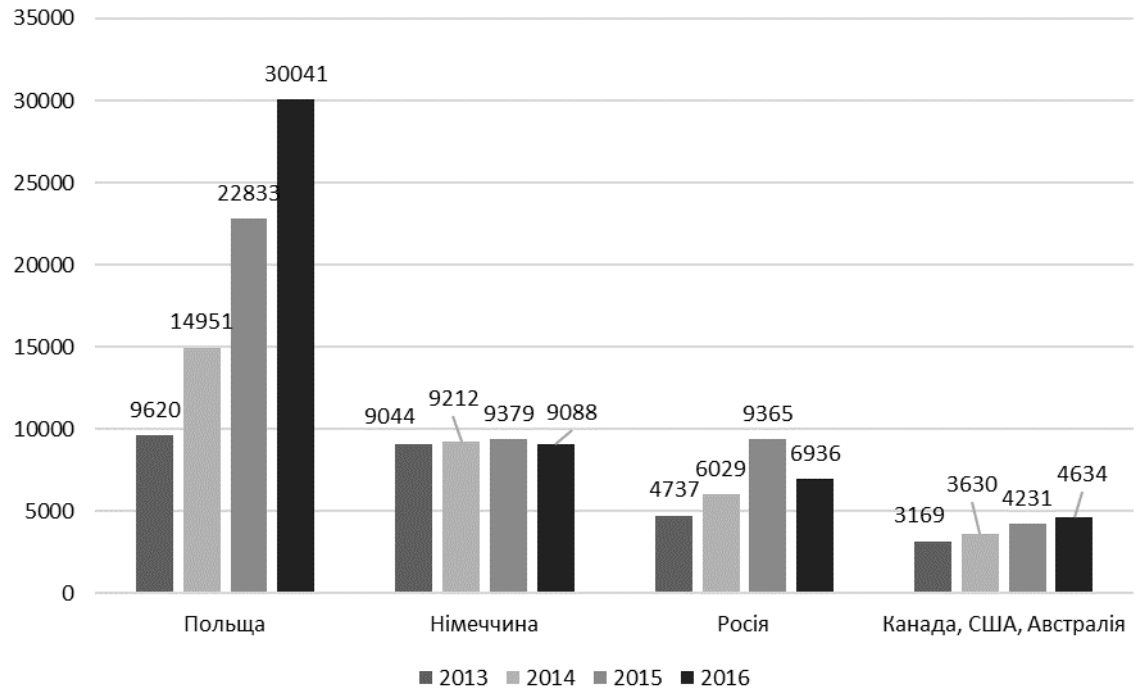

Рис.2.7. *Статистичні показники кількості студентів з України за кордоном*

**Узагальнено за даними: [9].*

Суттєвою перешкодою для академічної мобільності студентів та викладачів є жорстка фінансова дисципліна закладів вищої освіти як бюджетних установ, яка часто не дає змоги легально оплачувати перебування й навчання зарубіжних студентів в українських освітніх закладах. Перешкодою для академічної мобільності викладачів і дослідників є низький рівень заробітної плати в Україні, а також відсутність фінансової автономії ВНЗ [57].

Український ринок праці кадрів вищої наукової кваліфікації характеризується вкрай низьким рівнем інтернаціоналізації. Про це свідчить низький ступінь уключення наукових і науково-педагогічних кадрів у міжнародне співробітництво, незначна частка

тих, хто вчився чи працював за кордоном, а також мізерно мала кількість власників іноземного вченого ступеня. Україна тривалий час залишається державою, що переважно експортує працівників вищої наукової кваліфікації. Велика частка неповернення власників іноземного вченого ступеня – як більш молодої, освіченої, продуктивної й активної в міжнародному співробітництві групи – суттєвий виклик для освітнього, наукового та інноваційного розвитку України.

У 2013 р. 5690 наукових працівників закладів вищої освіти виїжджали за межі України (більшість виїздів науковців України, у 2012 р. – 5304), у тому числі з метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації – 3299 осіб (3/4, у 2012 р. – 3046 виїздів); викладацької роботи – 361 із 435 виїздів загалом; 2030 – для проведення наукових досліджень (32,7 % всіх виїздів, у 2012 р. – 1884). 6876 наукових працівників закладів вищої освіти виїжджали за межі України з метою участі в міжнародних семінарах, конференціях тощо (2/3). У 2014 р. з метою викладання за кордон виїхала 281 особа [57].

Серед головних чинників, що негативно впливають на мобільність українських студентів, відзначимо недостатній рівень фінансового забезпечення розвитку мобільності студентів; слабку підтримку спрощення візового режиму для студентів; низький рівень їх інформаційного забезпечення щодо можливості й умов навчання у закладах вищої освіти Європи; низький рівень підтримки Міністерством освіти та науки мобільності студентів через надання грантів; обмежений доступ українських громадян до грантів країн – членів ЄС [12].

Рівень розвитку ринку освітніх послуг у країні є одним із показників конкурентоспроможності національної економіки. Адже в сучасних умовах саме інтелектуальний потенціал та здатність генерувати нові знання визначає конкурентоспроможність економіки держави. У зв’язку з цим в умовах формування економіки знань потрібно враховувати такі визначальні фактори конкурентоспроможності країни, як швидкий розвиток ринку знань; широке використання інновацій; активний розвиток соціальної сфери.

Зазначимо, що ці фактори впливають на розвиток ринку освітніх послуг у країні.

Про стан та характеристики освітніх послуг у країні свідчать глобальні рейтинги.

Зокрема, для порівняльних оцінок національної системи вищої освіти використовують три види рейтингів:

1) глобальні соціально-економічні рейтинги країн, що ґрунтуються у т.ч. на оцінках стану освіти;

2) рейтинги національних систем освіти, у т.ч. – вищої;

3) глобальні рейтинги університетів.

Розглянемо порівняльні оцінки системи вищої освіти в першій групі рейтингів. Позитивом для України є те, що високе місце в міжнародних рейтингах за оцінками людського капіталу (ПРООН), а також конкурентоспроможності країн в інших рейтингах підтримується передусім високими оцінками показників освіченості населення України. Міжнародні дослідження якості вищої освіти засвідчують, що показники якості вищої освіти України є доволі неоднорідними. З одного боку, за даними дослідження Глобальної конкурентоспроможності, яке проводить Світовий економічний форум, за кількісним показником – охоплення вищою освітою, Україна перебуває в числі перших 10–15 країн світу. Доволі високі показники має вища математична й природнича освіта – Україна традиційно посідає тут місце не нижче 50-го. Однак за якістю бізнес-освіти Україна тривалий час перебувала в другій сотні та лише у 2014 р. піднялася до 88 місця (табл. 2.4).

У рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності (The Global Competentitiveness Index) 2014–2015 р. Україна посіла 76-те місце серед 144 країн світу (для порівняння: 2013–2014 р. – 84-те/148 країн; 2012–2013 р. – 73-те/144 країни; 201 –2012 р. – 82-ге/142 країни; 2010–2011 р. – 56-те/139 країн). За показником «Стан вищої та професійної освіти в цілому» (Higher education and training) у 2014–2015 р. Україна зайняла – 40-ве; (для порівняння відповідно: 2013–2014 р. – 43-тє; 2012–2013 р. – 47-ме; 2011–2012 р. – 51-ше; 2010–2011 р. – 66-те).

Таблиця 2.4

Рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності

Показник/рік	Навчальний рік							Динаміка позицій/ 2016 та рік найвищого рейтингу після 2010 р.
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	
Якість системи освіти в цілому	56	62	70	79	72	54	56	↓ 23
Стан вищої й професійної освіти в цілому	46	51	47	43	40	34	33	↓ 18
Якість освіти з менеджменту бізнесу	108	116	117	115	88	87	93	↓ 24
Якість вищої математичної й природничої освіти	42	36	34	28	30	38	27	↓ 15
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13	14	11	↓ 6
Кількість країн – учасників дослідження	139	142	144	148	144	140	138	↓ 10

**Складено за даними: [57].*

Як видно з таблиці 2.4, доволі високі показники має математична й природнича освіта – Україна посідає тут місце не нижче 50-го. За якістю освіти з менеджменту місце України коливається близько сотого. Аналіз рейтингових позицій України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності за період 2010–2015 рр. показує негативні тенденції, зокрема, зменшуються такі показники, як якість системи освіти в цілому, стан вищої й професійної освіти в цілому, якість освіти з менеджменту бізнесу.

Не менш неоднозначними виглядають показники розвитку вищої освіти також у Глобальному інноваційному індексі (The Global Innovation Index), у якому у 2014 р. Україна займала 63-тє місце серед 143 країн світу (для порівняння: проти 71-го серед 142 країн у 2013 р., 2012 р. – 63-тє/141 країна, 2011 р. – 60-те/125 країн).

У рейтингу національних систем вищої освіти країн світу 2015 р. (U21 Rankings of National Higher Education Systems 2015) Міжнародної мережі університетів Universitas 21 Україна зайняла 41-ше місце з 50 країн (у 2014 р. – 42-ге, у 2013 р. – 36-те з 50 країн, у 2012 р. – 25 із 48 країн).

Негативом інтернаціоналізації української системи вищої освіти є або відсутність, або вкрай низький індивідуальний статус закладів вищої освіти України в провідних міжнародних рейтингах.

Процеси інтеграції вітчизняної освіти в Європейський освітній простір, які відбуваються протягом останніх років, сприяють покращенню характеристик освітніх послуг в Україні. Так, інтеграція сфери послуг освітніх послуг України до Європейського освітнього простору має такі переваги, як диверсифікація та зростання фінансових надходжень до бюджетів закладів вищої освіти через залучення іноземних студентів, модифікацію навчальних планів з метою їх відповідності міжнародним вимогам, більш ефективне використання внутрішніх ресурсів, поширення академічної мобільності, підвищення якості освіти за рахунок участі науковців і викладачів у міжнародному процесі обміну знаннями.

Зі свого боку, на національному рівні такими перевагами є підвищення якості національної освіти на основі впровадження загальноєвропейських вимог до освітніх програм і процедур, критеріїв атестації й акредитації ВНЗ, поширення можливостей щодо експорту українських освітніх послуг на основі визнання дипломів про вищу освіту, підвищення конкурентоспроможності української системи освіти у світі, стимулювання розвитку національних освітніх ресурсів і ринків праці [156].

Як результат аналізу основних проблем розвитку комерційного складника інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг на

наднаціональному рівні (поширення академічної мобільності, забезпечення якості освітніх послуг, акредитації закордонних ВНЗ, визнання кваліфікацій) варто визначити, що розвиток Болонського процесу є найбільш оптимальним варіантом їх розв'язання.

Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу на Берґенській конференції (Норвегія) на щорічній конференції міністрів вищої освіти європейських держав підписанням 19.05.2005 р. Болонської декларації. На ній міністри 45 держав вищої освіти європейських країн, у тому числі України, 20 травня 2005 р. прийняли підсумкове комюніке «Європейський простір вищої освіти – досягнення цілей». Ним визначено пріоритети в процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 р. Підписання від імені України цих документів започаткувало реальне приєднання нашої держави до Болонського процесу й офіційне осмислення та впровадження в навчальний процес національними інституціями його принципів [12].

Серед переваг та перспектив для України від приєднання до Болонського процесу Г. Калінічева називає [66]:

По-перше, соціально-економічні й політичні зміни, що відбуваються в українському суспільстві в рамках процесів глобалізації детермінують необхідність вчасної модернізації системи вищої освіти. Євроінтеграційний напрямок України зумовлює необхідність проведення реформ національної освітньої системи для її входження до європейського простору.

По-друге, Болонський процес відкриває можливості розбудови інноваційної моделі вищої освіти, що зможе адекватно реагувати на сучасні тенденції та в перспективі формувати фундамент для соціального прогресу. Входження України до європейського освітнього простору забезпечує перехід від освітньої моделі індустріального суспільства до моделі освіти суспільства інформаційного.

По-третє, саме завдяки використанню зручної та загально прийнятої у Європейському Союзі градації дипломів, ступенів і кваліфікацій, запровадженню двоступеневої структури вищої освіти,

використання єдиної системи кредитних одиниць (ECTS) розширюються можливості випускників закладів вищої освіти реалізувати себе в професійній галузі в європейських країнах.

По-четверте, важлива якісна перевага входження до європейського освітнього простору – академічна взаємодія людей, закладів вищої освіти та країн, що забезпечує мобільність споживачів та надавачів освітніх послуг (студентів та науково-педагогічних кадрів), дослідників та адміністративного персоналу.

По-п’яте, болонський процес в українських закладах вищої освіти сприяє студентському самовиявленню, що здебільшого забезпечується такими індикаторами, як мобільність, привабливість, працевлаштування.

Головною метою ЄС залишається працевлаштування випускників, що є стратегічною метою й індикатором успіхів Болонського процесу в цілому.

По-шосте, конкурентоспроможність працівників забезпечується високою якістю його освіти та навчанням протягом життя. Україна, приєднавшись до Болонського процесу, проводить відповідну роботу задля підтримки й розвитку європейських стандартів якості із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів і методів їх.

По-сьоме, актуальним завданням європейської освіти є обов’язкова тісна взаємодія навчального процесу та науки у закладах вищої освіти, необхідність залучення талановитої студентської молоді до науково-дослідної діяльності, формування наукового потенціалу, «культурного генофонду» в університетському середовищі. Україна, маючи значні напрацювання в цій царині в попередні роки, мусить активізувати цю діяльність задля відновлення найкращих дослідницьких традицій і створення нових наукових шкіл [66].

Задля адаптації до пріоритетів та основних стратегічних позицій розвитку освіти в ЄС розроблено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., реалізація якої покликана сприяти підвищенню якості освітніх послуг в Україні.

Підсумувавши все вищезазначене, можемо зробити висновок, що на ринках освітніх послуг в Україні існують наступні проблеми:

– неефективність системи фінансово-економічних механізмів ресурсного забезпечення освітньої діяльності як на національному, так і регіональних рівнях;

– збільшення в абсолютному значенні обсягів реалізованих освітніх послуг не означає зростання їх кількості чи якості, а зумовлене збільшенням витрат навчальних закладів на комунальні послуги, оплату праці та інші операційні витрати;

– зниження рівня фінансування освіти й зростання явища її комерціалізації підтверджується зниженням частки осіб, які отримують освіту за бюджетні коштів, а також зростанням частки купівлі освітніх послуг за рахунок індивідуальних коштів населення; створення освіченого суспільства та інтенсивне відтворення людського капіталу залежать в такому випадку від можливостей населення, а не реалізовується державою;

– за останні роки простежено тенденцію зростання фінансування освіти в абсолютному значенні, проте, наприклад залишається незмінною частка на фінансування професійно-технічної освіти, яка особливо в сучасних умовах потребує державної підтримки;

– низька платоспроможність українського населення як головного споживача освітніх послуг спричиняє зниження рівня витрат на освіту ;

– рівень інвестиційного забезпечення в освіті залишається незадовільним;

– українська освіта недостатньою мірою залучена у світовий освітній простір.

Здійснення аналізу сучасного стану ринку освітніх послуг в Україні дало підстави визначити тенденції його розвитку, зокрема негативний вплив соціально-економічної кризи в країні, трансформаційні зрушення національної системи освіти, зумовлені запровадженням Болонського процесу та імплементацією Угоди про Асоціацію з ЄС.

Серед основних проблем розвитку ринку освітніх послуг в Україні визначено недостатній рівень фінансування й матеріально-технічного забезпечення освітньої сфери, скорочення частки витрат на фінансування професійно-технічної освіти, незадовільний рівень інвестиційного забезпечення освітньої діяльності, дисбаланс між попитом і пропозицією освітніх послуг, відносно низьку їх якість, нерозвиненість інфраструктури.

2.2. Оцінка розвитку регіональних ринків освітніх послуг

Серед навчальних закладів усіх рівнів освітньої діяльності частка тих, які функціонують на комерційний основі та є найбільш чутливими до проявів законів і закономірностей ринку, переважає саме у сфері вищої освіти. Відповідно до цього стан та тенденції розвитку регіональних ринків освітніх послуг об'єктивно можна оцінити на основі аналізу показників, що характеризують результати роботи закладів вищої освіти в Україні.

Вивчення досвіду Європейського Союзу дало змогу виявити визначальну роль закладів вищої освіти як центрів надання освітніх послуг. Вони виступають активними учасниками регіонального розвитку, взаємодіють на постійній основі з органами місцевої влади, беруть участь у розробці стратегій розвитку регіону, підтримують зв'язок із регіональними громадськими організаціями.

Стан та тенденції розвитку регіональних ринків освітніх послуг розкриваються на основі аналізу показників, що характеризують результати роботи закладів вищої освіти в Україні.

Оцінку розвитку регіональних ринків освітніх послуг здійснюємо на основі аналізу його елементів (попиту, пропозиції ціни, інфраструктури), відповіднодо запропонованої у розділі 1 методики.

Слід зазначити, що оцінка розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні охоплює використання різноманітних кількісних і якісних показників. Зауважимо, що цей аналіз є ускладненим, адже державна статистика не містить інформації для аналізу регіонального

розподілу цих показників. Стосовно того, що важливий сектор серед показників, які характеризують ринок освітніх послуг, займають дані розвитку вищої освіти в Україні, що забезпечено відповідною статистичною інформацією, у роботі проаналізовано розвиток ринку освітніх послуг із погляду розвитку вищої освіти в Україні. Зокрема, застосовано статистичні бюлетені «Основні показники діяльності закладів вищої освіти України на початок навчального року», «Вища освіта в Україні» [26; 111].

На рис.2.8. розкрито діапазон середніх цін на навчання в закладах вищої освіти на 2017/18 н. р.

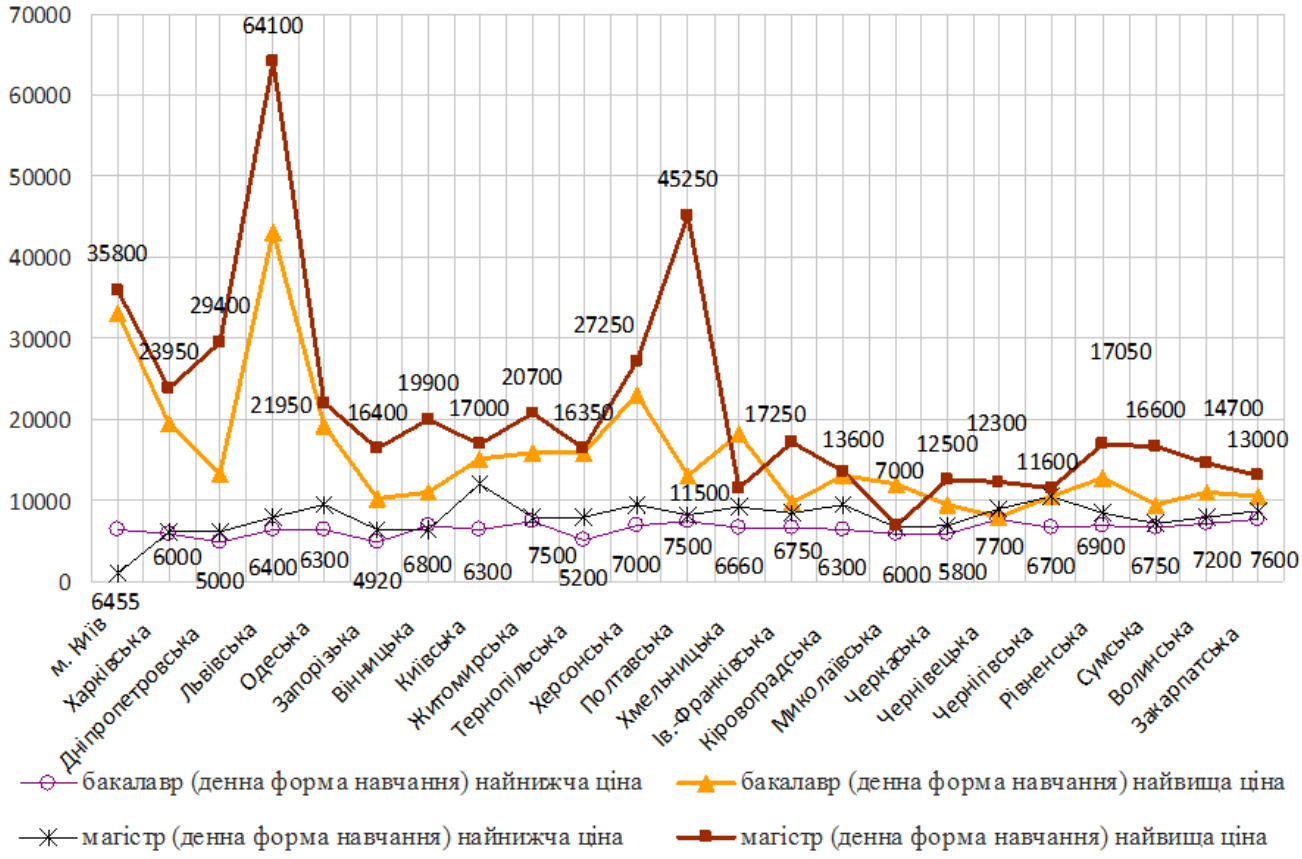

Рис 2.8. *Діапазон середніх цін на навчання в закладах вищої освіти на 2017/18 н. р., грн.*

**Дані по Луганській і Донецькій областях відсутні;*

***складено за [148].*

Для вищої освіти в Україні поряд зі значною залежністю від державного регулювання властивий високий рівень конкуренції, що

зумовлює коливання цін і регіональну диференціацію ринків освітніх послуг.

Як бачимо, середня найнижча ціна на денну форму навчання коливається в межах 6300–7500 грн, тоді як найвища ціна залежить від регіону та спеціальності й досягає найвищих значень у м. Києві, Львівській, Дніпропетровській, Одеській областях.

Зазначимо, що важливу роль у формуванні ціни на освітні послуги відіграє спеціальність.

Пропозицію регіонального ринку освітніх послуг аналізуємо за кількістю навчальних закладів та показниками, що характеризують забезпеченість навчальних закладів педагогічними кадрами й освітньо-кваліфікаційний потенціал працівників.

Україна за кількістю закладів вищої освіти тримає першість як у Європі, так і у світі, оскільки у своїй структурі має і технікуми, і вищі ПТУ, чого світова практика не знає. Парадоксальна та обставина, що приватні ВНЗ зареєстровані як акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або з іншим статусом комерційних структур [36].

Кількість закладів вищої освіти різних форм власності в Україні відображено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кількість закладів вищої освіти різних форм власності в Україні I-IVрівнів акредитації, 1995–2017 рр.

Показник	1995/96	2000/01	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	Динаміка за 5 років (2012–2017 рр.)
Кількість закладів вищої освіти, у т.ч:	1037	979	823	803	664	659	657	-20,2 %
державної форми власності	-	-	425	415	331	339	338	-20,5 %
комунальної форми власності	-	-	221	221	189	186	189	-14,5 %
приватної форми власності	-	-	177	167	144	134	130	-26,6 %
Кількість студентів	1540498	1930945	2106174	1992882	1689296	1605270	1586754	-24,7 %

**Складено за даними: [111].*

Станом на початок 2015/16 н. р. (показники діяльності вищої школи у 2015–2016 рр. представлено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя; інформацію по Донецькій і Луганській областях наведено за закладами вищої освіти, які подали звітність у 2015 р. територіальному органу державної статистики) (далі в дужках для порівняння – на початок 2000/01 навч. р.) працювало 659 (979) закладів вищої освіти (у т. ч. 134 (163) – приватні): 56 технікумів (309), 83 училища (212), 218 коледжів (143), 185 університетів (106), 53 академії (59), 63 інститути (149), 1 консерваторія (1).

Станом на початок 2015/16 навчального року в Україні функціонував 371 закладів вищої освіти I–II рівнів акредитації (скорочення майже удвічі порівняно з максимальною кількістю, досягнутою на початку 1996/1997 н. р.) та 288 закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації (скорочення на майже п'яту частину, порівняно з максимальною кількістю, досягнутою на початку 2008/2009 н. р.) [42].

Кількість закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації в Україні на 2016–2017 н. р. становить 657 одиниць, що на 35,6 % менше, ніж станом на 1990–1991 н. р. Про це свідчать дані Державної служби статистики України. Водночас, у порівнянні із 2015–2016 н. р., кількість закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації скоротилась на 0,03 %, або на 2 одиниці.

Максимальною кількість закладів вищої освіти була: 1) ВНЗ I–II рівнів акредитації – 790 – на початку 1996/1997 н. р., 2) ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 353 – на початку 2008/2009 н. р.

У лютому 2017 р. МОН анулювало ліцензії закладів вищої освіти на території окупованого Донбасу та в Криму.

Розподіл закладів вищої освіти за регіонами України відображено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Заклади вищої освіти I–IV рівнів акредитації на початок навчального року

Регіон (область)	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	Абсолютно відхилення 2012-2017 рр.
Україна	**823**	**803**	**664**	**659**	**657**	**-166**
АР Крим	28	26	-	-	-	-*
Вінницька	22	22	22	23	23	+1
Волинська	15	13	14	14	14	-1
Дніпропетровська	54	53	52	52	53	-1
Донецька	77	73	16	17	25	-52*
Житомирська	22	20	20	20	20	-2
Закарпатська	16	14	14	14	14	-2
Запорізька	27	27	24	24	24	-3
Ів.-Франківська	23	22	17	16	16	-7
Київська	24	23	23	23	22	-2
Кіровоградська	17	17	17	17	16	-1
Луганська	34	34	12	12	12	-22*
Львівська	44	44	43	42	42	-2
Миколаївська	17	17	16	16	16	-1
Одеська	41	41	39	40	40	-1
Полтавська	21	21	21	19	18	-3
Рівненська	17	15	15	15	15	-2
Сумська	15	15	15	16	15	0
Тернопільська	20	20	20	20	20	0
Харківська	70	70	68	69	69	-1
Херсонська	18	18	18	20	20	+2
Хмельницька	21	20	20	19	18	-3
Черкаська	19	19	17	16	16	-3
Чернівецька	17	17	17	17	16	-1
Чернігівська	19	19	17	17	16	-3
м. Київ	115	113	107	101	97	-18
м.Севастополь	10	10	-	-	-	*

**Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014–2016 – неповна інформація по частині Зони проведення антитерористичної операції;*

***складено за даними: [111].*

Для вищої освіти в Україні характерні високий рівень конкуренції та значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями), що створює ризики, пов'язані зі зміною умов ведення діяльності ВНЗ, у результаті чого впродовж останніх років спостерігали тенденцію до поступового скорочення кількості ВНЗ переважно через реорганізацію ВНЗ I–II рівнів акредитації у структурні підрозділи ВНЗ III–IV рівнів акредитації [36].

Питання укрупнення ВНЗ стає одним з основних у стратегічному баченні влади способів реформування національної системи вищої освіти. Потрібно розв'язати проблему оптимізації мережі навчальних закладів усіх освітніх рівнів. Перспективною є стратегія укрупнення закладів професійної та вищої освіти [57].

Викладацький склад закладів вищої освіти відображено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Викладацький склад університетів, академій, інститутів I-IV рівня акредитації за регіонами, 2010-2017 роки

Регіон (область)	Усього 2010/11	Усього 2014/15	Усього 2015/16	Усього 2016/17	з них:		Відносне відхилення 2010–2017 ро.
					педагогічні працівники 2016/17	науково-педагогічні працівники 2016/17	
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	**194109**	**168586**	**162895**	**131953**	**21898 (16,6%)**	**110055 (83,4%)**	**-32,0%**
Вінницька	4665	4474	4898	3364	418 (12,4%)	2946 (87,6%)	-27,9%
Волинська	2717	2707	2618	1628	289 (17,8%)	1339 (82,2%)	-40,1%
Дніпропетровська	13133	12472	11874	9367	2039 (21,8%)	7328 (78,2%)	-28,7%
Донецька	14196	947***	2380	2763	562 (20,3%)	2201 (79,7%)	-80,5%
Житомирська	3533	3254	3132	1707	271 (15,9%)	1436 (84,1%)	-51,7%
Закарпатська	3047	2742	2742	2358	373 (15,8%)	1985 (84,2%)	-22,6%
Запорізька	6667	6202	6089	4847	1032 (21,3%)	3815 (78,7%)	-27,3%
Ів.-Франківська	5050	4698	4719	3399	562 (16,5%)	2837 (83,5%)	-32,7%
Київська	2685	2612	2557	1592	350 (22,0%)	1242 (78,0%)	-40,7%
Кіровоградська	2442	1924	1807	876	124 (14,2%)	752 (85,8%)	-64,1%
Луганська	8029	523***	1895	1344	228 (17,0%)	1116 (83,0%)	-83,3%
Львівська	14671	15019	14771	12479	2035 (16,3%)	10444 (83,7%)	-14,9%
Миколаївська	3094	3243	3095	2148	430 (20,0%)	1718 (80,0%)	-30,6%
Одеська	12588	11996	11799	9923	1262 (12,7%)	8661 (87,3%)	-21,2%
Полтавська	5064	4762	4446	3545	858 (24,2%)	2687 (75,8%)	30,0%

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4	5	6	7	8
Рівненська	3987	3828	3748	2721	871 (32,0%)	1850 (68,0%)	-31,8%
Сумська	3809	3818	3755	2985	761 (25,5%)	2224 (74,5%)	-21,6%
Тернопільська	4439	4511	4353	2999	501 (16,7%)	2498 (83,3%)	-32,4%
Харківська	20222	19798	19501	16941	925 (5,5%)	16016 (94,5%)	-16,2%
Херсонська	3224	2766	2780	1785	350 (19,6%)	1435 (80,4%)	-44,6%
Хмельницька	4034	3819	3412	2594	465 (17,9%)	2129 (82,1%)	-35,7%
Черкаська	4489	4055	3911	2655	607 (22,9%)	2048 (77,1%)	-40,9%
Чернівецька	3448	3320	3204	2495	157 (6,3%)	2338 (93,7%)	-27,6%
Чернігівська	2555	2293	2160	1267	101 (8,0%)	1166 (92,0%)	-50,4%
м. Київ	42321	39771	37249	34171	6327 (18,5%)	27844 (81,5%	-19,3%

**Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, із 2014 року – неповна інформація щодо частини Зони проведення антитерористичної операції;*

***складено за даними: [111].*

На початок 2015/2016 н. р. у закладах вищої освіти України I–II рівнів акредитації працювали 28 664 (2014/15 н. р. – 30 593; 2013/2014 н. р. – 36 254) викладачі (із них 24 197 штатних (2014/15 н. р. – 25 553, 2013/14 н. р. – 30 766). Із-поміж працюючих викладачів педагогічних працівників – 28 512 (2014/15 – 30 425; 2013/14 – 36 126) осіб, у т. ч. ті, котрі мають науковий ступінь: 1013 кандидатів наук, 51 доктор наук, і ті, які мають учене звання: 254 доценти, 51 професор; науково-педагогічні працівники – 152 (2014/15 –168; 2013/14 – 128) чол. у т.ч. ті, котрі мають науковий ступінь: 105 кандидатів наук, 17 докторів наук, і ті, які мають учене звання: 38 доцентів, 13 професорів.

Протягом 2000–2013 рр. у закладах вищої освіти України I–II рівнів акредитації відбулося суттєве скорочення працівників – на початок 2000/2001 н. р. в них працювало 47,7 тис. викладачів.

У закладах вищої освіти України III–IV рівнів акредитації у 2015/2016 працювали 134 231 (2014/15 н. р. – 137 993; 2013/2014 н. р. – 158 521) викладач, із них 117 750 (2014/15 н. р. – 120 764, 2013/2014 н. р. – 138 330) штатних. Із них: 22 505 (2014/15 н. р. – 20 796; 2013/2014 н. р. – 23 274) педагогічних працівників у т. ч. ті, котрі мають науковий ступінь: 1031 кандидатів наук, 52 доктори наук, та

ті, які мають учене звання: 340 доцентів, 44 професори й 111 726 (2014/15 н. р. – 117 197; 2013/2014 н. р. – 135 247) науково-педагогічних працівників у т. ч. ті, що мають науковий ступінь: 60 628 кандидатів наук, 12 418 докторів наук, та ті, що мають учене звання: 41 295 доцентів, 11005 професорів.

На відміну від закладів вищої освіти України I–II рівнів акредитації, де чисельність академічного персоналу зменшувалась, у закладах вищої освіти України III–IV рівнів акредитації кількість професорсько-викладацького складу збільшилася.

Відзначимо, що сучасною тенденцією розвитку ринку освітніх послуг у регіонах України є низький рівень оплати праці професорсько-викладацького складу, зниження суспільного статусу вченого-педагога та проблема «відпливу умів». Низький рівень оплати праці викладачів спричиняє «відплив умів» – утрату найбільш конкурентоспроможних працівників. Протягом останніх років Україна надає інтелектуальну допомогу іншим країнам світу, а сама змушена виконувати завдання мобілізації ресурсів у власній освітній сфері за рахунок того, що освітяни й науковці залишають роботу та виїжджають в інші держави для постійного проживання.

Попит на регіональному ринку освітніх послуг формується під впливом чисельності споживачів освітніх послуг – студентів навчальних закладів.

Структура розгляду показників чисельності студентів закладів вищої освіти є достатньо розгалуженою. На початок 2015/16 н. р. в закладах вищої освіти I–II рівнів акредитації навчалося 230 110 студентів (2014/15 н.р. – 251 271). У закладах III–IV рівнів – 1 375 160 студентів (2014/15 н.р. – 1 437 955). Для порівняння, в 2010/2011 у закладах вищої освіти I–II рівнів акредитації навчалося 351 444 студентів, в закладах III–IV рівнів акредитації – 2 066 667 студентів.

Комплексність оцінювання показників розвитку системи вищої освіти країни передбачає проведення аналізу параметрів, що характеризують, з одного боку, вступ молоді до закладів вищої освіти, а з іншого – випуск фахівців. При цьому знову ж таки доцільно розглядати ці параметри за категоріями типу навчального

закладу, напрямів підготовки й здобутих освітньо-кваліфікаційних рівнів.

У 2015/16 н. р. було прийнято на початковий цикл навчання у заклади вищої освіти України I–II рівнів акредитації – 63 160 осіб (2014/15 – 69,5 тис.; 2000/01 – 190,1 тис.; III–IV рівнів акредитації – 259 904 осіб (2014/15 – 361,1 тис.; 2000/01 – 346,4 тис.), випущено – 73 390 осіб (2014/15 – 79,1 тис.; 2000/01 – 148,6 тис.) та 374 028 осіб (2014/15 – 405,4 тис.; 2000/01 – 273,6 тис.) відповідно.

У таблиці 2.8 відображено динаміку кількості студентів закладів вищої освіти III – IV рівня акредитації в 1995–2016 рр. Видно, що їх чисельність починаючи з 2007/2008 н. р., поступово зменшується, що пояснюється демографічною та економічною ситуацією в державі. У 2012/2013 н. р. кількість випущених фахівців перебуває на достатньо високому рівні, а кількість прийнятих студентів – на найнижчому, порівняно з тим, що був 10 років тому.

Відповідно, рівень кількості студентів розміщується приблизно посередині значень цих показників [56].

Таблиця 2.8

Динаміка кількості студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації в Україні

Показник	1995/96	2008/09	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	Відносне відхилення 2008-2016
Кількість студентів у закладах	922838	2364541	2066667	1899138	1770311	1673287	1437955	1375160	-41,8%
Прийнято студентів	206843	425241	381362	307316	331164	337420	291647	259904	-38,9%
Випущено фахівців	147935	505203	528875	515032	505420	471717	405392	374028	-26,0%

**Узагальнено за даними: [111].*

Під час аналізу динаміки кількості студентів закладів вищої освіти видно, що їх кількість поступово зменшується, що пояснюється демографічною та економічною ситуацією в державі.

Кількість студентів на початок навчального року за регіонами відображено у табл. 2.9.

Отже, для забезпечення стабільної кількості студентів ВНЗ слід інтенсифікувати вступну кампанію, досліджувати потреби споживачів й адаптувати до них свої стратегії просування [56].

Таблиця 2.9

Кількість студентів на початок навчального року за регіонами

Регіон (область)	2014/2015	2015/2016	2016/2017	Відносне відхилення 2014-2017 роки
Україна	1689226	1605270	1586754	-6,1 %
Вінницька	42411	44763	45193	+6,6 %
Волинська	27767	26583	26790	-3,5 %
Дніпропетровська	134778	124952	119888	-11,0 %
Донецька	7944 (інформація неповна)	23631	31030	↑ *
Житомирська	33695	31244	30994	-8,0 %
Закарпатська	23097	21971	22669	-1,9 %
Запорізька	75565	71431	69802	-7,6 %
Івано-Франківська	40251	38346	38118	-5,3 %
Київська	31919	30055	29405	-7,9 %
Кіровоградська	17334	16185	15519	-10,5 %
Луганська	4727 (інформація неповна)	19829	18232	↑ *
Львівська	129300	125353	124804	-3,5 %
Миколаївська	35840	33184	32492	-9,3 %
Одеська	116320	112476	113419	-2,5 %
Полтавська	51629	49530	48648	-5,8 %
Рівненська	40725	36956	36135	-11,3 %
Сумська	40613	37778	36615	-9,8 %
Тернопільська	41642	40698	42233	+1,4 %
Харківська	190184	181673	178126	-6,3 %
Херсонська	27329	27191	27142	-0,7 %
Хмельницька	37005	33427	32343	-12,6 %
Черкаська	41203	39151	38619	-6,3 %
Чернівецька	32091	31231	31395	-2,2 %
Чернігівська	23257	21423	21089	-9,3 %
м. Київ	410697	386209	376054	-8,4 %

**Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014–2016 – неповна інформація щодо частини Зони проведення антитерористичної операції;*

***складено за даними: [111].*

Сучасною тенденцією розвитку регіональних ринків освітніх послуг у країні є притік іноземних студентів і викладачів до навчальних закладів. Іноземні студенти стають ознакою входження начального закладу у світовий простір, показником інтернаціоналізації та конкурентоспроможності навчального закладу [74]. Частка України на міжнародному ринку освіти за чисельністю іноземних студентів становить 1 %. Іноземних студентів в українській освіті приваблює відносно низька вартість навчання й проживання, фундаментальність окремих напрямів освіти (наші фізико-математична та хімічна школи визнані у всьому світі) і репутація провідних українських університетів, що зберігається протягом багатьох років. Основними постачальниками студентів в Україну є країни Близького Сходу, Північної Африки, КНР, СНД. Причиною того, що на навчання до України приїжджає мало іноземців із розвинутих країн, є недостатньо високі котирування вітчизняних ВНЗ у міжнародних рейтингах, за якими визначається рівень якості освіти [87].

За даними Міністерства освіти і науки України протягом 2011–2014 рр. простежено стійку тенденцію до збільшення загальної кількості іноземців, які здобувають освіту в Україні: 53 664 іноземних студенти у 2011/2012 н. р., 60 480 – в 2012/2013 н. р., 69 969 – у 2013/2014 н. р., 63 712 – в 2014/15 н. р. (№156). На початок навчального 2015/16 року в Україні навчалося 53 493 іноземних студентів, що стало результатом політичної ситуації в Україні. Переважно це студенти з Туркменистану (9979 осіб), Азербайджану (9734 осіб), Індії (4773 осіб), Нігерії (3252 осіб), Марокко (2348 осіб), Іраку (2102 особи), Йорданії (2090 осіб), Узбекистану (2049 осіб), Росії (1509 осіб), Китаю (1299 осіб) (Державна служба статистики України).

Трендові галузі знань навчання іноземних студентів такі: охорона здоров'я – 31 % студентів-іноземців, економіка – 24 %, гуманітарні науки – 5 %, інженерія й зв'язок – 4%, правознавство – 4%, транспорт, будівництво й архітектура, ІТ – по 3 % [5].

Для вищої освіти України можливість розширення експорту освітніх послуг стає вигідним, насамперед, з економічного погляду, оскільки підготовка фахівців для зарубіжних країн є однією з найбільш вигідних статей доходів бюджету, особливо в умовах слабкого фінансування сфери освіти. Навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти України за регіонами відображено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Навчання іноземних студентів у ВНЗ України на початок навчального року за регіонами

Регіон (область)	**2014/2015**	**2015/2016**	**2016/2017**	**Відносне відхилення 2014-2017 рр.**
Україна	**56933**	**53493**	**52147**	**-8,4 %**
Вінницька	2044	2058	2015	-1,4 %
Волинська	30	26	45	+50 %
Дніпропетровська	2781	2856	2728	-1,9 %
Донецька	-	143	99	-
Житомирська	38	60	40	+5,3 %
Закарпатська	30	329	475	+1483 %
Запорізька	1760	2010	2014	+14,4 %
Івано-Франківська	2126	1988	1817	-14,5 %
Київська	19	21	39	+105 %
Кіровоградська	182	212	143	-21,4 %
Луганська	-	543	202	-
Львівська	1532	1484	1501	-2,0 %
Миколаївська	760	822	841	+10,7 %
Одеська	6210	5778	5343	-14 %
Полтавська	1473	1419	1560	+5,9 %
Рівненська	108	186	280	+159 %
Сумська	1638	1560	1540	-5,98 %
Тернопільська	2066	1714	1713	-17,1 %
Харківська	21799	18546	15551	-28,7 %
Херсонська	121	124	138	+14,4 %
Хмельницька	12	11	9	-25 %
Черкаська	696	634	716	+2,9 %
Чернівецька	880	1003	1083	+23,1 %
Чернігівська	-	-	6	-
м. Київ	9860	9966	12249	+24,2 %

**Складено за даними*: *[111]*.

Стосовно підвищення якості освіти прагнення залучити іноземних студентів спонукає ВНЗ до формування системи підготовки фахівців з урахуванням вимог світового ринку праці до якості освіти й напрямів підготовки фахівців [74].

Розширення контингенту закладів вищої освіти через залучення іноземних студентів матиме наслідком приплив капіталу у вигляді оплати за навчання та споживацьких витрат самих студентів, що в результаті позитивно впливатиме на розвиток економіки регіону [172].

Окрім вищезазначених характеристик регіонального ринку освітніх послуг, звернемо увагу на такий важливий складник, як інфраструктура ринку, а саме матеріально-технічне забезпечення.

Стан наявності бібліотек і бібліотечних пунктів у ВНЗ на початок 2016/17 н. р. за регіонами відображено в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Наявність бібліотек і бібліотечних пунктів у закладах вищої освіти, за регіонами

Регіон (область)	Кількість ВНЗ, які мають					
Рік	2010/11		2014/15		2016/17	
	бібліо-теку	бібліоте-чний пункт	бібліоте-ку	бібліотеч-ний пункт	бібліоте-ку	бібліоте-чний пункт
1	2	3	4	5	6	7
Україна	**831**	**283**	**644**	**235**	**629**	**227**
Вінницька	22	4	22	5	23	6
Волинська	14	4	14	3	14	3
Дніпропетровська	55	19	50	15	52	16
Донецька	79	21	16	4	22	5
Житомирська	22	5	20	5	20	6
Закарпатська	17	5	14	5	12	5
Запорізька	27	11	24	11	24	10
Івано-Франківська	28	6	16	4	16	4
Київська	23	8	22	7	21	5
Кіровоградська	21	4	17	2	16	2
Луганська	37	8	12	4	8	1
Львівська	46	23	44	21	42	16
Миколаївська	14	4	13	4	14	4
Одеська	41	15	39	16	40	16
Полтавська	23	5	21	4	18	4
Рівненська	17	5	15	5	15	6
Сумська	15	4	15	4	15	4

Продовження таблиці 2.11

1	2	3	4	5	6	7
Тернопільська	18	7	20	9	20	9
Харківська	70	32	68	31	67	31
Херсонська	20	6	16	6	19	8
Хмельницька	20	8	20	8	18	8
Черкаська	18	10	17	10	16	8
Чернівецька	16	6	16	5	16	4
Чернігівська	22	7	17	5	16	4
м. Київ	105	45	96	42	85	42
АР Крим	32	10	-	-	-	-
м. Севастополь	9	1	-	-	-	-

**Складено за [111].*

В Україні щороку зростає кількість користувачів Інтернету, однак персональних комп'ютерів у державі в 19 разів менше, ніж у США. Інтернетом користуються в 144 рази менше, порівняно зі США та у 250 разів менше, ніж у Швеції [139].

Для аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг розраховано індекс якості освітніх послуг у регіонах України станом на 2017 р. (рис. 2.6).

Порівняльний аналіз регіонів України за індексом якості освітніх послуг розраховано як співвідношення суми показників діяльності закладів вищої освіти (науково-педагогічний потенціал, якість навчання, міжнародне визнання) окремого регіону, що визнані провідними в країні, до їх загальної кількості в регіоні.

В основу розрахунків узято загальний індекс рейтингової оцінки, що визначається трьома комплексними критеріями (індексами): індекс якості науково-педагогічного потенціалу, індекс якості навчання, індекс міжнародного визнання.

Виконавцем розрахунку загального індексу рейтингової оцінки є кафедра ЮНЕСКО «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика», яка виконує комплекс заходів із впровадження в Україні напрацьованих міжнародною експертною

групою IREG (International Rankings Expert Group) методик і процедур рейтингового оцінювання діяльності університетів та навчальних програм.

Індикаторами оцінки якості науково-педагогічного потенціалу є кількість штатних співробітників, обраних академіками НАН України; кількість штатних співробітників, обраних член-кореспондентами НАН України; кількість професорів серед штатних співробітників ВНЗ; кількість доцентів серед штатних співробітників ВНЗ; кількість докторів наук серед штатних співробітників ВНЗ; кількість кандидатів наук серед штатних співробітників ВНЗ; кількість штатних співробітників, нагороджених Державною премією у сфері науки й техніки або Державною премією ім. Т. Шевченка

Оцінку якості навчання здійснюють за такими показниками: кількість студентів, переможців і призерів міжнародних олімпіад (конкурсів); кількість студентів, переможців та призерів загальноукраїнських олімпіад (конкурсів); співвідношення кількості магістрів до кількості бакалаврів і спеціалістів; масштаб ВНЗ.

Індикаторами оцінки міжнародного визнання вибрано кількість іноземних студентів; членство навчального закладу в Європейській асоціації університетів; членство навчального закладу у Великій хартії університетів; членство навчального закладу в Євразійській асоціації університетів; членство навчального закладу в мережі університетів країн Чорноморського регіону.

Пропонуємо використати вищезазначені індикатори (Додаток П) та статистику кількості закладів вищої освіти з «Довідника ВНЗ» [45] для подальшого розрахунку регіонального індексу якості освітніх послуг у 2017 р. використаємо формулу (1.1), що наведено у п. 1.3.

Найвищий індекс якості освітніх послуг у Сумській, Харківській, Одеській областях, найнижчий – у Кіровоградській, Київській, Миколаївські області. Уважаємо, що визначальними чинниками підвищення якісних характеристик освітньої послуги в регіоні є науково-педагогічний потенціал, якість навчання студентів, міжнародне визнання (рис. 2.9).

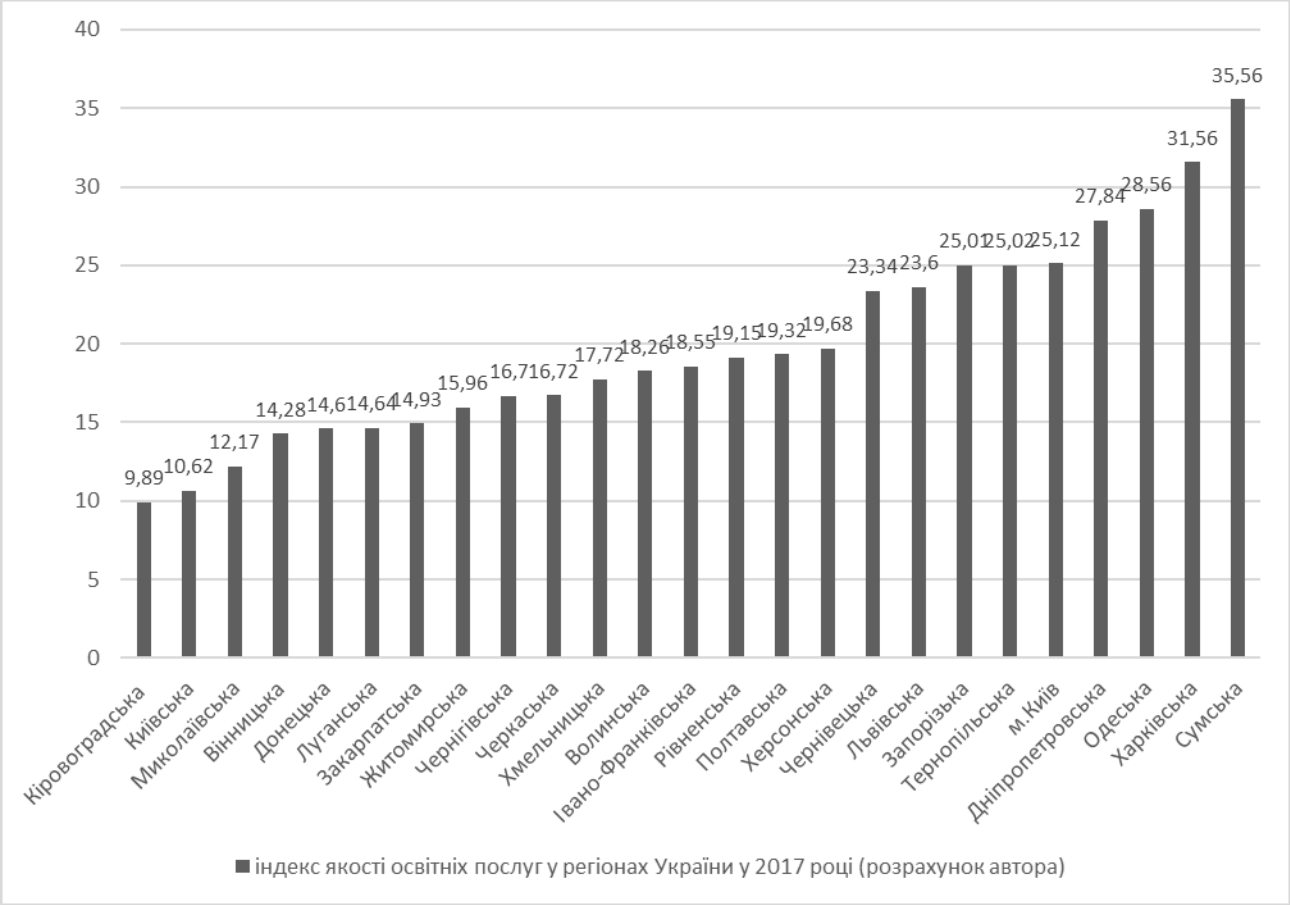

Рис. 2.9. *Індекс якості освітніх послуг за регіонами України у 2017 р.*

**Розраховано авторами.*

Доведено, що значна кількість навчальних закладів і широка сфера освітньої діяльності в регіоні не є визначальними чинниками забезпечення високої якості наданих освітніх послуг.

В основу оцінки розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні покладено застосування методики розрахунку інтегрального індексу рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг.

До часткових показників, що являють собою складники інтегрального індексу розвитку регіонального ринку освітніх послуг, відносимо *показники рівня розвитку освіти; показники рівня розвитку науки; показники інвестиційного забезпечення освіти.*

Уважаємо, що в умовах реформування освітньої сфери саме на основі цих показників слід визначати рівень розвитку ринку освітніх послуг у тому чи іншому регіоні порівняно з іншими.

Інтегральний індекс рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг уключає реальні статистичні показники, які найбільш повно характеризують явища й тенденції, що відбуваються на ринку освітніх послуг у регіоні. В основу оцінки рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг покладено методику розрахунку інтегрального індексу, що являє собою систему часткових показників.

Зі свого боку, часткові показники – це складники інтегрального індексу рівня розвитку регіонального ринку освітніх послуг, до яких відносимо такі показники: «*освіта»; «наука»; «інвестиції»* (рис. 2.10).

Рис.2.10. *Система розрахунків інтегрального індексу розвитку регіональних ринків освітніх послуг*

**Авторська розробка.*

Результати розрахунку інтегрального показника за груповим індикатором «Освіта» відображено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Результати розрахунку інтегрального показника за груповим індикатором «Освіта», 2017 р.

Регіон (область)	Кількість закладів вищої освіти	Нормовані значення	Кількість студентів	Нормовані значення	Обсяг реалізованих освітніх послуг, *тис.грн*	Нормовані значення	Інтегральний показник «Освіта»	Рейтинг	Рівень
м. Київ	97	1	376054	1	3590180,2	1	1,000	1	високий
Харківська	69	0,671	178126	0,451	2343182,9	0,645	0,586	2	достатній
Одеська	40	0,329	113419	0,272	1647876,2	0,448	0,348	3	
Дніпропетровська	53	0,482	119888	0,289	794933,5	0,205	0,321	4	
Львівська	42	0,353	124804	0,303	881132,9	0,229	0,294	5	
Запорізька	24	0,141	69802	0,151	609439,4	0,152	0,148	6	середній
Вінницька	23	0,129	45193	0,082	622214,9	0,156	0,122	7	
Тернопільська	20	0,094	42233	0,074	507216,8	0,123	0,097	8	
Полтавська	18	0,071	48648	0,092	429588,8	0,101	0,088	9	
Донецька	25	0,153	31030	0,043	224830,1	0,043	0,078	10	
Івано-Франківська	16	0,047	38118	0,063	514643,1	0,125	0,078	11	
Херсонська	20	0,094	27142	0,032	306558,9	0,066	0,064	12	низький
Київська	22	0,118	29405	0,039	156095,6	0,023	0,059	13	
Чернівецька	16	0,047	31395	0,044	376352,7	0,086	0,059	14	
Житомирська	20	0,094	30994	0,043	203529,9	0,037	0,058	15	
Черкаська	16	0,047	38619	0,064	285922,7	0,060	0,057	16	
Хмельницька	18	0,071	32343	0,047	259784,3	0,053	0,057	17	
Сумська	15	0,035	36615	0,059	322431,5	0,071	0,055	18	
Рівненська	15	0,035	36135	0,057	268975,4	0,055	0,049	19	
Миколаївська	16	0,047	32492	0,047	200230,1	0,036	0,043	20	
Волинська	14	0,024	26790	0,031	269028,7	0,055	0,037	21	
Закарпатська	14	0,024	22669	0,020	289801,0	0,061	0,035	22	
Чернігівська	16	0,047	21089	0,015	149822,8	0,021	0,028	23	
Кіровоградська	16	0,047	15519	0,000	123835,3	0,014	0,020	24	
Луганська	12	0,000	18232	0,008	74431,8	0,000	0,003	25	

**Розраховано авторами.*

Результати розрахунку інтегрального показника за груповим індикатором «Наука» відображено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Результати розрахунку інтегрального показника за груповим індикатором «Наука», 2017 р.

Регіон (область)	Всього викладачі	Нормовані значення	Працівники з науковим ступенем	Нормовані значення	Інтегральний показник «Наука»	Рейтинг	Рівень
м. Київ	37249	1,000	19085	1,000	1,000	1	високий
Харківська	19501	0,499	10776	0,550	0,525	2	достатній
Львівська	14771	0,366	7293	0,362	0,364	3	
Одеська	11799	0,282	5698	0,276	0,279	4	
Дніпропетровська	11874	0,284	4919	0,233	0,258	5	
Запорізька	6089	0,121	2840	0,121	0,121	6	середній
Вінницька	4898	0,087	2217	0,087	0,087	7	
Ів.-Франківська	4719	0,082	2027	0,077	0,080	8	
Тернопільська	4353	0,072	2176	0,085	0,078	9	
Полтавська	4446	0,074	1985	0,075	0,075	10	
Черкаська	3911	0,059	1496	0,048	0,054	11	низький
Сумська	3755	0,055	1569	0,052	0,054	12	
Хмельницька	3412	0,045	1489	0,048	0,047	13	
Чернівецька	3204	0,039	1568	0,052	0,046	14	
Рівненська	3748	0,055	1242	0,034	0,045	15	
Миколаївська	3095	0,036	1189	0,031	0,034	16	
Донецька	2380	0,016	1517	0,049	0,033	17	
Закарпатська	2742	0,026	1321	0,039	0,032	18	
Житомирська	3132	0,037	1078	0,025	0,031	19	
Волинська	2618	0,023	1170	0,030	0,027	20	
Херсонська	2780	0,027	1024	0,023	0,025	21	
Київська	2557	0,021	919	0,017	0,019	22	
Чернігівська	2160	0,010	874	0,014	0,012	23	
Луганська	1895	0,002	757	0,008	0,005	24	
Кіровоградська	1807	0,000	607	0,000	0,000	25	

**Розраховано авторами.*

Результати розрахунку інтегрального показника за груповим індикатором «Інвестиції» відображено в табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Результати розрахунку інтегрального показника за груповим індикатором «Інвестиції» , 2017 р.

Регіон (область)	Капітальні інвестиції в освіту, тис.грн	Нормовані значення	Видатки місцевих бюджетів в освіту, *тис.грн*	Нормовані значення	Кількість тих, хто навчається на бюджетній формі	Нормовані значення	Інтегральний показник «Інвестиції»	Рейтинг	Рівень
м.Київ	503482	1,000	8052449,0	1,000	10596	0,709	0,898	1	високий
Харківська	325668	0,637	5030343,4	0,539	13619	0,942	0,697	2	достатній
Дніпропетровська	83578	0,143	7745894,7	0,953	14375	1,000	0,646	3	
Одеська	206608	0,394	4832163,5	0,509	6719	0,410	0,436	4	
Львівська	118760	0,214	5437453,1	0,601	7796	0,493	0,426	5	
Вінницька	124442	0,226	3684249,0	0,333	7042	0,435	0,329	6	середній
Запорізька	126147	0,229	4282052,5	0,425	5110	0,286	0,311	7	
Донецька	56149	0,086	4001457,4	0,382	5097	0,285	0,245	8	
Київська	33601	0,040	4395719,6	0,442	4477	0,237	0,229	9	
Житомирська	19451	0,012	3098109,2	0,244	6352	0,381	0,202	10	
Волинська	61707	0,098	2798334,2	0,198	5365	0,305	0,197	11	
Полтавська	51352	0,077	3381854,4	0,287	4225	0,217	0,191	12	
Черкаська	41480	0,057	2923534,5	0,217	5398	0,308	0,189	13	
Тернопільська	59086	0,092	2555615,1	0,161	4941	0,273	0,173	14	
Рівненська	36070	0,045	2950086,4	0,221	4790	0,261	0,172	15	
Ів.-Франківська	28730	0,030	3093488,2	0,243	4361	0,228	0,163	16	
Миколаївська	32943	0,039	2878558,9	0,211	4236	0,218	0,153	17	
Хмельницька	42902	0,059	3141432,9	0,251	3182	0,137	0,146	18	низький
Сумська	68531	0,112	2421598,6	0,141	3518	0,163	0,138	19	
Херсонська	50052	0,074	2596510,2	0,167	3669	0,174	0,138	20	
Чернівецька	35861	0,045	2123758,3	0,095	5055	0,281	0,136	21	
Кіровоградська	16593	0,006	2435225,3	0,143	4125	0,210	0,116	22	
Закарпатська	57657	0,090	3145708,3	0,251	1406	0,000	0,109	23	
Чернігівська	13796	0,000	2350333,1	0,130	3451	0,158	0,094	24	
Луганська	62689	0,100	1498873,2	0,000	2402	0,077	0,058	25	

**Розраховано авторами.*

З результатами розрахунків індикаторів освіти, науки, інвестицій визначено інтегральні індекси розвитку ринків освітніх послуг в регіонах України станом на 2017 р. (табл. 2.16). На основі визначення

рейтингу кожного з регіонів України за значеннями обрахованих інтегральних індексів визначено чотири рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні.

Таблиця 2.15

Рейтинг регіонів України за трьома груповими індикаторами рівня розвитку ринків освітніх послуг у регіонах України, 2017 р.

Регіон (область)	Частковий індекс «Освіта»		Частковий індекс «Наука»		Частковий індекс «Інвестиції»		Інтегральний індекс		Рівень розвитку ринку
	значення	рейтинг	значення	рейтинг	значення	рейтинг	значення	рейтинг	
м. Київ	1,000	1	1,000	1	0,898	1	0,965	1	високий
Харківська	0,586	2	0,525	2	0,697	2	0,601	2	достатній
Дніпропетровська	0,321	4	0,258	4	0,646	3	0,399	3	
Львівська	0,294	5	0,364	3	0,426	5	0,360	4	
Одеська	0,348	3	0,279	5	0,436	4	0,353	5	
Запорізька	0,148	6	0,121	6	0,311	7	0,190	6	середній
Вінницька	0,122	7	0,087	7	0,329	6	0,175	7	
Полтавська	0,088	9	0,075	10	0,191	12	0,116	8	
Тернопільська	0,097	8	0,078	9	0,173	14	0,115	9	
Донецька	0,078	10	0,033	17	0,245	8	0,115	10	
Ів.-Франківська	0,078	11	0,080	8	0,163	16	0,106	11	
Київська	0,059	13	0,019	22	0,229	9	0,099	12	
Черкаська	0,057	16	0,054	11	0,189	13	0,098	13	
Житомирська	0,058	15	0,031	19	0,202	10	0,095	14	низький
Рівненська	0,049	19	0,045	15	0,172	15	0,087	15	
Волинська	0,037	21	0,027	20	0,197	11	0,084	16	
Хмельницька	0,057	17	0,047	13	0,146	18	0,082	17	
Сумська	0,055	18	0,054	12	0,138	19	0,081	18	
Чернівецька	0,059	14	0,046	14	0,136	21	0,080	19	
Миколаївська	0,043	20	0,034	16	0,153	17	0,075	20	
Херсонська	0,064	12	0,025	21	0,138	20	0,075	21	
Закарпатська	0,035	22	0,032	18	0,109	23	0,058	22	
Кіровоградська	0,020	24	0,000	25	0,116	22	0,044	23	
Чернігівська	0,028	23	0,012	23	0,094	24	0,044	24	
Луганська	0,003	25	0,005	24	0,058	25	0,022	25	

**Розраховано авторами.*

За рівнем розвитку ринку освітніх послуг у регіонах України здійснено групування регіонів України та виявлено високий, достатній, середній, низький рівні розвитку.

Отже, як бачимо з рис.2.11. високий рівень розвитку ринку освітніх послуг за досліджуваний період – це місто Київ; достатній – це Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська області; середній – це Запорізька, Вінницька, Полтавська, Тернопільська, Донецька, Івано-Франківська, Київська, Черкаська області, низький - це Житомирська, Рівненська, Волинська, Хмельницька, Сумська, Чернівецька, Миколаївська, Херсонська, Закарпатська, Кіровоградська, Чернігівська, Луганська області.

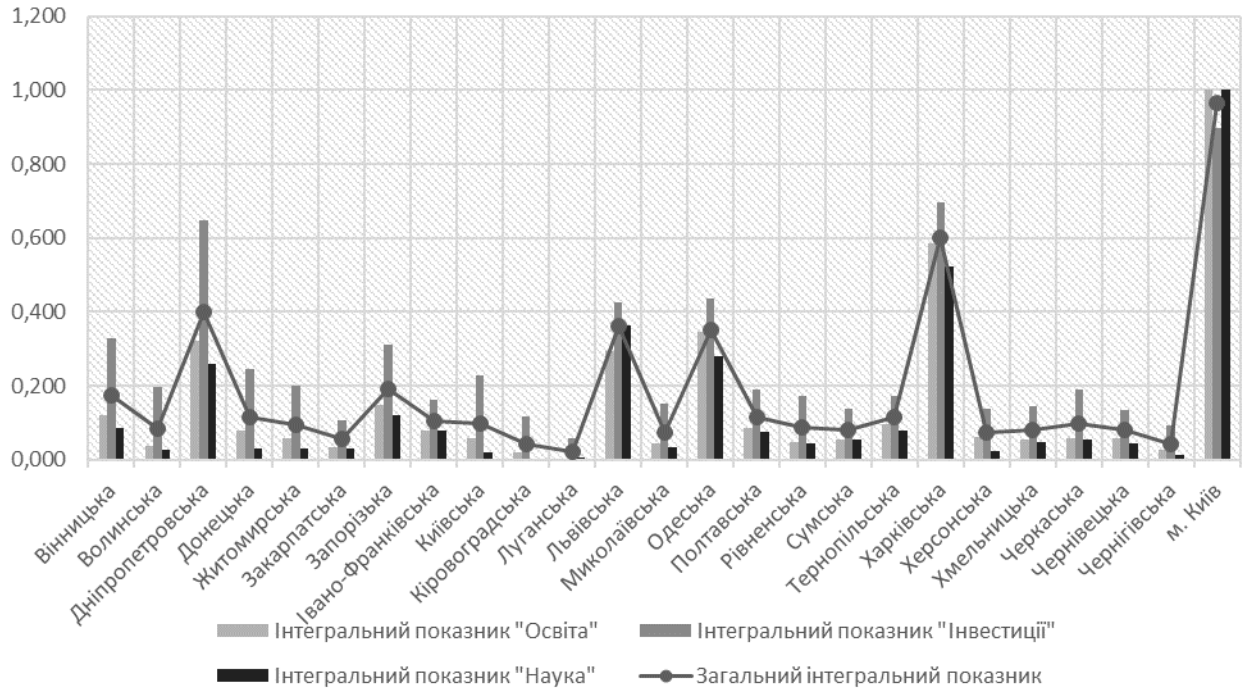

Рис 2.11. *Інтегральні показники розвитку регіональних ринків освітніх послуг*

**Побудовано на основі власних розрахунків.*

На основі цього в результаті розрахунків позиціювання регіонів України за рівнем розвитку в них ринків освітніх послуг доцільно розробляти відповідні управлінські рішення щодо його покращення з урахуванням регіональних особливостей та факторів, що впливають на їх розвиток.

2.3. Фактори розвитку регіональних ринків освітніх послуг (на прикладі Волинської області)

Під час дослідження особливостей регіональних ринків освітніх послуг важливий аналіз факторів, що впливають на їх кон'юнктуру, а також на її структурні елементи – конкуренцію, попит і пропозицію.

Для виявлення та обґрунтування факторів впливу на розвиток регіональних ринків освітніх послуг потрібно розумітися в таких категоріях, як «фактор» і «чинник» Фактор (лат. «facere» - діяти, виробляти, примножувати) - умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник.

Щодо визначення поняття «фактор», можна виділити два підходи. Перший визначає вплив фактора на стан тієї системи, відносно якої він діє. Інший розглядає фактор у контексті причинно-наслідкового зв'язку ланцюжка змін у системі, викликаних його впливом [114, с. 78].

У літературі поняття «фактор» є «чинник» розглядають як синоніми, проте, на нашу думку, якщо фактор – це певна умова, обставина для розвитку будь якого процесу або явища, а чинник – це рушійна сила, що впливає на цей процес чи явище. Проте такий поділ досить умовний.

Аналіз розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні на основі системного представлення факторних детермінацій дав підставу виявити ключові фактори, які впливають на цей процес, що можна об'єднати у дві групи (рис. 2.12):

– зовнішні – це фактори зовнішнього середовища, які характеризують сукупність умов, до яких адаптуються регіони (економічні, соціально-демографічні, політичні, науково-технічні й природо-географічні тощо);

– внутрішні, що впливають на попит, пропозицію й ціну освітніх послуг (доходи населення й середня заробітна плата, споживчі витрати на освіту, капітальні інвестиції та бюджетне забезпечення сфери освіти, економічна активність населення й ін.)

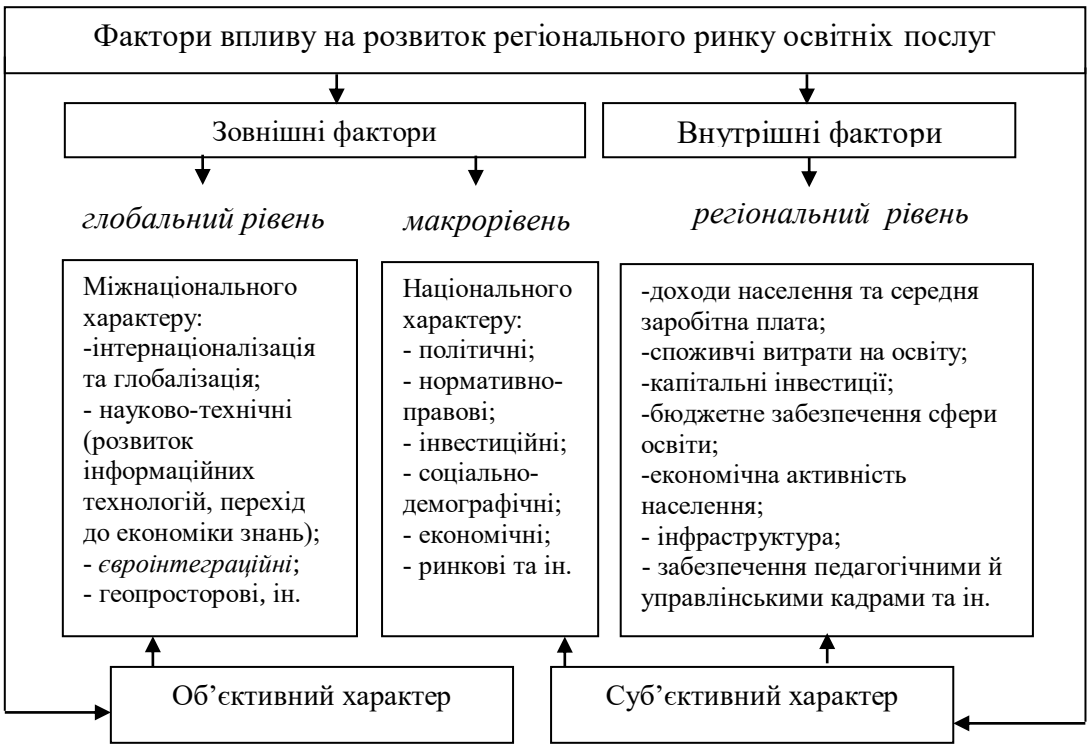

Рис. 2.12. *Фактори впливу на розвиток регіонального ринку освітніх послуг*

**Побудовано авторами.*

Зовнішні фактори, що впливають на розвиток регіонального ринку освітніх послуг, можуть бути міжнаціонального характеру та національного характеру Ці фактори можуть мати об'єктивний або суб'єктивний характер. Це окреслює пріоритети формування сприятливого середовища розвитку регіонального ринку освітніх послуг за допомогою факторного впливу [170]. Зовнішні та внутрішні фактори впливають на попит, пропозицію, ціну та інфраструктуру регіонального ринку освітніх послуг.

Внутрішні фактори впливу на розвиток регіонального ринку освітніх послуг визначаються на регіональному рівні. Регіональний рівень уключає більшість факторів, які діють на макрорівні з урахуванням регіональних особливостей.

При цьому існують додаткові фактори, що виникають уже на рівні конкретних регіонів, які й впливають на формування регіонального ринку освітніх послуг: розвиток основних галузей економіки і їх спеціалізація, рівень диверсифікації, угоди між суб'єктами регіонального ринку освітніх послуг, система

фінансування витрат на освіту (співвідношення державних і приватних витрат) тощо.

Внутрішніми факторами ефективного функціонування регіональних ринків освітніх послуг у контексті надання освітніх послуг окремого суб'єкта ринку освітніх послуг є матеріально-технічна база закладів вищої освіти, кваліфікація науково-педагогічних кадрів, співпраця з бізнесом.

Найдоцільнішим для підвищення якості освітніх послуг і зростання конкурентоспроможності закладів вищої освіти було б скористатися усіма перевагами Болонського процесу, а також спрямувати зусилля в напрямі вдосконалення науково-дослідницької сфери (створення наукових центрів, особливо технічного спрямування, де б здійснювали як розробку винаходів, так і їх упровадження, співробітництво з науковими інститутами й підприємствами, зацікавленими в упровадженні інновацій); консультаційно-освітньої діяльності, що передбачає надання додаткових освітніх послуг населенню (фізичним особам, що є економічно зайнятими) і підприємствам (юридична консультація, що здійснюється студентами, розробка бізнес-планів, проведення маркетингових досліджень тощо), запровадження нових навчальних курсів (у т. ч. дистанційних), проведення відкритих лекцій, спільних із бізнесом конференцій, семінарів; підвищення практичних знань та вмінь за допомогою детальної підготовки програм виробничої практики для студентів, підбору відповідних підприємств для проходження практики, роз'яснення завдань практики керівнику практикантів на виробництві.

Окрім вищезазначеного, внутрішнім фактором, який впливає на розвиток регіонального ринку освітніх послуг, є суспільна діяльність людей, як спонтанна, так і цілеспрямована. Виявляється вона у створенні матеріально-технічної бази (продукції, послуг, транспорту й комунікацій) і мережі поселень, які формують суспільно-матеріальну основу регіону, де й формується ринок освітніх послуг. Уся діяльність реалізовується в межах двох глобальних процесів

розвитку суспільства: диференціації та інтеграції. Ці процеси впливають на формування й розвиток регіонального ринку [73].

Індивідуальні фактори – це поведінка окремого індивіда чи групи людей (мотивації, цінності, потреби, рівень і якість життя людей, адаптаційні можливості та гнучкість до нових умов), сформована суспільна свідомість надання й набуття якісної освіти.

Дія впливу зовнішніх факторів на розвиток регіонального ринку освітніх послуг проявляється на глобальному рівні та макрорівні. Зокрема, група цих факторів впливу на глобальному рівні характеризує загальноцивілізаційні процеси (розвиток інформаційних технологій, перехід до економіки знань); євроінтеграційні; геопросторові. Серед них – процеси глобалізації, європейської інтеграції та лібералізації.

Звернемо увагу, що в контексті розвитку освіти інтеграційні фактори характеризують тенденцію, завдяки якій національні провайдери освіти, котрі були обмежені в наданні своїх послуг державними кордонами, отримали можливість експортувати освітні послуги в інші країни. Інтеграційні процеси, будучи суттєвим викликом для вітчизняної систем освіти, одночасно надають значні можливості для інноваційного розвитку. Саме інтеграційні процеси, які відбуваються в межах реалізації угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, впливають на розвиток регіонального ринку освітніх послуг і проявляються в різноманітних напрямах розвитку освітньої діяльності. Адже процеси європейської інтеграції мають безпосередній та опосередкований вплив на освітню сферу. Це стосується інвестиційного забезпечення освітньої сфери за допомогою залучення додаткових інвестицій; відповідності знань, умінь і навичок тих, хто навчається, європейським стандартам якості.

Оцінку впливу факторів на розвиток ринку освітніх послуг в умовах європейської інтеграції виконано на прикладі Волинської області, яка має за результатами попередніх розрахунків низький рівень розвитку ринку освітніх послуг та розвиток якої здійснюється під впливом євроінтеграційного фактору, адже область межує з членом Європейського Союзу – Республікою Польща.

Серед переліку широкого переліку зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на попит, пропозицію, ціну, інфраструктуру ринку освітніх послуг Волинської області для проведення аналізу їх впливу нами здійснено відбір факторів розвитку регіонального ринку освітніх послуг за ознакою їх домінуючого впливу на кон'юнктуру регіонального ринку освітніх послуг.

З точки зору того, що на формування науково-технічного потенціалу регіону суттєвий вплив відіграють фактори науково-технічного розвитку. Тому в процесі аналізу факторів розвитку ринку освітніх послуг у Волинській області нами здійснено оцінку впливу інноваційних факторів, адже інноваційні фактори визначають особливості надання освітніх послуг навчальними закладами та зростання їх ролі в побудові національної та регіональних інноваційних систем.

Результати інноваційної діяльності у Волинські області відображено у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Результати інноваційної діяльності у Волинській області 2010–2017 рр.

Рік	Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок				Витрати на виконання наукових досліджень і розробок, *тис.грн*
	усього	з них:			
		доктор наук	кандидат наук	дослідник	
1	2	3	4	5	6
2010	504	26	95	331	17356,9
2011	440	23	71	289	18884,4
2012	441	29	86	316	15769,9
2013	461	29	101	322	16521,0
2014	391	27	102	296	10188,4
2015	400	28	119	315	13873,9
2016	258	17	79	211	13604,1
2017	314	30	135	277	18414,9

**Побудовано за даними [270; 271].*

Як бачимо з табл. 2.16. до 2016 р. в області відбувались негативні тенденції в інноваційній діяльності, а саме: скорочення чисельності працівників і витрат на виконання наукових досліджень й розробок; натомість, у 2017 р. витрати на інноваційну діяльність збільшені на 35,4 %, кількість залучених працівників зросла на 21,7 %. Зауважимо, що негативним моментом упровадження інноваційної діяльності є відсутність іноземних інвестицій у проведення досліджень і розробок. Так, згідно зі статистичними даними, лише у 2009 р. і було залучено 335574,6 тис. грн, в інші роки джерелами фінансування інноваційної діяльності Волинської області залишаються приватні кошти [35].

Важливим фактором, який формує попит на освітні послуги в регіоні, є демографічний. Він включає показники народжуваності та смертності населення, природного приросту, міграційних процесів, структури населення, співвідношення міського й сільського населення тощо.

З огляду на те, що демографічна ситуація впливає на попит на освітні послуги, нами проведено її аналіз за такими характеристиками, як чисельність населення, природний приріст, міграційний приріст (табл. 2.17.)

Таблиця 2.17

Демографічна характеристика Волинської області, тис.осіб

Рік	Чисельність постійного населення	Чисельність наявного населення	0–17 років	Природний приріст, скорочення (–), *осіб*	Міграційний приріст, скорочення (–), *осіб*
1995	1080,3	1078,3	305,4	–1132	-600
2005	1042,0	1044,8	248,3	-3256	–1092
2010	1033,9	1036,7	235,1	486	–2
2011	1034,4	1037,1	234,1	778	671
2012	1035,9	1038,6	234,0	1636	-276
2013	1037,2	1040,0	234,9	1034	311
2014	1038,6	1041,3	236,2	920	695
2015	1040,2	1042,9	237,8	–369	119
2016	1039,9	1042,7	238,5	-459	-1255
2017	1038,2	1040,9	239,3	*	*

**Дані статистики відсутні;*

***Узагальнено за даними [35; 112].*

Аналіз демографічної ситуації у Волинській області свідчить про суттєве зниження показника природного приросту населення, що негативно впливає на формування попиту на освітні послуги в регіоні.

Не менш важливим є, на нашу думку, аналіз економічних факторів розвитку регіональних ринків освітніх послуг. Вважаємо, що вплив економічних факторів на регіональний ринок освітніх послуг здійснюється завдяки ефективності державної цінової політики у сфері освіти, вимагає обґрунтування вартості навчання, розміру оплати в закладів вищої освіти та порядку її здійснення; соціальні фактори визначають важливість і престижність професії для суспільства тощо; правові чинники впливають на розвиток регіональних ринків освітніх послуг через законодавчу базу, визначаючи норми й стандарти освітньої діяльності.

Важливим економічним фактором, що впливає на розвиток регіональних ринків освітніх послуг, є показники платоспроможності населення. Динаміку доходів населення Волинської області за період 2010–2017 рр. відображено в табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Доходи населення Волинської області, 2010–2017 рр.

Показник/рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Доходи усього, *млн грн*	19137	22584	25741	26907	27986	34064	40792	52560
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, *грн*	14311,9	16657,7	18806,9	19804,9	20137,2	24222,3	30012,5	38068,7
Реальний наявний дохід, у % до попереднього року	121,1	108,7	112,6	106,4	90,8	80,0	106,0	110,9

**Побудовано за даними: [35; 112].*

Зазначимо, що на сьогодні в Україні спостерігається тенденція до зниження рівня життя населення, а відтак його платоспроможності, про що свідчать дані обсягу доходів населення, кінцевих споживчих

витрат домогосподарств, у тому числі й на освіту, показники заробітної плати населення.

Звернемо увагу, що зниження рівня доходів населення та зростання рівня інфляції в країні впливають на скорочення платоспроможного попиту на освітні послуги.

Як бачимо з таблиці, починаючи з 2010 р. відбувається зниження показника реального наявного доходу населення у відсотках до попереднього року. Найнижчі показники у 2015 р. свідчать про зниження рівня життя населення в регіоні.

Окрім того, у Волинській області, як і в Україні загалом простежуємо тенденцію зменшення споживчих витрат на освіту в структурі витрат домогосподарств протягом 2010–2017 рр. (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Споживчі витрати на освіту в структурі витрат домогосподарств у Волинській області 2010-2016 рр., %

Регіон (область)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Витрати на освіту в Україні*	1,6	1,5	1,4	1,3	1,1	1,3	1,2
Волинська область: споживчі сукупні витрати	93,5	92,9	93,8	93,3	91,4	95,0	95,9
- на освіту	1,1	0,5	1,0	0,5	0,7	0,7	0,5
- оплата житла, комунальних продуктів та послуг	6,5	6,3	6,6	6,4	6,0	8,7	14,6
- продукти харчування та безалкогольні напої	59,9	59,2	56,0	56,5	55,7	57,2	54,3
- непродовольчі товари та послуги	31,5	30,9	35,3	34,1	33,0	35,2	39,2

**Із 2010 р. – без урахування АР Крим, м.Севастополь, із 2014 – без Зони АТО;*

**побудовано за даними [35; 112].*

Як бачимо з таблиці 2.19, споживчі витрати на освіту в Волинській області, починаючи з 2010 р., становлять менше 1 %, що є нижчим показником, ніж в середньому в Україні.

Окрім того, в 2016 р. частка споживчих витрат на освіту в структурі сукупних витрат зменшилась вдвічі порівняно з 2010 р., при збільшенні витрат на оплату житла, комунальні послуги тощо, що свідчить про зниження попиту на освітні послуги в регіоні.

Результати аналізу показників номінальної та реальної заробітної плати у Волинській області за період 2010–2017 рр. представлено в табл. 2.20.

Таблиця 2.20

Темп зростання/зниження номінальної та індекс реальної заробітної плати в Волинській області, 2010–2017 рр.

Показник/роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Номінальна заробітна плата, % попереднього року	123,2	117,9	117,3	110,3	105,5	120,9	123,0	144,5
Реальна заробітна плата, % попереднього року	114,5	110,2	117,9	111,0	93,5	78,9	109,0	125,5

**Складено за [35; 112].*

За результатами аналізу визначено відносно низький рівень заробітної плати працівників сфери освіти у порівнянні з іншими видами економічної діяльності, що характеризує вплив цього фактора на розвиток ринку освітніх послуг в регіоні (табл. 2.21).

В загальному, для порівняння, за рівнем заробітної плати Волинська область випереджує Кіровоградську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку, Чернівецьку та Чернігівську області.

Індекс реальної заробітної плати у січні – лютому 2018 р. порівняно з відповідним періодом 2017 р. становив 109,5 %, що є нижчим ніж в середньому по Україні (111,4 %) [112].

За результатами аналізу середньомісячної заробітної плата штатних працівників освітньої сфери Волинської області за видами економічної діяльності, 2010–2017 рр., визначено середнє значення цього показника в порівнянні з іншими виданими діяльності. Хоча обсяги реальної заробітної плати зростають, зауважимо, що купівельна спроможність населення в цей час падає.

Таблиця 2.21

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників Волинської області за видами економічної діяльності, 2010–2017 рр., у розрахунку на одного штатного працівника, *грн*

Вид економічної діяльності/рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	1692	1994	2339	2580	2721	3291	4047	5849
Сільське, лісове, рибне господарство	972	1284	1706	2008	2288	3340	4444	6167
Промисловість	1947	2424	2707	2976	3426	4334	5532	7186
Інформація та телекомунікації	2037	2285	2610	3042	2908	3278	4183	5701
Фінансова та страхова діяльність	3720	4272	4715	5060	4724	5281	6561	8493
Професійна, наукова та технічна діяльність	1336	2086	2531	2525	2456	2849	3739	5236
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2308	2642	3071	3315	3248	3653	5016	8303
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1493	1567	1940	2089	2190	2581	3021	4522
Освіта	1715	1867	2293	2463	2526	2931	3406	5462

**Складено за [35; 112].*

Вищезазначена тенденція свідчить про негативний вплив фактору доходів працівників освіти на формування пропозиції освітніх послуг в регіоні.

Для оцінки впливу різноманітних факторів на кон’юнктуру ринку освітніх послуг пропонуємо застосовувати множинний регресійний аналіз. Опираючись на статистичні дані за період 2010–2016 рр. і методику кореляційно-регресійного аналізу нами побудовано множинну регресійну модель, що відображає вплив основних чинників зміни обсягів реалізованих освітніх послуг. Для цього нами обрано капітальні інвестиції в освіту і витрати місцевого бюджету на освіту, як домінуючі чинники, що впливають на обсяг реалізованих освітніх послуг в регіоні.

З огляду на те, що система фінансування освіти передбачає рівний доступ населення до освітніх послуг, то всі освітні рівні

повинні бути забезпечені відповідним фінансуванням, кошти загального й спеціального фондів повинні бути ефективно розподілені.

Звернемо увагу, що законодавчо встановлена прив'язка рівня фінансування освіти від обсягу ВВП країни зумовлює залежність розвитку освіти від економічного стану країни. Очевидно, що протягом років незалежності України, рівень видатків на освітню сферу був неналежним для повноцінного розширеного її відтворення.

Для аналізу впливу капітальних інвестицій та витрат місцевого бюджету на обсяг реалізованих освітніх послуг у Волинській області використано показники, наведені у таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

Показники ринку освітніх послуг Волинської області, 2010–2016 рр., *тис. грн*

Рік	Обсяг реалізованих	Капітальні інвестиції в освіту	Витрати місцевого бюджету на освіту
	y	x_1	x_2
2010	43004,0	26522,0	1322118,5
2011	45328,4	10231,0	1536654,6
2012	43246,9	12793,0	1860837,5
2013	40812,3	13276,0	1986450,2
2014	39337,8	12952,0	2074113,6
2015	205050,3	29498,0	2539241,0
2016	269028,7	61707,0	2798334,2

**Побудовано за даними: [35; 112].*

Отже, опираючись на статистичні дані за період 2010–2016 рр. (табл. 2.22) і множинна регресійна модель впливу капітальних інвестицій та витрат місцевого бюджету на обсяг реалізованих освітніх послуг у Волинській області, має вигляд (2.1):

$$y=-151429+3{,}039\ x_1+0{,}088\ x_2, \qquad (2.1)$$

де y – обсяг реалізованих освітніх послуг, *грн*;

x_1 – обсяг капітальних інвестицій в освіту, *грн*;

x2 – обсяг витрат місцевого бюджету на освіту, *грн*.

Як бачимо, вплив обсягів капітальних інвестицій в освіту та витрат місцевого бюджету на освіту впливають на результативний показник – обсяг реалізованих послуг. Це підтверджується критерієм Стьюдента, який має бути більшим, ніж 0,85 (в нашому випадку показники критерію Стьюдента, відповідно, становлять 0,89 і 0,86).

Показники капітальних інвестицій в освіту та витрат місцевого бюджету на освіту слабо пов'язані між собою, адже критерій Стьюдента менший від 0,85, а саме 0,67.

Для перевірку адекватності побудованої множинної регресійної моделі проводимо наступні розрахунки. Коефіцієнти регресії b_1, $b_2 \ldots b_n$ розраховуються за допомогою методу найменших квадратів.

Адекватність моделі оцінюємо за допомогою розрахунку коефіцієнта Фішера, значення коефіцієнта детермінації R^2, який становить 0,9191, або 92 %, що вказує на адекватність моделі.

Щоб візуально оцінити регресійну модель на адекватність, будуємо відповідний графік, який покаже, чи відповідає динаміка фактичного показника розрахунковому (рис.2.13).

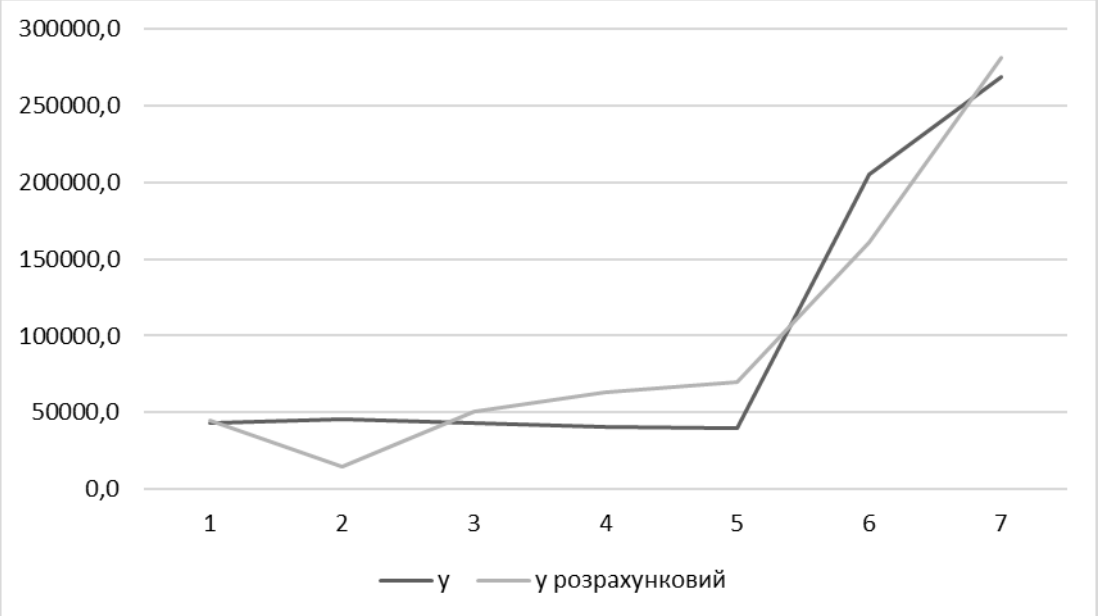

Рис. 2.13. *Перевірка регресійної моделі на адекватність*

**Побудовано авторами.*

Оскільки динаміка розрахункового та фактичного значення результативного показника збігається, можна зробити висновок про адекватність моделі.

Також здійснюємо перевірку на адекватність за методом Фішера. Значення показника – Фішера 22,73. Якщо розрахунковий показник Фішера більший за табличний (нашому випадку – 22,73>2,57), то можна стверджувати, що модель правильно відображає вихідні дані.

Отже, дана модель описує вплив показників капітальних інвестицій та в освіту та витрат місцевого бюджету на освіту на обсяг реалізованих освітніх послуг у Волинській області.

Звернемо увагу, що за цією методикою можна здійснювати прогнозування змін кон'юнктури ринку освітніх послуг під впливом різноманітних факторів.

Окрім вищезазначеного, звернемо увагу на суттєвий вплив на розвиток регіонального ринку освітніх послуг факторів, що характеризують ринок праці в регіоні.

Погоджуємось з В. Гусєвим, що «необхідно враховувати рівень забезпеченості галузей національної та регіональної економіки фахівцями з вищою освітою; поточну та середньострокову потребу у фахівцях у розрізі спеціальностей в галузях та регіонах; фактори впливу на формування загальної та додаткової потреби у фахівцях у галузевому, регіональному розрізах та за видами економічної діяльності (обсяги виробництва, обсяги інвестицій, чисельність зайнятих, вікова структура працівників, демографічний аспект тощо); пропозиції роботодавців щодо підготовки фахівців за напрямами спеціальностей» [41].

Тому вважаємо, що важливим внутрішнім фактором розвитку регіональних ринків освітніх послуг є досягнення збалансованості між попитом і пропозицією на ринку праці.

Аналіз цього фактору показує, що однією з негативних тенденцій, які свідчать про незадовільний стан розвитку ринків освітніх послуг в регіонах України, є невідповідність розвитку вітчизняного ринку праці у порівнянні з європейським.

Зазначимо, що співвідношення між рівнем освіти, можливістю отримати роботу та рівнем оплати праці є необґрунтованим. Окрім того, невизнання вітчизняних дипломів за кордоном, невідповідність отриманих в Україні знань європейським стандартам освіти, на нашу думку, сповільнюють розвиток регіональних ринків освітніх послуг.

Аналіз статистичних даних свідчить про високу частку серед безробітного населення випускників закладів вищої освіти. При цьому спостерігається зниження якості підготовки фахівців та дефіцит робочих місць.

Для підтвердження вищезазначеного, здійснено аналіз показників ринку праці Волинської області за період 2000-2017 роки (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Основні показники ринку праці Волинської області, 2000–2017 рр.

Рік	Економічно активне населення				У тому числі працездатного віку			
	у віці 15–70 років		працездатного віку		зайняте населення		безробітне населення (за методологією МОП)	
	тис.осіб	у % до нас. відп. вікової групи	*тис.осіб*	у % до нас. відп. вікової групи	*тис.осіб*	у % до нас. відп. вікової групи	*тис.осіб*	у % до нас. відп. вікової групи
2000	540,0	72,0	463,1	76,9	409,3	67,9	53,8	11,6
2003	513,2	68,4	457,6	73,9	397,1	64,1	60,5	13,2
2006	471,7	63,2	438,1	69,9	396,8	63,3	41,3	9,4
2009	472,5	63,4	436,3	69,3	391,8	62,3	44,5	10,2
2012	481,8	64,5	445,4	70,4	406,4	64,3	39,0	8,8
2015	440,4	58,8	432,9	67,0	389,8	60,3	43,1	10,0
2016	431,8	57,7	426,3	65,6	376,6	57,9	49,7	11,7
2017	418,1	55,8	413,5	64,2	361,4	56,1	52,1	12,6

**Складено за даними: [35; 112].*

Як бачимо, в регіоні спостерігається скорочення кількості економічно активного населення, кількість зайнятого населення, збільшення кількості безробітних.

Відповідно скоротилась кількість зайнятого населення в абсолютних значеннях та відносно загальної кількості населення.

Після 2015 р. прослідковується тенденція до збільшення кількості безробітних.

Як зазначено у звіті Міжнародного центру перспективних досліджень про трансформацію української освіти в контексті європейської інтеграції, «отримати роботу за кордоном важко як за формальних причин – через невизнання дипломів, так і через те, що отримані в українських ВНЗ знання та навички не відповідають вимогам відкритого суспільства і конкурентної економіки» [157].

Сьогодні в країнах Європейського Союзу частка робочих місць для фахівців з вищою освітою сягає 30–40 %. За даними Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), «вища освіта піднімає рівень доходів дипломованих фахівців не менше, ніж у 1,5–2 рази» [10].

В Україні відсутня така тенденція, що знижує мотивацію населення в питаннях отримання вищої освіти. Отримання диплома закладу вищої освіти не завжди свідчить про відповідність професійній кваліфікації. Таке зміщення мотивації навчання визначає формальне ставлення студентів до отримання знань, що негативно впливає на якість освітніх послуг. Щоб запобігання такої ситуації, необхідно на державному рівні проводити політику приведення у відповідність рівня кваліфікації рівню реального доходу.

Звернемо увагу, що євроінтеграційні процеси, будучи суттєвим викликом для вітчизняної системи освіти, одночасно надають значні можливості для розвитку ринків освітніх послуг в регіонах України.

Окрім того, важливим елементом аналізу факторів розвитку ринку освітніх послуг у Волинській області згідно запропонованої у п.1.3. роботи методики є прогнозування змін кон’юнктури ринку, під впливом дії цих факторів.

Нами здійснено аналіз і прогноз змін кількості студентів у закладах вищої освіти Волинської області за період 2010–2016 рр. (рис. 2.14).

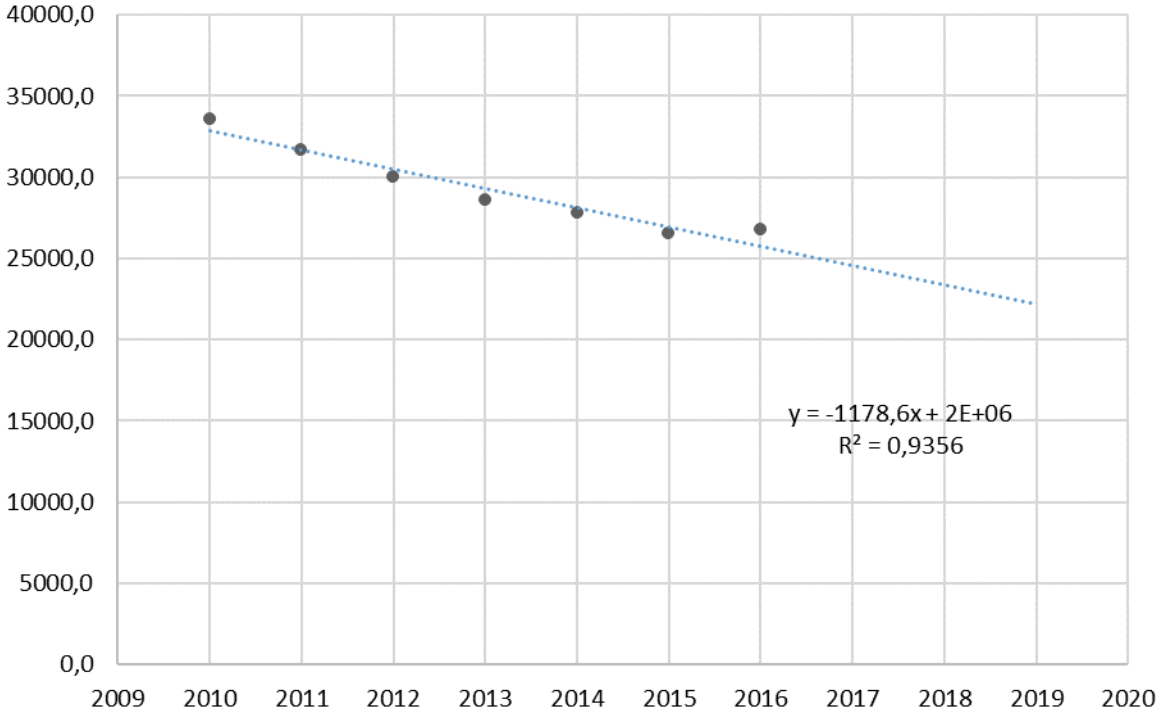

Рис 2.14. *Кількість студентів у Волинській області*

**Розраховано авторами.*

Оскільки коефіцієнт детермінації R^2 становить 0,9356, або 94 %, це вказує на адекватність моделі. Результати цих розрахунків передбачають зниження кількості студентів у Волинській області в наступні роки.

Отже, це свідчить про суттєве падіння попиту на освітні послуги в регіоні, що потребує розробки і реалізації дієвих заходів регулювання ринку освітніх послуг та запровадження сучасних організаційно-економічних підходів до забезпечення його розвитку.

Здійснення аналізу регіональних ринків освітніх послуг в Україні дало підставу визначити ключові фактори, що впливають на їх розвиток: зовнішні (економічні, соціально-демографічні, політичні, науково-технічні та природно-географічні тощо) і внутрішні, які впливають на попит, пропозицію й ціну освітніх послуг (доходи населення та середня заробітна плата, споживчі витрати на освіту, капітальні інвестиції й бюджетне забезпечення сфери освіти, економічна активність населення та ін.).

Ці фактори, з одного боку, виступають причинно-рушійними силами розвитку регіональних ринків освітніх послуг, сприяючи йому, а з іншого – їх нівелювання може гальмувати цей розвиток. За допомогою множинного регресійного аналізу виявлено вплив капітальних інвестицій і витрат місцевого бюджету на обсяг реалізованих освітніх послуг у досліджуваному регіоні.

Отже, на основі проведеної діагностика розвитку регіональних ринків освітніх послуг були отримані такі результати та сформовано висновки:

1. Виявлено, що Україна володіє потужним освітнім потенціалом і можливістю виходу на світові ринки освітніх послуг. Аналіз засвідчив, що внаслідок процесів глобалізації та європейської інтеграції відбуваються трансформаційні зрушення в національній системі освіти, наближення до принципів Болонського процесу. Водночас унаслідок соціально-економічної кризи в Україні скоротились обсяги державного фінансування освіти. Здійснений аналіз розвитку ринку освітніх послуг засвідчив, що внаслідок проведених реформ посилилося фінансування освіти за рахунок місцевих бюджетів з одночасним скороченням видатків із Державного бюджету України, а також відбулося перенесення фінансових пріоритетів із вищої освіти на розвиток загальної середньої освіти. З’ясовано, що збільшення обсягу реалізованих освітніх послуг в абсолютному значенні не супроводжується зростанням їх кількості або якості, а зумовлене підвищенням витрат навчальних закладів на комунальні послуги, оплату праці й інші операційні витрати.

2. Дослідження розвитку національного ринку освітніх послуг дало можливість ідентифікувати низку проблем, серед яких – недосконаліть механізму фінансового забезпечення освітньої діяльності на всіх рівнях освіти; зниження її доступності через низьку платоспроможність українського населення та обмеження кількості осіб, які навчаються за рахунок бюджетних коштів; недооцінювання й скорочення частки витрат на фінансування професійно-технічної

освіти; незадовільний рівень інвестиційного забезпечення освітньої діяльності.

3. Серед навчальних закладів усіх рівнів освітньої діяльності частка тих, які функціонують на комерційний основі та є найбільш чутливими до проявів законів і закономірностей ринку, переважає саме у сфері вищої освіти. Відповідно до цього стан та тенденції розвитку регіональних ринків освітніх послуг об'єктивно можна оцінити на основі аналізу показників, що характеризують результати роботи закладів вищої освіти в Україні. Визначено, що для вищої освіти в Україні поряд зі значною залежністю від державного регулювання властивий високий рівень конкуренції, що зумовлює коливання цін і регіональну диференціацію ринків освітніх послуг.

4. За результатами аналізу регіональних ринків освітніх послуг виявлено, що високий рівень цін і нерозвинута інфраструктура освітньої сфери належать до ключових причин наявної диспропорції між попитом та пропозицією освітніх послуг, що обмежує можливості задоволення потреб населення в доступній освіті. Установлено, що важливим фактором стимулювання зростання попиту є якість освітніх послуг, які пропонуються навчальними закладами України. Проведено порівняльний аналіз регіонів України за індексом якості освітніх послуг, який розраховано як співвідношення суми показників діяльності закладів вищої освіти (науково-педагогічний потенціал, якість навчання, міжнародне визнання) окремого регіону, що визнані провідними в державі, до їх загальної кількості в регіоні. Доведено, що значна кількість навчальних закладів і широка сфера освітньої діяльності в регіоні не є визначальними чинниками забезпечення високої якості наданих освітніх послуг.

5. На підставі запропонованого авторами методичного підходу до оцінки регіональних ринків освітніх послуг в Україні розраховано інтегральні індекси, котрі характеризують рівень їх розвитку. Проведено рейтингову оцінку регіонів України в розрізі часткових індикаторів, зокрема таких, як «Освіта», «Наука», «Інвестиції», що дало змогу виявити міжрегіональну диференціацію адміністративних

областей України за інтегральним індексом розвитку ринків освітніх послуг.

6. Здійснено класифікацію факторів розвитку регіональних ринків освітніх послуг за допомогою їх виокремлення, систематизації й групування на зовнішні (економічні, соціально-демографічні, політичні, науково-технічні та природно-географічні тощо) і внутрішні, що впливають на попит, пропозицію й ціну освітніх послуг (доходи населення та середня заробітна плата, споживчі витрати на освіту, капітальні інвестиції й бюджетне забезпечення сфери освіти, економічна активність населення та ін.). Виконано оцінку впливу факторів на розвиток ринку освітніх послуг в умовах європейської інтеграції на прикладі Волинської області, яка межує з Республікою Польща – членом ЄС. За допомогою множинного регресійного аналізу визначено вплив капітальних інвестицій і витрат місцевого бюджету на обсяг реалізованих освітніх послуг у досліджуваному регіоні. Доведено, що євроінтеграційні процеси, будучи суттєвим викликом для вітчизняної системи освіти, одночасно надають значні можливості для розвитку ринків освітніх послуг у регіонах України.

РОЗДІЛ 3
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Стратегічні напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції

Одним зі стратегічних напрямів процесу державотворення в Україні на сучасному етапі є реформування системи освіти. Для регіонів цей етап ознаменувався не лише децентралізацією й демократизацією управління, частковим підвищенням самостійності в прийнятті рішень унаслідок радикальних суспільно-політичних реформ в Україні, але й впливом поглиблення євроінтеграційних процесів, світових міжрегіональних диспропорцій, глобальною світовою економічною кризою. Усе це потребує розробки нових стратегічних напрямів активізації розвитку регіональних ринків освітніх послуг.

Сучасне українське суспільство, його соціальний, політичний та економічний стани характеризуються як нестійкі й суперечливі. Усі сектори економіки сьогодні переживають трансформації, пов’язані зі встановленням і зміцненням ринкових відносин зі структурною перебудовою всього суспільства. Розв’язання проблем України та її перспективи у Світовому Співтоваристві багато в чому залежать від того, наскільки Україні вдасться використати інноваційний потенціал, забезпечити пріоритетне застосування його результатів у всіх сферах життя й соціальних відносин. Тому формування стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні – потужний важіль, за допомогою якого потрібно забезпечити підвищення соціально-економічного розвитку країни, процеси реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС в освітній сфері.

Аналіз розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні засвідчив, що для них характерні високий рівень конкуренції та значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями), що створює ризики, пов'язані зі зміною умов ведення діяльності закладів вищої освіти, у результаті чого впродовж останніх років простежуємо тенденцію до поступового скорочення кількості закладів вищої освіти, переважно через реорганізацію.

Питання укрупнення закладів вищої освіти стає одним з основних у стратегічному баченні Міністерства освіти і науки України способів реформування національної системи вищої освіти. Дійсно, створення на базі декількох навчальних закладів потужних центрів професійної підготовки чи великих університетів має низку переваг. Концентрація викладацьких кадрів, потужна інфраструктура дадуть змогу гнучкіше формувати траєкторії навчання, швидше реагувати на запити суспільства й економіки у кваліфікованих фахівцях, ефективніше організовувати виробничі практики та наукові дослідження. Тому доцільне приведення кількості й структури закладів вищої освіти в до потреб ринку праці та умов, пов'язаних із виходом освітніх послуг на Європейський освітній простір.

Для обґрунтування необхідності оптимізації структури ринку освітніх послуг відповідно до потреб регіону в таких послугах високої якості та доступності здійснено аналіз ефективності розвитку регіональних ринків в умовах цілісної системи ринку освітніх послуг в Україні із застосуванням DEA-аналізу й показника ефективності їх функціонування за формулою (3.1):

$$max\theta=\frac{u_1 y_1+u_2 y_2+\cdots+u_n yn}{v_1 X_1+v_2 X_2+\cdots+v_m X_m}, \qquad (3.1)$$

де θ – показник ефективності регіонального ринку освітніх послуг;

x, y – вхідні та вихідні дані (кількість студентів/споживачів освітніх послуг, чисельність закладів вищої освіти/надавачів освітніх послуг);

u, v – вагові коефіцієнти, які розраховуємо для оцінки співвідношення;

n, m – кількість вхідних і вихідних даних.

Розрахунок ефективності регіональних ринків освітніх послуг здійснюємо з урахуванням системи обмежень: maxθ = yu$ xv=1; yu≤xv. При цьому за вхідні дані взято кількість закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації в регіонах, за вихідні дані – студентів відповідних закладів вищої освіти. Значення ефективності регіону засвідчує, наскільки ефективно використовується ресурс регіону за наявних вхідних і вихідних даних. Результати оцінки відносної ефективності функціонування регіональних ринків освітніх послуг за 2016/2017 рік, відображено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Результати оцінки відносної ефективності функціонування регіональних ринків освітніх послуг, 2016/2017 н.р.

Регіон	Коефіцієнт ефективності функціонування ринку освітніх послуг ($max\theta$)	(u)	(v)
м. Київ	1,00000000	0,00000266	0,0103
Львівська	0,76647984	0,00000614	0,0238
Запорізька	0,75020188	0,00001075	0,0417
Одеська	0,73138718	0,00000645	0,0250
Полтавська	0,69713038	0,00001433	0,0556
Харківська	0,66588579	0,00000374	0,0145
Сумська	0,62963564	0,00001720	0,0667
Черкаська	0,62259061	0,00001612	0,0625
Рівненська	0,62138150	0,00001720	0,0667
Івано-Франківська	0,61451381	0,00001612	0,0625
Дніпропетровська	0,58347381	0,00000487	0,0189
Тернопільська	0,54468255	0,00001290	0,050
Миколаївська	0,52381506	0,00001612	0,0625
Вінницька	0,50683297	0,00001121	0,0435
Чернівецька	0,50612994	0,00001612	0,0625
Волинська	0,49358983	0,00001842	0,0715
Хмельницька	0,46347821	0,00001433	0,0556
Закарпатська	0,41766285	0,00001842	0,0715
Житомирська	0,39973222	0,00001290	0,05000000
Луганська	0,39189939	0,00002150	0,08333333
Херсонська	0,35005265	0,00001290	0,05
Київська	0,34476250	0,00001172	0,04545455
Чернігівська	0,33998325	0,00001612	0,0625
Донецька	0,32015721	0,00001032	0,04
Кіровоградська	0,25018731	0,00001612	0,0625

**Розраховано авторами.*

Значення показника ефективності функціонування ринку освітніх послуг в регіоні $max\theta$ свідчить, наскільки ефективно функціонує регіональний ринок освітніх послуг у системі національного регіонального ринку освітніх послуг. Для кожного регіону оцінку здійснено індивідуально на основі розрахунків показників u, v (ваги, які обчислюються для максимальної оцінки співвідношення). Еталонними вагами v та u визначено показники, що забезпечують оптимальне рішення для кожного регіону (див. додаток П). Якщо коефіцієнт ефективності $max\theta$ для окремого об'єкта, що досліджується, менший від одиниці, то це свідчить про неефективність його діяльності й те, що існує можливість його функціонування з меншим обсягом вхідних параметрів.

Чим вищий показник ефективності функціонування ринків освітніх послуг, тим ефективніше співвідношення кількості споживачів і надавачів освітніх послуг у регіоні. Визначено, що Волинська область використовує свій потенціал на 49 % (для порівняння: Львівська – на 77 %, рис. 3.1).

Рис. 3.1. *Диференціація регіональних ринків освітніх послуг за рівнем їх ефективності*

**Розраховано авторами.*

У регіонах України, у яких відносно низький показник ефективності функціонування ринків освітніх послуг, необхідні розробка й реалізація заходів, спрямованих на оптимізацію структури закладів вищої освіти в регіоні (укрупнення, скорочення) або збільшення притоку студентів у досліджуваний регіон.

Погоджуємо з думкою Л. Цимбал про «неефективність використання ресурсів й укрупнення навчальних закладів дозволить паралельно вирішити проблему їх малого завантаження» [163].

Зауважимо, що формування стратегії розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні в умовах поглиблення європейської інтеграції здійснюється на основі оптимального поєднання державного регулювання з ринково-економічним механізмом.

Сучасні регіональні ринки освітніх послуг в Україні, у зв'язку із тенденціями зниження рівня фінансування, незадовільною інфраструктурою та матеріально-технічним забезпеченням, не є конкурентоспроможним сектором економіки країни та не в повній мірі використовують інтелектуальний потенціал.

У сучасному світі освіта й знання визначаються інтернаціональним явищем. Формується єдиний європейський освітній простір, що відбувається за допомогою заходів, спрямованих на інтеграцію та зближення в питаннях організації освіти й формування спільного ринку освітніх послуг. Це реалізовується відповідним інституційним забезпеченням та здійснюється на всіх рівнях освітнього простору – від локального (рівня навчального закладу) до міжнаціонального (рівня міжнародних організацій).

Для того, щоб розробити стратегічні напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні, потрібно вивчити європейський досвід щодо співробітництва в освітніх галузі.

Спільний освітній простір, з одного боку, сприяє зростанню мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є необхідною умовою формування самого спільного освітнього простору [61].

Отже, можемо стверджувати, що сьогодні під час формування та реалізації стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків

освітніх послуг в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів потребують вирішення такі питання:

- реалізація індивідуального розвитку з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів і сертифікації, розробка нової концепції економіки вищої освіти й основних напрямів подальшого реформування галузі, виходячи з національної стратегії економічного та соціального розвитку України;
- обґрунтування основ і структури організаційно-економічного механізму сучасного функціонування регіональних ринків освітніх послуг;
- визначення фінансування вищої освіти як пріоритетного напряму державних видатків та формування багатоканальної системи фінансового забезпечення закладів вищої освіти
- підвищення ефективності використання коштів, спрямованих на розвиток матеріально-технічної бази вищої школи;
- розробка нової, адаптованої до ринкових умов економічної моделі навчально-виховного процесу, спрямованого на підвищення якості знань майбутніх фахівців [16; 39].

Застосовуючи аналіз досвіду ЄС щодо розвитку ринку освітніх послуг, пропонуємо в процесі розробки їхньої стратегії розвитку в Україні застосовувати принципи формування європейського освітнього простору, такі, як здійснення постійного навчання протягом усього життя, мотивація споживачів освітніх послуг до отримання якісної освіти; сприяння підвищенню привабливості й конкурентоспроможності освітньої сфери в контексті розвитку регіону.

Окрім того, в основу розробки стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції України мають бути покладені заходи, розробка та реалізація яких сприятиме розвитку різноманітних форм міжнародного співробітництва, які реалізовуються в процесі інтернаціоналізації освіти. До них належать індивідуальна мобільність, мобільність освітніх програм, формування міжнародних стандартів освітніх

програм, інституційне партнерство, створення стратегічних освітніх альянсів тощо.

Згідно з Генеральною угодою з торгівлі послугами для забезпечення розвитку регіональних ринків освітніх послуг зміщується акцент зі сприйняття освіти як суспільного блага на ставлення до неї як до товару та визначено категорії освітніх послуг (початкова освіта, середня освіта, вища освіта, освіта дорослих та інші освітні послуги).

Відповідно до цього наведено такі типи освітніх послуг, які розвинуті в Європейському Союзі, що покладено в основу формування регіональних ринків освітніх послуг: «постачання через кордон», що здійснюється на основі розвитку транскордонної торгівлі освітніх послуг (наприклад дистанційна освіта, електронне навчання); «споживання за кордоном», що полягає в пересуванні крізь кордони споживача освітніх послуг (наприклад студентська мобільність); «комерційна присутність», що здійснюється за допомогою прямих іноземних інвестицій (наприклад придбання або відкриття іноземним університетом навчального закладу на національній території, створення філії); «присутність фізичних осіб», що вбачає пересування крізь кордони безпосередньо носія освітніх послуг (наприклад тимчасовий приїзд викладачів).

Стратегічні напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах поглиблення європейської інтеграції показано на рис.3.2.

Звернемо увагу, що практична діяльність з реалізації вищезазначених стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг у рамках поглиблення процесів європейської інтеграції спрямована на проведення роз’яснювальної інформаційної політики держави серед населення та запровадження відповідних стандартів на рівні органів виконавчої й представницької влади в регіоні. Це стосується як інформаційної та політичної сфер, так і соціально-економічного виміру, зокрема сфери освіти [156].

Рис. 3.2. *Стратегічні напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах поглиблення європейської інтеграції*

**Розроблено авторами.*

Удосконалення інституційного забезпечення системи освіти та приведення її у відповідність до європейських стандартів

Погоджуємося з думкою Н. Авшенюк, що для активізації України на світовому освітньому ринку та виходу в Європейський освітній простір потрібно здійснити комплекс заходів, а саме:

– виробити єдину національну політику й координацію діяльності основних суб'єктів забезпечення функціонування освітніх послуг (Міністерство освіти й науки України, Міністерство закордонних справ України, обласні органи влади, ВНЗ);

– розробити цільову національну програму розширення експорту освітніх послуг з державним (частковим) фінансуванням;

– координувати діяльність висококваліфікованих фахівців у напрямку промоції наявних в Україні освітніх послуг, забезпечити наближення змісту і якості вітчизняних освітніх послуг до європейських стандартів, активне впровадження нових інформаційних технологій та дистанційне навчання;

– активізувати процеси укладання дієвих угод про співпрацю навчальних закладів України з країнами ЄС;

– адаптувати нормативно-правову базу України до європейських норм і стандартів, зокрема щодо регламентації відносин між українськими та зарубіжними суб'єктами партнерства з урахуванням вимог світової практики, що забезпечуватиме повноправну участь українських ВНЗ на міжнародному ринку науково-технічної праці й освітніх послуг;

– реалізовувати діяльність ВНЗ із розвитку експорту освітніх послуг на основі розроблених цільових програм та реінвестування на маркетинг, інформаційно-рекламну й організаційну діяльність коштів, отриманих від іноземних студентів;

– здійснити міжнародну акредитацію освітніх програм українських ВНЗ;

– створити за кордоном мережі університетських представництв і центрів [3, с.75].

Одним з напрямів удосконалення інституційного забезпечення системи освіти є створення ефективної системи регулювання,

контролю та координації регіональних ринків освітніх послуг, що дасть змогу покращити їх якісні характеристики. Звернемо увагу про необхідність максимальної незалежності від освітніх закладів системи атестації й контролю якості, при цьому різко зростає роль державного освітнього стандарту, який, на думку Т. Шестаковської, «характеризує суспільно нормальну якість освіти, нижче якого не може опускатися жоден освітній заклад, незалежно від організаційно-правової форми функціонування» [174].

Реформування регіональних ринків освітніх послуг у контексті потреб економіки регіонів, європейської інтеграції, інноваційного забезпечення освітньої сфери

Важливим є забезпечення відповідності пропозиції освітніх послуг пріоритетам регіональних стратегічних програм розвитку. Як зазначає Ю. Ґава, саме програма «має визначати основні пріоритети розвитку, як держави так і регіонів, відповідно до цього – потребу в спеціалістах того чи іншого напрямку, що відображається в обсягах ліцензованого набору» [29].

Звернемо увагу на необхідність забезпечення рівних можливостей щодо отримання освітніх послуг. Як показує світовий досвід (за А .Сальніковим), «для боротьби з нерівністю доступу до вищої освіти застосовують дві стратегії – “вирівнювання” та “інституційних змін”. Стратегія “вирівнювання” передбачає мінімізацію вже наявної соціально-економічної нерівності засобами системи освіти. Ця стратегія спрямована на окремі групи й форми нерівності. Основним її інструментом є цільові програми, які направлені на певні соціальні групи (підвищення доступу до вищої освіти для етнічних меншин, мешканців важкодоступних територій, посилення соціальної підтримки для студентів із бідних, неблагополучних родин). Тому цю стратегію ще називають стратегією “малої дії”. Друга стратегія – стратегія “інституційних змін” передбачає вже не окремі цільові програми, а масштабні структурні реформи, великі соціально-інженерні проекти, які повинні усунути передумови нерівності завдяки перебудові всієї системи» [158].

Для забезпечення рівного доступу до вищої освіти потрібно ефективно поєднувати вищезазначені стратегії, але при тому удосконалити механізм регулювання регіональних ринків освітніх послуг, з урахуванням системи державного регулювання.

Серед найпоширеніших засобів державної політики, спрямованих на підвищення доступності вищої освіти, К. Ромащенко називає такі як: «повна або часткова безоплатність освіти; субсидії, позики та пільгові кредити на освіту; пільги окремим категоріям громадян; державна система перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів тощо» [137].

Важливим напрямом розвитку регіональних ринків освітніх послуг є децентралізація та регіоналізація освіти на основі аналізу її багатоукладності, з урахуванням регіональних особливостей та інтересів територіальних громад під час вибору методів управління, здійснення реформ і фінансового забезпечення. При цьому в процесі трансформації вітчизняної системи освіти в напрямі її виходу в Європейський освітній простір має враховуватися необхідність локальних проектів реформування освіти та наявності незалежних аналітичних центрів.

Запровадження інноваційних підходів до функціонування освітньої сфери.

Одним із сучасних підходів до функціонування освітньої сфери є створення умов для реалізації принципів автономності закладів вищої освіти, посилення їх співпраці з підприємницькими структурами щодо мотивації роботодавців до співробітництва з закладами вищої освіти, участі в розробці стандартів вищої освіти, надання баз для проходження практики студентами та першого робочого місця випускникам сприяють покращенню умов для функціонування освітньої сфери.

У країнах ЄС заклади вищої освіти отримують адміністративну самостійність з приватною формою власності. Тобто забезпечується певна автономія навчальних закладів. Держава, зі свого боку, виступає в ролі замовника освітніх послуг, уникаючи безпосереднього втручання в роботу закладів вищої освіти.

А. Гретченко зазначає, що «такі країни, як Великобританія, Ірландія, Нідерланди, Фінляндія, Австрія та Данія надають закладам вищої освіти широку автономію з певними вимогами стосовно відповідальності. В інших державах (Бельгії, Німеччині та Греції) на внутрішнє управління ВНЗ накладено жорсткі межі, однак, зазвичай, автономія навчального закладу лімітована не міністерством, а органами акредитації, які визначають якість академічних освітніх програм» [38, с. 25].

Погоджуємось з Л. Цимбал, що при запровадженні автономності закладів вищої освіти необхідно розширити перелік платних послуг, що виконують навчальні заклади, забезпечити доступ закладів освіти до використання власних фінансових ресурсів. Ціни на освітні послуги повинні бути розраховані відповідно середніх цін на ринку. Як зазначає Л. Цимбал, «за органами державного регулювання варто залишити нагляд за вмотивованим формуванням ціни на освітні послуги, можливість обмеження рівня рентабельності навчальних закладів, контроль за якістю, підтримання економічно невигідних напрямів підготовки фахівців за рахунок дотацій» [163].

При отриманні закладами вищої освіти автономності (фінансової та адміністративної) повинен бути забезпечений ефективний державний контроль якості освітніх послуг та відповідність європейським нормам та стандартам.

Важливою є участь громадськості в реалізації системи управління освітою. Посилення ролі громадськості на регіональних ринках освітніх послуг може відбуватися за допомогою формування консультаційних центрів із представниками громади й незалежними експертами.

Звернемо увагу на необхідність розвитку інфраструктури регіональних ринків освітніх послуг. На нашу думку, інфраструктурне забезпечення регіональних ринків освітніх послуг уключає державні й недержавні начальні заклади, громадські організації та фонди, нормативно-правове середовище, що забезпечують взаємодію між попитом і пропозицією освітніх послуг. Основною функцією інфраструктури регіональних ринків освітніх

послуг є регулювання відносин між надавачами та споживачами освітніх послуг.

На основі вивчення досвіду країн ЄС доцільним є застосування таких інноваційних підходів до функціонування освітньої сфери, як освітніх кластерів, маркетингових стратегій навчальних закладів та освітніх форсайт-проектів, рекомендації щодо запровадження чого розкрито в п.3.1.

Диверсифікація джерел фінансування освітньої діяльності.

Як засвідчив аналіз, держава не повною мірою забезпечує заклади вищої освіти фінансовими ресурсами. Л. Цимбал звертає увагу, що «такі суперечності призводять до тінізації діяльності навчальних закладів». Отже, держава сама провокує навчальні заклади невмотивовано збільшувати власні витрати для забезпечення оптимального фінансування [164].

М. Галагер зазначає, що «заклади вищої освіти із позиції чинного законодавства розглядаються як заклади з обмеженою самостійністю у виконанні бюджету й це знижує можливості для стимулювання ефективності та забезпечення гнучкості. Позабюджетні засоби, що отримані навчальним закладом від виконання самостійної діяльності, визнаються доходами бюджету. Так, держава обмежує права навчальних закладів вільно використовувати фінансові ресурси, якими володіють останні, тобто заклади вищої освіти не можуть зберігати позабюджетні кошти на рахунках у комерційних банках, отримуючи відсотки, залучати кредитні ресурси банків тощо» [182].

Потребують удосконалення механізми диверсифікації джерел фінансування навчальних закладів. Уважаємо за необхідне створити цільові програми фінансування конкретних проектів в освітній і науковій сферах, але при цьому здійснювати контроль за розподілом та використанням коштів.

Як зазначає К. Ромашенко, «реалізація політики, спрямованої на підтримку диверсифікації фінансування, повинна обов’язково починатись із дозволу розпоряджатися заробленими коштами ВНЗ. Визнання позабюджетних коштів, отриманих навчальним закладом, коштами державного бюджету є неправильним, оскільки в такому

випадку абсолютно немає стимулу для збільшення чи навіть отримання додаткового доходу» [139].

Звернемо увагу на необхідність удосконалення фінансування тих напрямків освітньої діяльності, які є визначальними для розвитку того чи іншого регіону. Для забезпечення відповідності надання освітніх послуг регіональним ринкам праці можливе запровадження принципів контрактного навчання, коли випускники закладів освіти зобов'язані відпрацювати певний час на відповідному робочому місці, передбаченому контрактом. Регулюючий вплив в даному випадку має здійснюватися на заклади професійної освіти з метою забезпечення регіону спеціалістами відповідних профілів та збалансування ринку освітніх послуг і ринком праці.

На державному рівні повинен функціонувати фінансовий освітній ринок з ситуацією «ринок продавця», а на рівні діяльності державних і недержавних освітніх установ повинна бути ситуація «ринку покупця», тобто потрібно, щоб були сильні позиції абітурієнта як покупця і споживача освітніх послуг.

Фахівці справедливо стверджують, що запровадження в Україні системи змішаного фінансування здатне забезпечити ефективне функціонування освітньої сфери, враховуючи економічні можливості держави та регіону. Інвестиції в інтелектуальний потенціал мають стати базисом для розробки методів фінансування освітньої сфери. Уважаємо, що це є домінантою в реалізації напрямів активізації розвитку регіональних ринків освітніх послуг.

Фінансування закладів вищої освіти К. Ромащенко пропонує здійснювати на основі змішаної системи, яка включає різні джерела фінансування витрат закладів вищої освіти [138]:

– основні видатки закладів вищої освіти (35 %) мають бути забезпечені самими споживачами освітніх послуг з різних джерела: особистих коштів, кредитів чи субсидій. Як вважає К. Ромащенко, «такий варіант був би більш справедливим, ніж той, коли більшість студентів повністю оплачують своє навчання, а решта навчається абсолютно безкоштовно [139];

– видатки на матеріально-технічне забезпечення закладів вищої освіти (15 %) повинні бути забезпечені коштами місцевих бюджетів. При цьому, органи державної влади та місцевого самоврядування в регіоні вважають пріоритетом розвиток регіональних науково-освітніх центрів, освітніх кластерів на базі крупних і потужних освітніх закладів.

– держава повинна забезпечити видатки на заробітну плату науково-педагогічних та адміністративних працівників закладів вищої освіти (50 %), з урахуванням перспективи підвищення рівня оплати їхньої праці.

Т. Шестаковська звертає увагу на зміні джерел фінансування освітньої діяльності. На думку вченої, «практично в усіх країнах діє багатоканальна система фінансування освіти, що включає поряд із бюджетним фінансуванням позабюджетні джерела, а вища освіта найбільш диференційована за джерелами покриття витрат, усе ж основним джерелом його фінансування майже скрізь (крім США) залишається державний бюджет» [174].

Запровадження ефективної системи фінансування освіти є важливим та актуальним завданням для країн країн із соціально орієнтованою економікою. На сучасному етапі існують різні моделі фінансування освітньої сфери, що відображені у табл. 3.2.

На думку І. Майбурова, «прихильники неоліберальної моделі фінансування вищої освіти асоціюють ВНЗ з автономним підприємством, яке діє на ринку так само, як і будь-яке інше підприємство. Однак поряд із підвищенням автономії неолібералізм вимагає посилення контролю з боку владних структур за використанням бюджетних засобів. Для такої моделі фінансування властива фінансова підтримка за допомогою стипендій, грантів для найобдарованіших, а не найбідніших студентів. Ця модель є відкритою для приватизації системи освіти.

Таблиця 3.2

Моделі фінансування вищої освіти

Тип моделі	Теоретична база	Сутність моделі	Країни-прихильники моделі
Неоліберальна політика (вільний ринок освітніх послуг)	Неолібералізм, основи якого закладено в працях М. Фрідмена, Ф. Чаба та Ф. Хайєка.	Передбачає зменшення рівня фінансування освіти державою; змішане фінансування освіти державою, приватними структурами, особистими коштами споживачів освітніх послуг.	США, Японія, Австралія, Південна Корея, Нова Зеландія та країни Південної Африки
«Суспільний» освітній ринок	Концепція «гуманного капіталізму» (активної держави), розроблена Дж. Шумпетером, Дж. Гідденсом та Х. Майєром.	Рівновага між активною допомогою держави та особистою відповідальністю в навчанні й кар'єрі. Модель передбачає частковий вплив ринкового механізму при відносному скороченні фінансування державою в розрахунку на одного споживача освітніх послуг та збільшенні частки фінансування освіти з приватних джерел, в тому числі коштів споживачів освітніх послуг.	Канада та деякі країни Західної Європи (Великобританія, Іспанія, Італія)
Антиринкова модель	Розробки дослідницьким інститутом профспілок Європи (Брюссель) та дослідницьким центром профспілок працівників освіти Німеччини (Франкфурт).	Орієнтована на блокування ринкових відносин у сфері вищої освіти.	Більшість країн Західної Європи (Німеччина, Норвегія, Данія, Франція, Швеція, Фінляндія тощо).

**Узагальнено авторами.*

Основний бюджет на розвиток освіти в західноєвропейських країнах складається з державного та місцевого бюджетів. На даному етапі в переважній більшості держав Європейського Союзу основним джерелом фінансування освітніх закладів залишається держава, хоча існує тенденція до збільшення частки фінансування з приватних джерел. Незважаючи на процеси фінансової автономізації закладів вищої освіти, частка державних коштів у бюджетах європейських навчальних закладів становить близько 70 %. Такого самого курсу потрібно дотримуватись Україні.

Підходи до оплати навчання в країнах Європи розкрито на рис. 3.3.

Три елементи запропонованої англійським ученим Н. Барром моделі державної підтримки студентів – відтермінована змінна оплата (авансова), зумовлені доходом позики й активні заходи щодо розширення доступу освіти (стипендії, гранти) можуть застосовуватись у будь-якій країні, де є можливість утримувати прибутковий податок, а отже, і виплати в рахунок погашення студентських позик. Вони являють собою еталон, за яким держави можуть оцінювати напрям майбутньої політики.

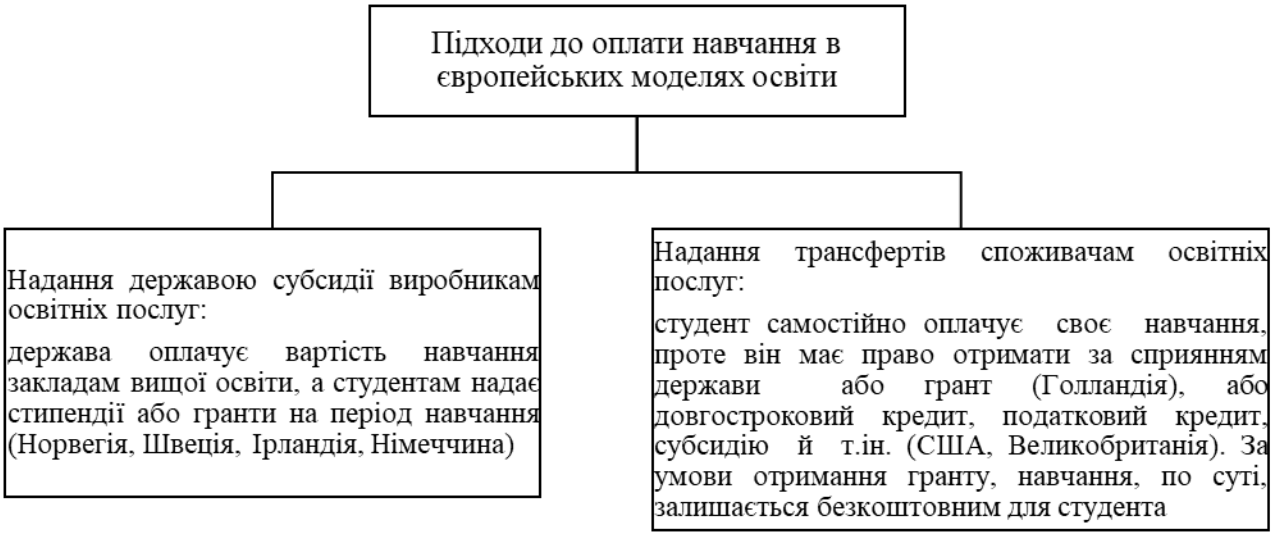

Рис.3.3. *Підходи до оплати навчання в Європі*

**Узагальнено авторами [69; 56].*

У країнах, що розвиваються, існує проблема розробки параметрів позики, які б відповідали виплатам залежно від доходу, коли існує великий неформальний сектор, а можливості для утримання прибуткового податку обмежені.

Система відтермінованої змінної оплати (іншими словами – авансова оплата) за навчання, аналог якої застосовується і в Україні. Схема передбачає фінансування ВНЗ частково за рахунок податків (державне фінансування) і частково за рахунок плати за навчання, яка вноситься студентами протягом періоду навчання. Позитивним у цій схемі є те, що плата за навчання надає університетам більше коштів для поточної діяльності, підвищення якості навчання та є єдиним можливим варіантом в умовах державного недофінансування ВНЗ. Проте існує й недолік цієї схеми – недоступність вищої освіти для малозабезпечених сімей [69].

Зважаючи на те, що частка фінансування освіти з приватних джерел споживачів освітніх послуг зростає, то актуальним стають питанням підвищення рівня життя та збільшення доходів населення одночасно з розробкою нових стратегій фінансування освіти. Аналіз наукової літератури з питань фінансування освітньої діяльності дав підставу визначити способи вдосконалення цього механізму. Шляхи вдосконалення механізму фінансування у сфері вищої освіти відображенона рис.3.4.

Щодо доцільності формування кредитних коштів для студентів звернемося до світового досвід. У Бразилії, наприклад, такий фонд формується за рахунок відсотків від національної лотереї, у Панамі організація IFARE, яка займається питаннями кредитування студентів, фінансується за рахунок податків від заробітної плати; у Коста-Риці студентські кредити фінансуються за рахунок п’ятивідсоткового оподаткування прибутку комерційних банків, у Гонконзі – за рахунок податкових надходжень від азартних ігор (кінських забігів) [1].

Рис.3.4. *Шляхи вдосконалення механізму фінансування у сфері вищої освіти*

**Побудовано авторами.*

У сучасних умовах наявності суттєвого розриву між освітою, наукою, бізнесом та владою неможливо досягнути підвищення інноваційної активності суб'єктів господарювання в регіонах України. У зв'язку з цим перспективною формою посилення співпраці навчальних закладів із підприємницькими структурами, як зазначає Т. Шестаковська, «можуть стати науково-освітні центри та комплекси навчальних закладів, що функціонують, як правило, на базі провідних ВНЗ. Потрібно створити умови для активізації здійснюваних навчальними закладами наукових, у тому числі фундаментальних досліджень, шляхом розвитку системи державних замовлень і грантів» [174].

Налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу, влади.

Звернемо увагу, що набувають актуальності питання про зміну форми взаємовідносин відносин між бізнесом та закладами вищої освіти.

Тому в Постанові Верховної Ради Про Рекомендації парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» вказано: «з метою стимулювання участі роботодавців у підготовці й працевлаштуванні фахівців потрібно розглянути можливість унесення змін і доповнень до Законів України «Про підприємництво» й «Про оподаткування прибутку підприємств» щодо звільнення підприємств, організацій та установ від нарахування внесків на обов'язкове державне соціальне страхування на заробітну плату працівників – випускників закладів вищої освіти, які працюють за фахом, протягом перших трьох років їхньої праці; пільгового оподаткування суб'єктів господарювання, які надають бази для проходження практик студентів закладів вищої освіти; звільнення від оподаткування передачі матеріально-технічних ресурсів з балансів суб'єктів господарювання на баланси закладів вищої освіти» [126].

Доцільне використання досвіду країн ЄС в реалізації заходів, які спрямовано на активізацію участі підприємницьких структур у процесі професійного навчання. Зокрема, у державах ЄС встановлюють обов'язкові внески для сплати підприємствами до фонду професійного навчання, надаються преференції компаніям, які інвестують у людський капітал, а також податкові кредити, допомога малим і середнім підприємствам у питаннях кадрових змін. Щоб мотивувати працівників витрачати кошти на особисте навчання, країни ЄС відшкодовують бізнесу видатки своїх працівників, якщо їхнє навчання відповідає їхній спеціалізації по місцю роботи. Також європейські держави здійснюють субсидіювання внутрішньовиробничих програм навчання.

Як зазначає О. Присвітла, «важливим напрямом є інтеграція освіти, науки, бізнесу та держави, що проявляється в комерціалізації науково-дослідних розробок університетів, яка базується на взаємодії бізнесу, науки та держави через створення відповідної інноваційної

інфраструктури. Результати спільної науково-технічної діяльності реалізуються через розвиток форм та методів комерціалізації» [127].

Застаріла модель державного фінансування освіти за рахунок податків призводить до зниження якості освіти. Тому разом із переходом України на систему платного навчання потрібно запроваджувати нові шляхи державної матеріальної підтримки студентів із метою забезпечення принципу доступності освіти, підвищення конкуренції й, відповідно, якості освіти. Невиправдано велика кількість закладів вищої освіти, поява яких спричинена масовістю, комерціалізацією вищої освіти, призводить до зниження якості освітніх послуг, диспропорцій на ринку праці. Підвищення рівня доступності вищої освіти за кордоном досягається за допомогою фінансової підтримки соціально вразливих груп і національних меншин, гендерного балансу, а також застосування фінансових механізмів, які забезпечують раціональне використання всіх ресурсів, що надходять у систему вищої освіти та змушують ВНЗ ураховувати потреби ринку праці.

Як зазначає К. Ромащенко, «важливим завданням є розробка єдиної міжнародної системи інформації про якість освітніх послуг, міжнародних принципів і реальних механізмів, які забезпечують якість цих послуг та визнання кваліфікацій у межах різноманітних форм транскордонної освіти» [137]. «Ці завдання покликані виконати „Спільні принципи забезпечення якості транскордонної освіти", які були розроблені у 2005 р. ОЕСР разом із ЮНЕСКО за активної участі Міжнародної асоціації університетів. Одним із результатів цього проекту стало створення єдиної інформаційної бази університетів, які отримали статус міжнародних навчальних закладів» [28, с.113].

Запровадження вищезазначених стратегічних напрямі розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах поглиблення європейської інтеграції, на нашу думку, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності освітніх послуг вітчизняних ВНЗ у контексті аналізу їхньої якості з точки зору потреб регіонів, держави та ЄС у сфері професійної підготовки. На нашу думку, варто враховувати результати комплексної оцінки надання послуг на

регіональних ринках освітніх послуг у сфері вищої освіти, що дає підставу виділити освітні центри з високим рівнем розвитку освіти, які здатні гідно конкурувати із закордонними ВНЗ, надати рекомендації для формування цілей та напрямів регіональної політики розвитку ринку освітніх послуг та сформувати стратегію інтеграції вітчизняної освіти до Європейського освітнього простору.

Л. Цимбал звертає увагу на невідповідність переліку напрямів і спеціальностей Класифікатору професій, що спричиняє правову суперечку [163].

Отже, під час розробки стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні в умовах поглиблення європейської інтеграції потрібно враховувати проблемні питання управління, що пов'язані з забезпеченням рівного доступу до освіти всіх громадян, оцінкою ефективності функціонування галузі, перерозподілом споживачів між закладами різного рівня підготовки, підвищенням рівня матеріально-технічного забезпечення та рівня якості освіти, економічною діяльністю закладів вищої освіти, узгодженням системи вищої освіти України із вимогами Болонської декларації, збільшенням автономії навчальних закладів без утрати регуляційних функцій держави, підвищенням конкурентоспроможності науки, подальшим удосконаленням системи ліцензування та акредитації, оптимізацією структури ринку освітніх послуг, підвищенням рівня наукової діяльності навчальних закладів. Розв'язання цих проблем потребує часу, досвіду й фінансових укладень.

Результатом упровадження стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків для бізнесу є те, що компанії отримають низку непрямих вигод від реформування та модернізації системи вищої освіти, зокрема внаслідок більшої кооперації закладів вищої освіти і компаній із метою кращої підготовки випускників таких закладів під конкретні потреби ринку праці. Домогосподарства отримають можливість отримання якісніших публічних послуг у галузі базової й вищої освіти, а також у сфері молодіжної політики, що позитивно

впливатиме на їх подальшу конкурентоспроможність на ринку праці та загальне покращення якості життя.

Унаслідок посилення співпраці з ЄС у галузі освіти Україна в цілому отримає додаткову мотивацію й технічну підтримку в процесі реформування національної системи освіти, що на сьогодні є застарілою та не враховує потреб сучасного ринку праці. Однак така реформа потребуватиме значних зусиль із погляду розробки відповідної політики, посилення інституційної спроможності урядових структур, відповідальних за галузь освіти, й оптимізації схем фінансування навчальних закладів. Також Україна отримає можливість обміну та залучення досвіду ЄС у сфері молодіжної політики задля кращої інтеграції й адаптації молоді до суспільного життя.

Виходячи з вищезазначеного, оцінювання ефективності функціонування регіональних ринків освітніх послуг виявлено суттєві міжрегіональні відмінності, вони мають бути враховані в процесі прийняття органами регіональної влади та місцевого самоврядування управлінських рішень в процесі розробки і реалізації стратегічних напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні.

Отже, стратегічними напрямами розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні є вдосконалення інституційного забезпечення системи освіти згідно з європейськими вимогами; приведення у відповідність ринку освітніх послуг до потреб регіонального ринку праці та пріоритетів програм регіонального розвитку; запровадження інноваційних підходів до функціонування сфери освіти; диверсифікація джерел фінансування освітньої діяльності; налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу й влади, що сприятиме адаптації освітньої політики України до європейських норм і стандартів.

3.2. Удосконалення механізму регулювання регіональних ринків освітніх послуг

З огляду на процеси європейської інтеграції України існує потреба адаптації національної системи освіти до стандартів і нормативів європейської спільноти. У цих умовах, коли відкриваються кордони й посилюється еміграція науково-педагогічних кадрів та отримувачів освітніх послуг за кордон, необхідне запровадження активних регуляторних дій із боку держави, що дасть змогу зберегти національні особливості й забезпечити високий рівень конкурентоспроможності кваліфікованого персоналу на світовому ринку праці.

Проблеми, викликані євроінтеграційними процесами на ринку освітніх послуг в Україні, полягають у недосконалості нормативно-законодавчої бази для запровадження заходів, пов'язаних з імплементацією Угоди про асоціацію України та ЄС в ході реалізації глави 23 «Освіта та навчання, молодіжна політики» розділу V «Економічне та галузеве співробітництво».

Зазначимо, що під час імплементації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС необхідне здійснення низки заходів, серед яких:

– розвивати співробітництво в галузі освіти, професійної підготовки та молодіжної політики задля зміцнення взаєморозуміння, сприяння міжкультурному діалогу й покращення знання відповідних культур;

– активізувати співпрацю в галузі вищої освіти, зокрема для досягнення таких цілей: реформування та модернізація систем вищої освіти; сприяння конвергенції в галузі вищої освіти, що випливає ми з Болонського процесу; підвищення якості й значущості вищої освіти; розвиток співробітництва між закладами вищої освіти; посилення потенціалу закладів вищої освіти; підвищення мобільності студентів і викладачів;

– розширити обмін інформацією та досвідом задля заохочення співробітництва в галузі професійної освіти й навчання, а також

середньої освіти, віддаленого навчання та пожиттєвого навчання, зокрема розробка систем професійної освіти й навчання та подальшого професійного навчання протягом робочого періоду/життя, які відповідають мінливим потребам ринку праці; створення національної мережі поліпшення прозорості системи освіти та визнання кваліфікацій/компетенцій із залученням, де це можливо, досвіду ЄС;

– заохочувати співпрацю й обмін досвідом у сфері молодіжної політики та неформальної освіти для молоді, із метою сприяння інтеграції молодих людей у суспільство в цілому, заохочуючи їх до активної громадянської позиції й духу ініціативи; надання допомоги молодим людям у набутті знань, навичок та компетенцій за межами системи освіти, у тому числі на основі волонтерства й визнання цінності такого досвіду; зміцнення співробітництва з третіми країнами; сприяння співпраці між молодіжними організаціями України та ЄС і його державами-членами; пропаганди здорового способу життя, з особливим акцентом на молодь.

Очевидно, що для досягнення вищезазначених цілей механізм регулювання ринку освітніх послуг в Україні та її регіонах у контексті реалізації Угоди про асоціацію з ЄС потребує вдосконалення.

Ефективність функціонування цього механізму в умовах європейської інтеграції багато в чому залежить від ступеня узгодженості соціально-економічних інтересів європейської спільноти (на *міжнародному рівні*), «держави та суспільства (на *макрорівні*), виконавців та управлінців (на *регіональному рівні*) у досягненні поставлених цілей (реалізація на надання освітніх послуг, нарощування людського капіталу, раціональне використання ресурсної складової тощо)» [173].

Як зазначає Т, Шестаковська: «Узгодження (збалансованість) цих інтересів (на міжнародному, державному, регіональному рівнях) реалізується за допомогою сукупності економічних та адміністративних методів управління та їхньої трансформації у відповідні механізми для досягнення поставлених цілей» [174].

Дослідження теоретичних підходів до визначення системи регулювання ринку освітніх послуг засвідчило складну природу цієї системи, яка належить до соціально-економічного типу, є відкритою, адже вона взаємодіє із зовнішнім середовищем.

Застосування системного підходу до розкриття сутності регулювання ринку освітніх послуг дає змогу виявити й оцінити взаємозв'язок і взаємозалежність між елементами системи на міжнародному, державному, регіональному рівнях.

На нашу думку, *механізм регулювання регіонального ринку освітніх послуг – це комплексний механізм державного та ринкового впливу на ринок освітніх послуг на основі системної взаємодії державних органів влади та учасників освітнього процесу в регіоні з метою взаємоузгодження їхніх інтересів та регулювання ринкових відносин в освітній сфері (рис.3.5).*

Механізм регулювання регіонального ринку освітніх послуг реалізується за допомогою сукупності адміністративних, економічних і соціальних методів та нормативно-правових, організаційних, фінансових інструментів.

На нашу думку, при цьому потрібно здійснити розмежування основних функцій управління різних рівнів, виокремлюючи при цьому *національний рівень*, на якому сформовано принципи становлення національної системи освіти і *регіональний* – коли під час реалізації принципів децентралізації й регіоналізації освіти, автономності навчальних закладів створюються регіональні освітні кластери, об'єкти регіональної інфраструктури, освітньо- виробничі комплекси.

Національний рівень регулювання регіонального ринку освітніх послуг забезпечується органами державної влади, Міністерством освіти і науки України, відповідними відомствами та передбачає вирішення сучасних питань оптимізації структури ринку освітніх послуг, його рівномірного розвитку, приведення у відповідність ринку освітніх послуг і нормативної бази ринку праці, забезпечення підготовки фахівців відповідно до державних потреб, рівня наукової діяльності закладів вищої освіти, підвищення конкурентоспроможності національної освіти й науки тощо.

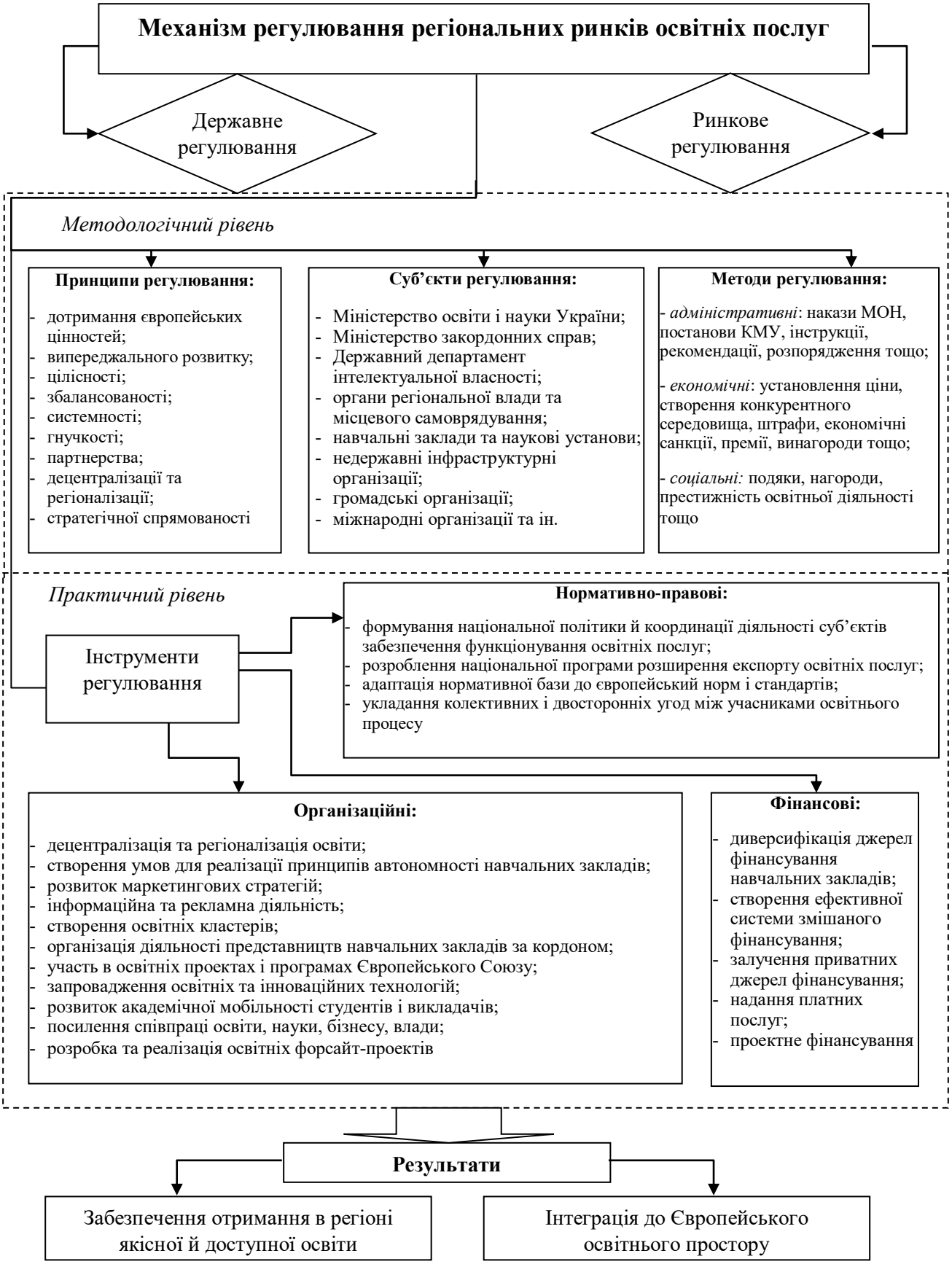

Рис. 3.5. *Механізм регулювання регіональних ринків освітніх послуг*

**Авторська розробка.*

Зі свого боку, *регіональний рівень* регулювання регіонального ринку освітніх послуг формується, відповідно, на рівні адміністративної області та передбачає, як зазначає Л. Цимбал, «забезпечення потреб регіону в освітніх послугах, збільшення участі місцевої громадськості у проведенні ліцензування та акредитації, зменшення рівня конкуренції на ринку освітніх послуг і присутності навчальних закладів за рахунок скорочення філіалів, формування спеціалізації регіону, збільшення участі регіональних органів влади у фінансуванні та господарській діяльності навчальних закладів» [163].

Отже, *суб'єктами регулювання регіонального ринку освітніх послуг* виступають Міністерство освіти і науки України; Міністерство закордонних справ; органи регіональної влади та місцевого самоврядування; навчальні заклади; наукові установи; недержавні інфраструктурні організації; громадські організації; міжнародні організації. Компетенція органів регіональної влади в освітній сфері відповідає компетенції державних органів влади на національному рівні.

На нашу думку, *принципами регулювання регіонального ринку освітніх* послуг в умовах європейської інтеграції України є:

– *принцип дотримання європейських цінностей*, що передбачає дотримання в освітній сфері демократії, верховенства права, побудови суспільства турботи й справедливості, поваги та миру, рівних умов до отримання якісної та доступної освіти;

– *принцип цілісності*, що передбачає розвиток ринку освітніх послуг у цілому та має такі особливості й завдання, які не притаманні жодному із учасників ринку; лише сукупний ефект діяльності навчальних закладів може реалізувати поставлені цілі. Отже, дотримання цього принципу може сприяти синергетичному ефекту;

– *принцип системності,* який дає змогу врахувати, що національна освіта є складною динамічною системою, функціонування й розвиток якої залежать від стійкості функціонування її підсистем (регіональних, місцевих) та зв'язків між ними;

– *принцип випереджувального розвитку,* який полягає в тому, механізм регулювання ринку освітніх послуг має ґрунтуватися на вивченні передового досвіду, у тому числі досвіду Європейського Союзу, перспективах розвитку національної економіки та європейської інтеграції;

– *принцип збалансованості,* дотримання якого дає змогу забезпечити відповідність мережі навчальних закладів потребам регіону, приведення структури навчальних закладів до узгодження з потребами ринку, наближення обсягів підготовки фахівців до кон'юнктури регіональних ринків праці, забезпечення пропозицій освітніх послуг пріоритетам регіональних програм розвитку;

– *принцип гнучкості,* що передбачає урахування змін в освіті на глобальному, міждержавному, національному та регіональному рівнях, які виникають із боку зовнішнього й внутрішнього середовищ, що потребує забезпечення гнучкості та адаптивності механізму регулювання ринку освітніх послуг до змін, їх використання як нових можливостей для досягнення позитивної динаміки розвитку;

– *принцип стратегічної спрямованості,* який означає врахування довгострокових перспектив інтеграції регіональних ринків освітніх послуг України до європейського освітнього простору, що вимагає адаптації нормативної бази й стандартів надання освітніх послуг до європейських норм, укладання дієвих угод про співпрацю навчальних закладів із країнами ЄС;

– *принцип децентралізації та регіоналізації освіти*, який проявляється в наданні більшої самостійності навчальним закладам, досягненні їх автономності щодо прийняття рішень, розпорядження фінансовими ресурсами;

– *принцип партнерства,* що ґрунтується на формуванні партнерських відносин між навчальними закладами регіонів країни й держав Європейського Союзу, розвиток академічної мобільності студентів і викладачів, налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу й влади.

Адміністративні методи регулювання регіонального ринку освітніх послуг в умовах європейської інтеграції включають нормативно-правове забезпечення, адаптацію нормативної бази та стандартів надання освітніх послуг до норм європейського освітнього простору; моніторинг і контроль якісних характеристик потенціалу навчальних закладів, освітніх послуг, форм організації навчального процесу, спрямований на відповідність змісту та якості освітніх послуг державним стандартам і їх наближення до європейських вимог.

Важливу роль е системі регулювання регіональних ринків освітніх послуг відіграють *економічні методи*, адже вони включають матеріальне стимулювання діяльності суб'єктів ринку освітніх послуг за результатами діяльності, економічне планування, бюджетне управління, процеси інвестування в освітню діяльність тощо. Вони являють собою сукупність способів впливу за допомогою оподаткування, надання пільг, фінансових санкцій і створення інших економічних умов, що спонукає учасників ринку освітніх послуг діяти відповідно до визначених пріоритетів та виконувати поставлені завдання.

Застосування економічних методів сприяє налагодженню взаємодії освіти, науки, бізнесу, влади в межах євроінтеграційних пріоритетів, а також удосконаленню механізмів фінансування освітньої сфери. Адже головним і обов'язковим джерелом надходження коштів у сферу освіти є державне фінансування.

Відповідно, економічні методи регулювання можуть бути застосовані для забезпечення розвитку самостійності навчальних закладів у вирішенні широкого кола виробничо-фінансових і соціальних питань, а також удосконалення нормативного фінансування освітніх установ на умовах гарантованого рівня з можливостями залучення позабюджетних коштів.

В умовах поєднання державного регулювання з ринковим механізмом надання/отримання освітніх послуг набувають значення

такі економічні методи регулювання, як кредитування освіти, цільове фінансування, змішане фінансування, пільгове оподаткування, проектне фінансування, розподіл інвестицій між різними секторами освіти.

Соціальні методи регулювання регіонального ринку освітніх послуг відіграють значну роль під час формування суспільної свідомості надання та набуття якісної освіти. Вони включають соціологічні дослідження, профорієнтацію, формування ставлення до спеціальностей і нових напрямів підготовки, реалізацію спільних проектів соціального спрямування, проведення навчань, тренінгів.

Нормативно-правовими інструментами регулювання регіонального ринку освітніх послуг є Конституція України, Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, інші нормативно-правові акти, що регламентують діяльність, пов'язану з наданням та отриманням освітніх послуг, а також стратегії й програми розвитку освіти.

Щодо запровадження нормативно-правових інструментів регулювання регіональних ринків освітніх послуг в умовах євро інтеграційного курсу України, відзначимо що нормативно-правове забезпечення системи освіти потребує змін у напрямі його удосконалення за допомогою гармонізації з європейськими стратегічними документами та програмами.

Рівні імплементації європейських норм і стандартів в освітній сфері показано на рис.3.6.

У сучасних умовах під час формування національної політики й координації діяльності основних суб'єктів забезпечення функціонування освітніх послуг визначимо такі принципи, як реалізація концепцій безперервної освіти та мобільності; підвищення ефективності і якості освіти й навчання; просування зусиль у напрямі соціальної єдності та справедливості; посилення творчого, інноваційного складника освітнього процесу.

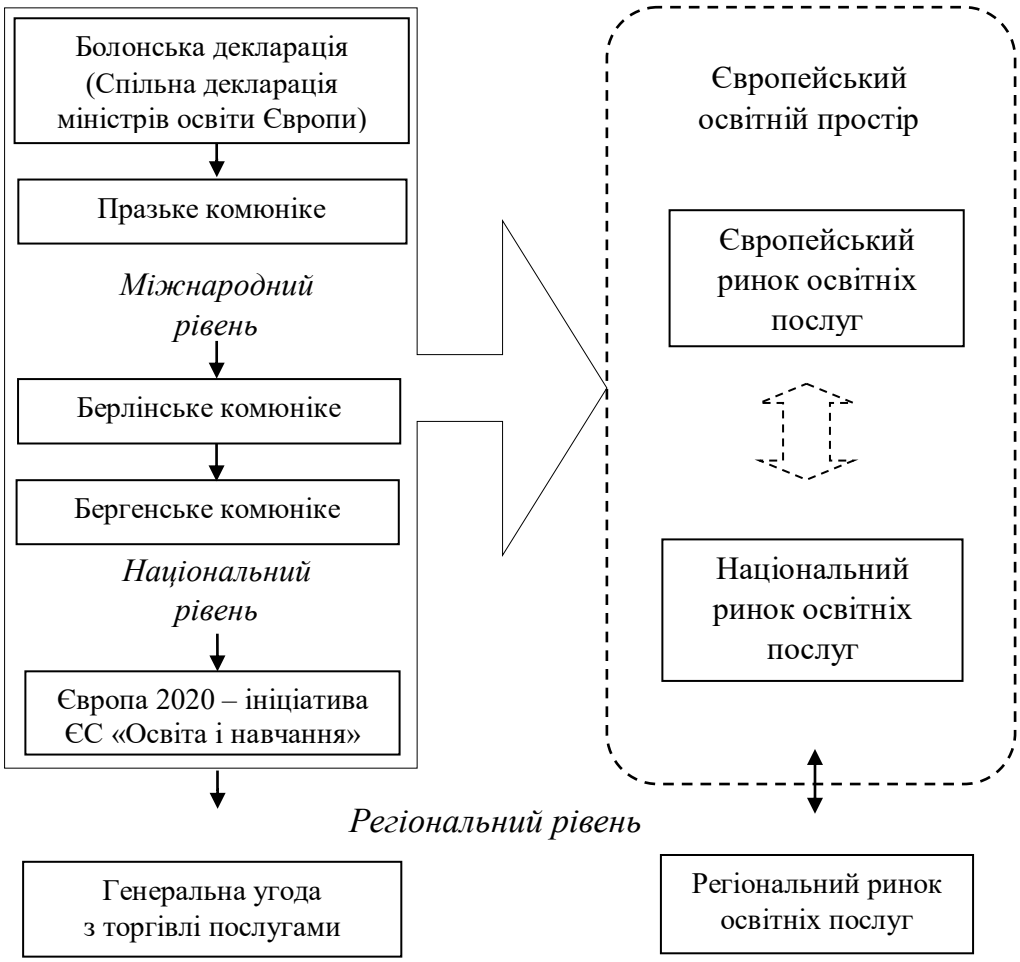

Рис. 3.6. *Рівні імплементації європейських норм і стандартів освіти*

**Узагальнено авторами.*

Укладання колективних і двосторонніх угод між учасниками освітнього процесу виступає одним із нормативно-правових інструментів, що регулює партнерські відносини в освітній сфері.

Партнерство є добровільною згодою на співробітництво між двома або більше організаціями, за якої підприємства, навчальні заклади й інші зацікавлені суб'єкти погоджуються на співпрацю задля досягнення спільної мети або виконання окремого завдання та готові розділити ризики, ресурси, правомочність і прибуток. У результаті таких відносин університети забезпечують себе доходами й новими ідеями зі сфери бізнесу, що допомагає закладу реалізовувати зворотний зв'язок щодо готовності випускників до успішної професійної діяльності, зорієнтувати систему підготовки майбутніх спеціалістів на формування актуальних для сучасного

ринку праці професійних компетенцій. Окрім того, налагоджена система роботи з потенційними роботодавцями підвищує привабливість навчального закладу [101].

Окрім того, укладання договірних відносин виступає методом юридичного закріплення взаємодії між навчальними закладами та підприємствами, коли між ними укладається договір про надання певних послуг.

Організаційні інструменти регулювання регіонального ринку освітніх послуг передбачають децентралізацію і регіоналізацію, досягнення автономності навчальних закладів, модернізацію інфраструктури, створення освітніх кластерів і застосування сучасних форм активізації освітньої діяльності в регіоні.

Вивчення досвіду ЄС відповідно до цілей Болонського свідчить про необхідність запровадження таких організаційних інструментів регулювання регіонального ринку освітніх послуг, як:

– створення привабливого іміджу європейської вищої школи, зростання ролі університетів у розвитку національних та європейських культурних цінностей. Сприяння європейській співпраці в забезпеченні якості освіти, посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і європейської систем вищої освіти;

– побудова європейського простору вищої освіти – «Європи знань» – як умова розвитку мобільності студентів, викладачів, дослідників й адміністративного персоналу;

– сприяння розвитку співпраці між європейськими закладами вищої освіти, особливо щодо розробки навчальних планів, схем мобільності та інтегрованих програм навчання й досліджень;

– запровадження системи кредитів, схожої з Європейською кредитно-трансферною системою (European Community Course Credit Transfer System – ECTS);

– досягнення сумісності систем вищої освіти, утвердження системи прозорих і зіставних наукових ступенів, зокрема за допомогою «Додатка до диплома», запровадження системи, що складається з двох основних циклів вищої освіти;

– сприяння працевлаштуванню випускників на європейському ринку праці.

Зі свого боку, застосування *фінансових інструментів* регулювання регіонального ринку освітніх послуг спрямовано на вдосконалення механізму фіксування освітньої сфери. Серед них – диверсифікація джерел фінансування навчальних закладів; створення ефективної системи змішаного фінансування; залучення приватних джерел фінансування; надання платних послуг; проектне фінансування й ін.

Розкриваючи доцільність застосування тих чи інших фінансових інструментів в освітній сфері, звернемо увагу на доцільність запровадження стимулів для отримання позабюджетних доходів ВНЗ (виділення фінансових засобів співфінансування з бюджету в обсязі, який прив'язаний до доходу, отриманого із зовнішніх джерел). Як зазначає М. Галагер, «такий дохід можна обраховувати на основі коефіцієнта чи мультиплікаційного коефіцієнта за формулою фінансування, як це відбувається в Сингапурі та США (штат Кентуккі). Так, наприклад, в Австралії для збільшення позабюджетних доходів ВНЗ розроблено формулу розподілу державних коштів на науково-дослідну діяльність університетів через схему інституційних грантів. Згідно з формулою, успіхам університетів із залучення коштів із зовнішніх джерел надають найбільшу вагу – 60 %, а два інші критерії розподілу бюджетних засобів (залучення аспірантів та кількість наукових публікацій) мають меншу вагомість – 30 % і 10 % відповідно» [182, с. 25].

Окрім того, процеси вдосконалення механізму фінансування в освітній сфері обов'язково повинні передбачати процеси залучення приватних джерел інвестування. Як зазначає С. Подзігун, «удосконалення фінансування вищої освіти за допомогою збільшення частки бюджетного фінансування тих напрямів підготовки, які є визначальними для регіонального розвитку та потреб інноваційного розвитку економіки, а також диверсифікація джерела фінансування є

одним із напрямів розвитку регіональних ринків освітніх послуг» [123].

У якості фінансових інструментів регулювання доцільно застосувати податкові пільги, що передбачено Податковим кодексом України для фізичних осіб, котрі оплачують освіту. Зазначена система податкових пільг має враховувати процеси інфляції у зв'язку з тим, що знижується купівельна спроможність повернених державою коштів відносно того, яка вона була на момент оплати освітніх послуг. Саме тому потрібно здійснювати індексацію при застосуванні даного виду податкової пільги.

Звернемо увагу також на розподіл фінансових коштів на тендерній основі, що, як зазначає К. Ромашенко, «буде стимулювати державні освітні установи удосконалювати освітню діяльність і приведе до створення внутрішнього конкурентного механізму та забезпечить умови для економічної безпеки ринку освітніх послуг» [139]. Одночасно, необхідно забезпечити умови для вільного вибору освітнього закладу споживачами освітніх послуг, які, зі свого боку, впливають на конкуренцію закладів вищої освіти. Для залучення додаткових джерел фінансування необхідно розшити перелік платних послуг, що надаються закладами освіти, таких як інформаційно-консультативні та лізингові послуги, впровадження інновацій та результатів інтелектуальної, підготовка іноземних студентів.

Доцільне створення спеціального фонду фінансування для надання студентам фінансової допомоги, позик, кредитів.

Отже, удосконалений нами концептуальний підхід до регулювання регіональних ринків освітніх послуг передбачає формування комплексного механізму державного й ринкового впливу на ринок освітніх послуг. Його запровадження дасть змогу забезпечити отримання якісної й доступної освіти в регіоні та інтеграції до європейського освітнього простору.

3.3. Рекомендації щодо розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції

Вивчення досвіду країн ЄС дало змогу виокремити найбільш ефективні інструменти забезпечення розвитку ринку освітніх послуг у регіоні в сучасних умовах: *розвиток освітніх кластерів, формування маркетингових стратегій навчальними закладами, розробка та реалізація освітніх форсайт-проектів у регіоні тощо.*

1. Розвиток освітніх кластерів на ринку освітніх послуг

На нашу думку, застосування кластерного підходу в освітній діяльності сприяє залученню найоптимальнішої кількості учасників різних ланок ринку освітніх послуг, охоплюючи всі етапи освітнього процесу, що забезпечує використання наявного в конкретному регіоні освітнього, наукового, інноваційного, інвестиційного потенціалів, застосування яких позитивно впливає на процеси підвищення якості освітніх послуг, наближення їх місту та форм до європейських стандартів.

Зокрема, на підтвердження цього О. Решетняк зазначає, що «збільшення кількості неконкурентоздатних українських ВНЗ призводить до необхідності впровадження значущих змін у концепцію модернізації вищої освіти. Реалізація концепції модернізації сфери вищої освіти в Україні може здійснюватися тільки в інноваційному середовищі, яке передбачає *кластерний підхід* в організації процесів взаємодії під час навчання» [130].

Концепцію кластерів сформулював Майкл Портер, на думку якого, кластер – це група взаємозв’язаних компаній (постачальників, виробників, посередників), що географічно є сусідами, і пов’язаних із ними організацій, які діють у певній сфері та взаємодоповнюють один одного. В освітньому кластері такими організаціями виступають навчальні заклади, органи регіонального управління та місцевого самоврядування, підприємницькі структури, наукові заклади, інфраструктурні компанії.

Саме кластерні формування дають змогу підвищити продуктивність компаній та збільшити їхній інноваційний розвиток,

створюючи фундамент для соціально-економічного розвитку відповідної території в перспективі [92].

У кластері одночасно реалізуються такі основні функції, як зниження витрат завдяки близькому сусідству взаємопов'язаних фірм; поширення інновації від однієї фірми до іншої, що забезпечує постійне зростання продуктивності в кластері загалом.

Актуальність теми формування кластерів підтверджується численними публікаціями з цього питання. На роль та значення кластерної форми організації регіонального господарства вказує Р. Хасанов. На думку вченого, кластери, виступаючи двигунами в структурі національної та регіональної економіки, «можуть визначати фундаментальні завдання в національних або регіональних умовах ведення бізнесу: вони великою мірою співвідносяться з природою конкуренції та мікроекономічними чинниками, які впливають на конкурентні переваги; кластери забезпечують новий спосіб мислення у сфері економіки й акумулюють зусилля щодо її розвитку. Кластер змушує переглянути роль приватного сектору, уряду, торгових асоціацій, освітніх та дослідницьких установ в економічному розвитку, а також визначити загальні можливості, а не тільки загальні проблеми фірм і компаній усіх форм власності» [159].

Основною метою кластерів, за А. Марковським, є підвищення внутрішньої та міжнародної конкурентоспроможності його членів за допомогою комерційного й некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновацій, освіти, навчання й заходів політики підтримки [92].

Звернемо увагу, що, відповідно до Ліссабонського саміту ЄС (у 2000 р.), усі країни співдружності здійснюють реалізацію національних і регіональних програм кластеризації. Це зумовлено ініціативою ЄС розвитку економіки знань, забезпечення конкурентоспроможності за допомогою інноваційних форм, серед яких вагоме місце займають кластери. Про важливість запровадження кластерної моделі економіки ЄС свідчить той факт, що в липні 2006 р. схвалено «Маніфест кластеризації у країнах ЄС», а 21 січня 2008 р. у Стокгольмі в рамках Європейської президентської

конференції з інновацій та кластерів прийнято «Європейський кластерний меморандум» [92].

Більшість кластерів у державах-членах ЄС функціонують і фінансуються на регіональному рівні. Управління кластерами здійснюється спеціалізованими установами – кластерними організаціями, які є юридичними особами [2, с. 343].

Уряди європейських країн розробляють національні кластерні програми, у яких виділяється фінансування, визначається державний орган або кластерна організація, відповідальні за роботу кластера, визначаються правила участі підприємств у програмах. Так, в Іспанії в кластер об'єднано десять технологічних центрів, чотири університети, чотири галузеві науково-дослідні центри та 14 інноваційних організацій-посередників. Підтримку бізнес-мереж і кластерів у Європейському Союзі передбачено Правилами Європейського фонду регіонального розвитку, Стратегічними рекомендаціями щодо фінансової підтримки, Ліссабонською стратегією. Вони рекомендують кілька чітких заходів із врахування пріоритету вдосконалення знань та інноваційного зростання [165].

Як свідчать дослідження, інноваційна активність компаній, які входять до кластерів, є вищою, порівняно з інноваційною активністю інших компаній ЄС.

В широкому економічному сенсі, як зазначає А. Шевчук, до кластера входять підприємства (фірми, установи), що розміщені в межах окремого регіону й мають тісні технічно-виробничі зв'язки, залишаючись при цьому виробниками, постачальниками та споживачами продукції один одного. Характерними ознаками кластера є географічна концентрація (у кластер включають лише ті установи та організації, що мають безпосередню близькість розміщення); спільна сфера діяльності (передбачено близькість підприємств за характером виробництва, що входять у кластер) [170].

На думку Ю. Артамонова, Б. Хрустальов, кластер є концентрацією інноваційно-активних підприємств (фірм, установ). Інноваційна активність передбачає діяльну орієнтацію цих об'єктів на інноваційний розвиток, під яким розуміємо постійне вдосконалення

переваг за рахунок різного виду нововведень: технічних, технологічних, організаційних та маркетингових [71].

На доцільність застосування кластерної моделі організації суспільних відносин у всіх сферах розвитку регіональної економіки звертає увагу І. Вишякова, на думку якої, це потребує проведення загальнонаціональних радикальних реформ щодо розширення організаційно-економічного співробітництва. Погоджуємось із І. Вишняковою, що «процес кластеризації повинен у цьому аспекті супроводжуватися реалізацією загальнодержавної політики, спрямованої на підтримку науково-технічного прогресу, інноваційного розвитку, здійснення фінансово-економічних, адміністративних, регуляторних реформ і розробками стратегії розвитку регіонів» [25].

Попри численні публікації з питань застосування кластерної організації суспільних відносин, відзначимо недостатній рівень використання кластерів в освітній сфері – освітніх кластерів.

Погоджуємося з думкою А. Шевчука, що кластеризація сфери освіти дає змогу розв’язувати проблему виробничої взаємодії у сфері підготовки кваліфікованої робочої сили. Кластерний підхід у цьому разі сприятиме підвищенню національної та регіональної конкурентоспроможності, зростанню інноваційного потенціалу, розвитку малого й середнього бізнесу (не лише у сфері освіти та підготовки кваліфікованої робочої сили) [170].

О. Карпенко зазначає, що саме такий підхід є не лише засобом досягнення визначеної мети, що пов’язана зі структурними змінами підвищення конкурентоспроможності, посиленням інноваційності, а також і доволі дієвим засобом стимулювання регіонального розвитку, що сприяє отриманню мультиплікаційного ефекту в збільшенні зайнятості, підвищення заробітної плати, відрахувань у бюджет, зростання стійкості та конкурентоспроможності регіонів зокрема та країни в цілому [67, с. 63–64]. На думку вченого, часто центром формування кластерів стають навчальні заклади, зокрема університети, або група науково-дослідних установ. При цьому кластери визначаються як одна з найефективніших виробничих

систем в умовах глобалізації й розвитку сучасної науки – економіки знань [67, с. 136].

Основним завданням освітнього кластера є формування гармонійної особистості, він охоплює заклади освіти всіх рівнів і напрямів підготовки. Зі свого боку, науковий (або дослідницький) та науково-освітній кластери з об'єктивних причин можуть уключати в себе лише ті заклади освіти, де учні, студенти, слухачі вже долучаються до дослідницької роботи за певним фахом (наприклад, учні середніх та старших класів загальноосвітніх навчальних закладів, професійно-технічних навчальних закладів, які беруть участь у виконанні наукових проектів, висувають раціоналізаторські ідеї щодо вдосконалення виробництва, займаються розробленням різного роду продуктових інновацій тощо, зокрема ті, які є членами Малої академії наук України; слухачі інститутів підвищення кваліфікації тощо).

Г. П'ятницька визначає науково-освітній кластер, як кластерне утворення, що об'єднує в собі науково-дослідні установи (центри, інститути, лабораторії тощо) та заклади освіти із сильною науково-освітньою базою й високим рівнем інтелектуального потенціалу, що здатні продукувати, просувати й сприяти практичному впровадженню та поширенню інновацій; розв'язувати складні соціально-економічні, технічні й інші проблеми на замовлення органів влади та різного роду бізнес-структур; розвивати зв'язки й прямо співпрацювати з діючими підприємствами задля створення баз для виробничої практики та апробації результатів наукових досліджень, та ключовим завданням яких є підготовка та перепідготовка кваліфікованих кадрів відповідно до потреб розвитку країни/регіону/локальної місцевості, а в окремих випадках і конкретних організацій (підприємств, компаній тощо), що відіграють стратегічну роль у процесі економічного зростання тієї чи іншої території або виконують дуже важливу соціальну функцію [129].

Ураховуючи тісний взаємозв'язок і взаємозалежність освітньої й наукової діяльності, уважаємо недоцільним створення в одному

регіоні різних видів кластерних об’єднань як в освітній, так і в науковій сферах.

У підтвердження цього висловлена думка А. Старєвої щодо доцільності застосування регіональних освітніх кластерів із метою оптимізації навчальних закладів в регіоні. Учений звертає увагу на цільову спрямованість кластеру задля об’єднання, інтенсифікацію зусиль, можливостей, потенціалу суб’єктів інноваційної структури задля формування взаємоузгоджених дій, спрямованих на покращення якості регіональної освіти, її конкурентоспроможності на вітчизняному та світовому рівнях» [149].

Звернемо увагу, на те, що в науковій літературі по-різному розкрито поняття «освітній кластер». Дефініції цього поняття наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Основні дефініції поняття «освітній кластер»

Автор, джерело	Визначення	Ядро кластеру
1	2	3
Т. Красікова [79]	Сукупність взаємопов’язаних установ професійної освіти, об’єднаних за галузевою ознакою й партнерськими відносинами з підприємствами виду економічної діяльності	Навчальний заклад
Н. Васильєва [24]	Система освітніх закладів різного рівня, організацій, що займаються НДДКР, комерційних компаній, організацій регіональної інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки підприємництва, що перебувають у взаємозв’язку з органами влади і компонентами регіональної економічної системи	Заклад вищої освіти
Н. Корчагіна [76, с.81]	Група освітніх закладів, що перебувають у партнерських відносинах із підприємствами галузі, які локалізовані на одній території, кінцевим продуктом діяльності яких є освітня послуга	Група освітніх закладів

Продовження таблиці 3.3

О. Смірнов [147, с.75]	Система навчання, взаємонавчання та інструментів самонавчання в інноваційному ланцюжку «наука-технологія-бізнес», яка заснована переважно на горизонтальних зв'язках усередині ланцюжка	Освітній процес
В. Куценко [85]	Систему взаємопов'язаних закладів освіти, освітніх організацій, значимість яких як Цілого перевищує суму складових частин. Більш ємне із погляду ринку освітніх послуг, поняття порівняно з такими формами міжгалузевої інтеграції, як вертикально інтегровані холдингові структури, асоціації, стратегічні альянси, мережеві об'єднання, спільні підприємства технопарки, промислові парки, особливі економічні зони тощо. Кластер – більш складне явище, ніж просте об'єднання закладів, організацій та підприємств, адже заклади освіти активно включаються в процес кооперації і продовжують конкурувати між собою	Група освітніх закладів
О. Жук, Л. Дроздовська [58, с. 152]	Єдина система безперервної освіти від школи (дошкільного закладу) до виробництва	Система освіти
А.Старєва [149]	Добровільне об'єднання географічно близьких взаємодіючих суб'єктів господарювання: освітніх закладів, органів влади, банківського, приватного сектору, інноваційних підприємств (організацій), об'єктів інфраструктури, що характеризується виробництвом конкурентоспроможних освітніх, культурних, соціальних послуг, наявністю погодженої стратегії розвитку, спрямовано на реалізацію інтересів кожного з учасникі і території локалізації кластера, на якій вон перебуває, та має істотну соціально-економічну значимість для регіону	Добровільна форма об'єднання суб'єктів господарюванн

**Узагальнено авторами.*

Погоджуємося з думкою О. Решетняк, яка зазначає, що освітній кластер – це концентрована група взаємопов'язаних з урахуванням досягнення спільної мети компаній та організацій, які діють у сфері освіти й отримують можливість швидкого обміну інформацією, спільного використання унікальних ресурсів, упровадження інновацій. У результаті взаємодії всіх учасників освітнього кластера (навчальних установ, підприємницьких структур та органів державної влади) повинні створюватися, на думку вченого, додаткові конкурентні переваги за рахунок ефекту масштабу, охоплення та синергії [130].

На думку А. Шевчука, освітній кластер є союзом тісно пов'язаних і територіально близьких розміщень закладів освіти, що сприяють спільному розвитку й зростанню конкурентоспроможності кожного з них, діяльність яких спрямована на підвищення інноваційності та якості підготовки робочої сили як для регіонального, так і для національного ринку праці [170].

Узагальнюючи вищенаведене, відзначимо, що *освітній кластер – це форма добровільного об'єднання на засадах партнерських відносин розміщених у регіоні освітніх і наукових закладів, органів влади, підприємницьких структур, об'єктів інфраструктури, результатом взаємодії яких є забезпечення якісної й доступної освіти.*

Основною передумовою розвитку освітнього кластера в регіоні є наявність освітнього та наукового потенціалів і відповідного навчально-методичного й наукового забезпечення. Ефективна взаємодія та кооперація закладів освіти і науки, органів державної влади, підприємницьких структур, суб'єктів інфраструктурного забезпечення, дасть змогу використовувати повною мірою наявний потенціал, що дасть змогу отримати синергетичні ефекти всіма учасниками цієї взаємодії.

Концептуальну модель освітнього кластера, яка може бути застосована в будь-якому регіоні України, відображено на рис. 3.7.

Діяльність учасників освітнього кластера в регіоні в умовах європейської інтеграції дає змогу створити ефективні формальні та

неформальні мережі для налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу, влади в рамках євроінтеграційних пріоритетів.

Рис. 3.7. *Концептуальна модель освітнього кластера*

** Запропоновано авторами.*

Наслідок цього формування освітньої й підприємницької культур; виявлення та забезпечення сприятливих умов для самореалізації талановитої молоді; генерування й просування на ринку стартапів, високоякісних освітніх послуг і продуктів наукових досліджень; розвиток міжнародних контактів та розширення міжнародної співпраці; формування конкурентних переваг у регіоні; створення фундаменту для проектної діяльності та проектного фінансування; досягнення відповідності пропозиції освітніх послуг та фахової підготовки пріоритетам регіональної стратегічної програми розвитку й потребам регіонального ринку праці.

Одним із ключових елементів успішного розвитку освітнього кластера в регіоні виступають людські ресурси, їх інтелектуальний потенціал. Г. П’ятницька зазначає, що наявність та/або можливості для формування й розвитку тісних контактів для співпраці між наукою, освітою і бізнесом, виступає не менш важливою умовою

розвитку кластеру. Погоджуємось з думкою науковця, що «виконання названого завдання обумовлює збільшення обсягів як абсорбції інновацій, так і потоку грошових коштів унаслідок їх комерціалізації. Крім того, це дозволяє чітко визначити межі та сутність проблем у бізнесі, які потребують нагального вирішення, спрямувати прикладні дослідження в тому напрямі, що дасть змогу отримати найбільшу зворотну віддачу» [129].

Отже, формування освітнього кластера в регіоні є універсальним інструментом підвищення конкурентоспроможності і якості освітніх послуг у контексті їх наближення до європейських стандартів. Більше того, це сприятиме прискоренню інноваційного й інфраструктурного розвитку регіону, досягненню євроінтеграційних пріоритетів. При цьому звернемо увагу на роль держави в процесі забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для створення й функціонування освітніх кластерів.

1. Формування маркетингових стратегій навчальними закладами на регіональному ринку освітніх послуг.

Уважаємо, що формування маркетингових стратегій навчальними закладами на ринку освітніх послуг у регіоні є необхідною складовою частиною їхньої діяльності незалежно від форм власності в умовах наявної конкурентної боротьби в сучасному освітньому бізнес-середовищі, необхідності адаптації до норм і правил європейського освітнього простору.

Освітній маркетинг являє собою вид діяльності суб'єктів ринку освітніх послуг, спрямований на виявлення, прогнозування та формування попиту на освітні послуги відповідної цільової групи споживачів і найбільш повне його задоволення засобами обміну між виробниками освітніх послуг та їх безпосередніми споживачами [62].

Мета використання освітнього маркетингу – прагнення досягти узгодженості між потенціалом освітніх установ як виробників освітніх послуг і потребами споживачів у цих послугах. Принцип узгодження діяльності суб'єктів ринкових відносин покладено в основу маркетингового підходу в управлінні сучасними навчальними закладами.

Освітній маркетинг здійснюється на національному та регіональному рівнях. Зокрема, на рівні Міністерства освіти і науки України, відповідних відомств здійснюється комплекс заходів щодо створення сприятливих умов для отримання освіти, формування позитивного іміджу освіти серед населення, фінансування державних освітніх установ, визначення переліку професій і спеціальностей та ін.

Зі свого боку, навчальні заклади в регіонах із метою продукування та ефективного просування освітніх послуг на ринку досліджують кон'юнктуру ринку освітніх послуг, проводять рекламні кампанії, організовують укладання угод щодо надання освітніх послуг, тобто їхня діяльність у процесі реалізації освітнього маркетингу спрямована на задоволення потреб споживачів освітніх послуг – фірм, організацій, підприємств, які, з одного боку, формують попит на ринку освітніх послуг, з іншого – виступають роботодавцем, забезпечуючи цим розвиток ринку праці. Звідси – очевидний взаємозв'язок і взаємозалежність кон'юнктури ринку освітніх послуг та ринку праці в регіоні.

Важливе значення мають центри зайнятості, освітні фонди, біржі праці, асоціації освітніх установ, консалтингові структури, діяльність яких впливає також на формування маркетингової стратегії навчального закладу.

Науково обґрунтований підхід до вибору маркетингових стратегій розвитку сфери освітніх послуг країни, регіону сприятиме виконанню низки ряду найважливіших завдань, таких як удосконалення освітніх програм і підвищення їх націленості на розв'язання пріоритетних соціально-економічних завдань; розвиток найбільш перспективних форм міжрегіонального й міжнародного співробітництва у сфері освіти; підвищення ефективності освітнього потенціалу й побудова ефективної інвестиційної системи, орієнтованої на чіткі пріоритети й відбір найбільш продуктивних напрямків і спеціальностей під час підготовки кадрів. Багатогранність названих вище завдань свідчить про актуальність розробки сучасних

маркетингових стратегій розвитку сфери освітніх послуг регіону [119].

Цільові рівні забезпечення потреб під час формування маркетингових стратегій відображено на рис 3.8.

Рис. 3.8. *Цільові рівні забезпечення потреб під час формування маркетингових стратегій на ринку освітніх послуг у регіоні*
**Систематизовано за [77].*

Звернемо увагу, що основні елементи комплексу маркетингу у сфері освітніх послуг характеризується низкою особливостей, зумовлених специфікою освітньої послуги як продукту та пов'язаних із нею таких ознак, як невідчутність, неможливість зберігання й нагромадження, мінливість якості. Це ускладнює процес формування науково обґрунтованої та дієвої маркетингової стратегії розвитку суб'єктів на ринку освітніх послуг і та визначає значимість таких складових комплексу частин маркетингу, як персонал, матеріальні ресурси, способи надання освітніх послуг.

Розглянемо процес формування маркетингової стратегії навчального закладу як надавача освітніх послуг (рис3.9).

Формування маркетингової стратегії навчального закладу можливе за умови здійснення аналізу цільового ринку, якості власних освітніх послуг, особливостей зовнішнього середовища. Формуючи

свої цілі, заклад вищої совіти розробляє комплекс заходів для їх досягнення, що покладено в основу маркетингової стратегії.

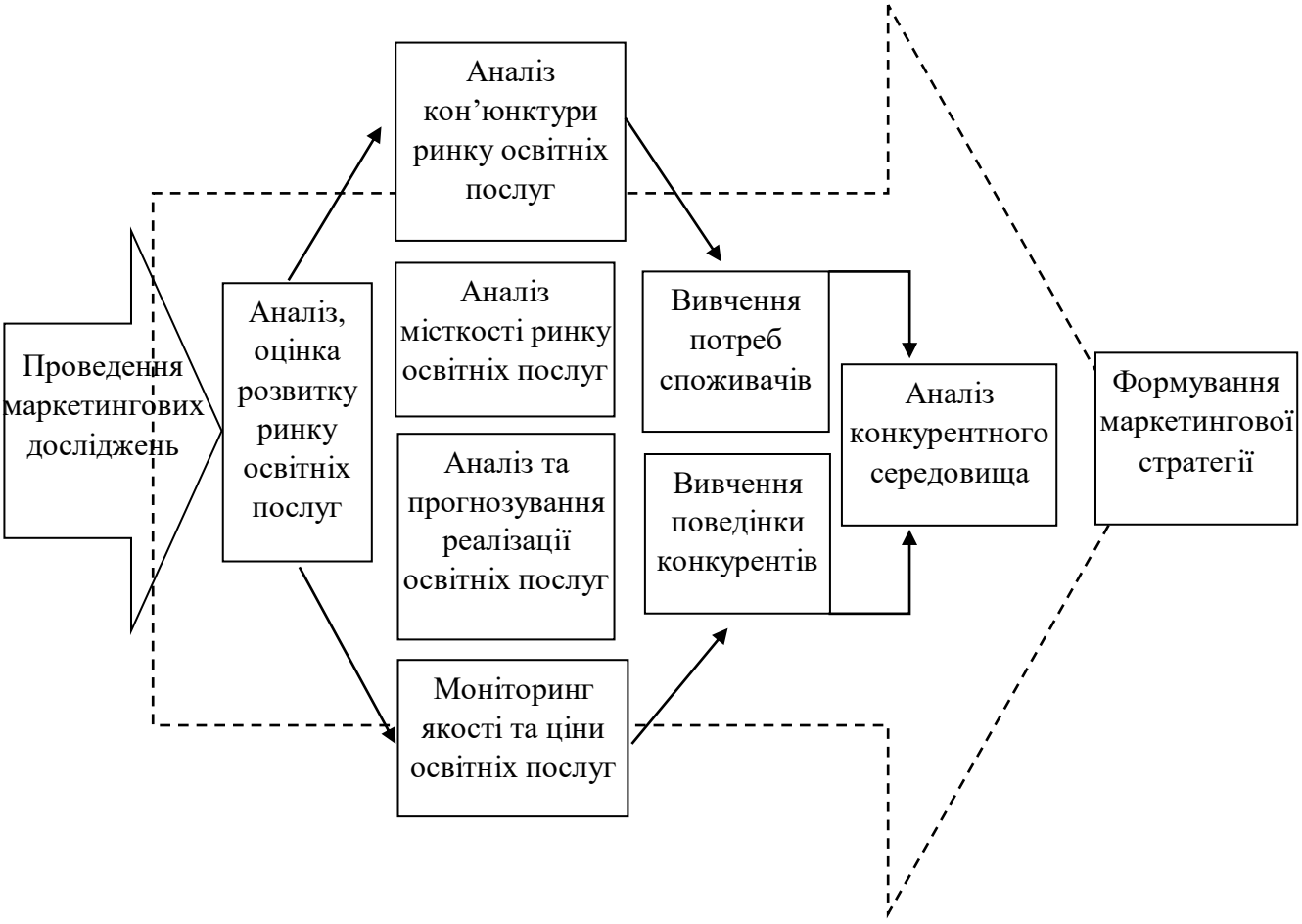

Рис. 3.9. *Процес формування маркетингової стратегії навчального закладу на ринку освітніх послуг в регіоні*

**Авторська розробка.*

Цілі навчального закладу повинні орієнтуватися на задоволення попиту на освітні послуги з урахуванням переваг споживачів, вимог покупців і замовників. Маркетингову стратегію навчального закладу викладають в стратегічному (перспективному) плані його розвитку. Стратегічний план виступає найважливішим і обов'язковим документом у діяльності закладу освіти, механізмом запуску, функціонування та контролю ефективності всієї системи маркетингу.

Дмитрієв В. зазначає, що «стратегічний план навчального закладу містить: визначення місії і стратегічної політики, тривалі програмні цілі й специфічні завдання; перелік напрямів діяльності – основних та інноваційних; оцінку сильних і слабких сторін діяльності навчального закладу на відповідному сегменті ринку освітніх послуг із виявленням конкурентних позицій; характеристику зовнішнього середовища, опис цільової аудиторії, перелік основних вимог замовників освітніх послуг; формування маркетингової стратегії; визначення основних і додаткових фінансових ресурсів; завдання ефективної взаємодії навчального закладу із суб'єктами ринку і забезпечення конкурентоспроможності» [44].

Звернемо увагу, що необхідною умовою формування навчальним закладом маркетингової стратегії продукування й реалізації освітніх послуг у регіоні є її інформаційне забезпечення, у тому числі маркетингові дослідження з таких напрямів, як діагностика фактичного та потенційного попиту на освітні послуги, оцінка якісних характеристик освітніх послуг, дослідження та моніторинг їх ціни та ін.

Пошук додаткових джерел фінансування є важливим завданням маркетингової стратегії закладу вищої освіти.

Показником ефективності маркетингової стратегії закладу вищої освіти є отримання максимального доходу навчальним закладом від освітньої діяльності. Щоб забезпечити успішну реалізацію маркетингової стратегії, та, відповідно, ефективне функціонування закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг, необхідно здійснювати рутинний моніторинг та контроль виконання маркетингової стратегії.

Запровадження механізму формування та реалізації навчальним закладом відповідної маркетингової стратегії продукування та реалізації освітньої послуги дасть змогу підвищити інвестиційну привабливість не лише цього навчального закладу, але й регіону в цілому.

2. *Розробка та реалізація освітніх форсайт-проектів у регіоні.*

Звернемо увагу, що країни ЄС широко застосовують методологію управління форсайт-проектами, проводять форсайтингові дослідження на регіональному, національному та європейському рівнях.

Останні десять років активно реалізовуються форсайт-проекти соціального розвитку таких країн, як Великобританія, Франція, Австрія, Фінляндія; також форсайтні дослідження проводяться в Іспанії, Данії, Німеччині, Греції, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Польщі, Словаччині, Румунії, Литві, на Мальті. В інших державах-членах ЄС практикують консультації між представниками промисловості, наукових кіл, представників держави й громадськістю; оцінювання впливу політичних заходів на майбутні періоди; проведення різних досліджень [165].

Форсайт (від англ. *Foresight* – погляд у майбутнє, передбачення) – це процес систематичного виявлення нових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та можливих технологічних перспектив, які за умови інвестування й організації систематичної роботи зможуть у довгостроковій перспективі істотно впливати на соціально-економічний розвиток країни, регіону, галузі або корпорації. Форсайт передбачає побудову багатоваріантних сценаріїв подій з одночасною розробкою практичних заходів [169].

Форсайт є ефективним інструментом формування пріоритетів і мобілізації великої кількості спеціалістів різних галузей для досягнення якісно нових результатів у сфері науки та технологій, економіки, держави, суспільства, розробки на основі форсайт-проектів стратегічної політики й інструментів планування, практичних заходів із наближення обраних стратегічних орієнтирів.

Освіта виступає важливим об’єктом форсайт-досліджень, які здійснюються в процесі розробки освітніх форсайт-проектів. Форсайт-дослідження охоплюють оцінку перспективного попиту на кваліфіковані кадри з боку окремих секторів економіки. Із результатами форсайт-досліджень здійснюється прогнозування пріоритетних напрямів науково-інноваційного розвитку та

модернізації навчальних закладів, підготовки кадрів, підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг.

Зауважимо, що питання застосування форсайт-проектів в освітній сфері недостатньо розкрито в сучасній науковій літературі, проте звернемо увагу на необхідність запровадження цієї концепції в процесі формування механізму регулювання ринку освітніх послуг у регіоні.

У форсайт-проектах, пов'язаних з освітою, як експертів залучають співробітників органів управління освіти, вчених, юристів, роботодавців, викладачів, менеджерів освіти, самих учнів та їхніх батьків, які здійснюють аналіз наявної ситуації, на основі якого формуються можливі сценарії розвитку й визначаються необхідні заходи щодо розвитку найбільш перспективних із них. Результатом такої взаємодії стає краще розуміння проблем і перспектив розвитку освіти всіма зацікавленими сторонами [82].

І. Чайка зазначає, що «одним із головних ефектів від здійснення форсайт-проектів є розвиток взаємозв'язків між учасниками проекту (представниками бізнесу, науки, вищої школи, державними службовцями), формування горизонтальних мереж, в межах яких спеціалісти суміжних видів економічної діяльності мають можливість систематично обговорювати загальні проблеми, напрацьовувати спільне бачення ситуації, що склалася» [165].

Алгоритм форсайт-проекту в галузі освіти передбачає: встановлення пріоритетів і негативних тенденцій на регіональному та національному рівнях; побудова декількох ймовірних сценаріїв розвитку зовнішнього середовища і виділення важливих для розвитку освітньої сфери; визначення сукупності варіантів розвитку освітньої сфери; розробка стратегії розвитку для кожного сценарію; обґрунтування сценарних відхилень.

Погоджуємось із думкою Л. Шевченко, що «вища освіта в Україні має складний прогнозний фон. Якщо закономірностями розвитку системи освіти в європейських країнах є підвищення ролі науки як фактора якості освіти та перевищення темпів зростання затрат на неї над темпами економічного зростання, то в Україні,

навпаки, простежуємо зменшення рівня державного фінансування вищої освіти, припинення фінансування нових фундаментальних наукових досліджень; посилення комерціалізації та обмеження доступності; «відплив умів»; поглиблення розриву з передовими системами освіти світу; корупцію [168].

Формування цілей, місії, маркетингових стратегій освітніх закладів, розробка програм розвитку освітньої сфери на національному та регіональному рівнях, не можуть бути ефективними без усвідомлення можливих сценаріїв їх розвитку та наслідків за кожним сценарієм.

Тому, враховуючи досвід ЄС, доцільно застосовувати концепції управління форсайт-проектами в освітній сфері задля розробки й реалізації довгострокових сценаріїв розвитку ринку освітніх послуг у регіоні з урахуванням майбутніх тенденцій демографічного, соціально-економічного та науково-технологічного характерів.

Запропоновані рекомендації щодо застосування сучасних інструментів регулювання ринку освітніх послуг у регіоні повинні сприяти забезпеченню населення якісною й доступною освітою відповідно до потреб регіонального ринку праці, інноваційного розвитку економіки з урахуванням соціально-економічних та культурно-історичних регіональних особливостей відповідно до державних пріоритетів і європейських цінностей.

Отже, дослідження організаційно-економічних розвитку регіональних ринків освітніх послуг дало змогу отримати низку результатів та висновків:

1. Для обґрунтування необхідності оптимізації структури ринку освітніх послуг відповідно до потреб регіону в таких послугах високої якості та доступності здійснено аналіз ефективності розвитку регіональних ринків в умовах цілісної системи ринку освітніх послуг в Україні із застосуванням DEA-аналізу й показника ефективності їх функціонування. Визначено, що для регіонів України, у яких відносно низький показник ефективності функціонування ринків освітніх послуг, необхідні розробка й реалізація заходів, спрямованих на оптимізацію структури закладів вищої освіти (укрупнення,

скорочення) або збільшення притоку студентів у досліджуваний регіон.

2. Обґрунтовано стратегічні напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні в контексті реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, які передбачають удосконалення інституційного забезпечення системи освіти відповідно до європейських вимог; приведення у відповідність ринку освітніх послуг до потреб регіонального ринку праці та пріоритетів програм регіонального розвитку; запровадження інноваційних підходів до функціонування сфери освіти; диверсифікацію джерел фінансування освітньої діяльності; налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу й влади, що сприятиме адаптації освітньої політики України до європейських норм і стандартів.

3. Удосконалено концептуальний підхід до регулювання регіональних ринків освітніх послуг, котрий, на відміну від наявних, передбачає формування комплексного механізму державного й ринкового впливу на ринок освітніх послуг та виокремлення принципів, методів й інструментів його регулювання, запровадження яких сприяє отриманню якісної та доступної освіти в регіоні й інтеграції до європейського освітнього простору.

4. На основі вивчення досвіду країн ЄС визначено найбільш ефективні інструменти забезпечення розвитку ринку освітніх послуг у регіоні. Це розвиток освітніх кластерів, формування маркетингових стратегій навчальними закладами, розробка та реалізація освітніх форсайт-проектів у регіоні. Запровадження розроблених рекомендацій сприятиме забезпеченню населення якісною й доступною освітою, інноваційному розвитку економіки з урахуванням соціально-економічних і культурно-історичних регіональних особливостей відповідно до державних пріоритетів та європейських цінностей.

5. Застосування кластерного підходу до освітньої діяльності сприяє залученню найоптимальнішої кількості учасників різних ланок ринку освітніх послуг, охоплюючи всі етапи освітнього процесу, що забезпечує використання наявного в конкретному регіоні освітнього, наукового, інноваційного, інвестиційного потенціалів, застосування

яких позитивно впливає на процеси підвищення якості освітніх послуг, наближення їхнього змісту та форм до європейських стандартів.

6. Доведено, що формування маркетингових стратегій навчальними закладами на ринку освітніх послуг у регіоні є необхідною складовою частиною їхньої діяльності незалежно від форм власності в умовах наявної конкурентної боротьби в сучасному освітньому бізнес-середовищі, необхідності адаптації до норм і правил європейського освітнього простору. Процес формування маркетингової стратегії навчального закладу як надавача освітніх послуг на регіональному ринку включає такі етапи: аналіз, оцінку розвитку ринку освітніх послуг у регіоні (аналіз кон'юнктури ринку освітніх послуг, місткості ринку, аналіз та прогнозування реалізації освітніх послуг); вивчення потреб споживачів, поведінки конкурентів; діагностику конкурентного середовища.

7. Задля розробки й реалізації довгострокових сценаріїв розвитку ринку освітніх послуг у регіоні з урахуванням майбутніх тенденцій демографічного, соціально-економічного та науково-технологічного характерів запропоновано застосування концепції управління форсайт-проектами.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нові наукові підходи до виконання актуального науково-практичного завдання, що полягає в поглибленні теоретико-методичних і практичних засад організаційно-економічного забезпечення розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції. Узагальнення та систематизація результатів дослідження дали підставу сформулювати такі висновки:

1. Категоріальна ідентифікація змісту поняття «регіональний ринок освітніх послуг» уможливила розкриття змісту таких категорій, як «ринок», «освіта», «освітня послуга», «ринок освітніх послуг». Узагальнення наукових підходів до визначення сутності регіональних ринків освітніх послуг доводить, що це поняття потребує уточнення. Відтак запропоновано розглядати регіональний ринок освітніх послуг як систему соціально-економічних відносин, яка розвивається в контексті закономірностей ринкової економіки під дією механізму державного регулювання та забезпечує взаємодію між суб'єктами цього ринку – надавачами, споживачами освітніх послуг, замовниками й посередниками – у процесі освітньої діяльності в межах визначеної території. Доведено, що регіональні ринки освітніх послуг являють собою складну, відкриту, динамічну систему.

2. Установлено, що для євроінтеграції України та реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом особливо цінний досвід європейських країн щодо формування відкритої й динамічної системи принципів, методів й інструментів створення сприятливих умов для адаптації вітчизняної освітньої сфери до європейських стандартів. Імплементація в Україні комплексу заходів ЄС – Болонського процесу, Ініціативи ЄС («Освіта і навчання 2020»), Генеральної угоди з торгівлі послугами, Угоди про асоціацію з ЄС – сприятиме забезпеченню якісної й доступної освіти.

3. Для подальшого розвитку методичних підходів до аналізу рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг запропоновано

враховувати систему кількісних та якісних показників, котрі характеризують попит, пропозицію, ціну, інфраструктуру. Доведено, що застосування зазначеної методики аналізу на основі розрахунку інтегрального показника дасть змогу визначити рейтинг регіону, оцінити ефективність функціонування ринку освітніх послуг і сприятиме розробці стратегічних напрямів їх розвитку з урахуванням регіональних особливостей та євроінтеграційних процесів.

4. Здійснення аналізу сучасного стану ринку освітніх послуг в Україні дало підстави визначити тенденції його розвитку, зокрема негативний вплив соціально-економічної кризи в країні, трансформаційні зрушення національної системи освіти, зумовлені запровадженням Болонського процесу та імплементацією Угоди про Асоціацію з ЄС. Серед основних проблем розвитку ринку освітніх послуг в Україні визначено недостатній рівень фінансування й матеріально-технічного забезпечення освітньої сфери, дисбаланс між попитом і пропозицією освітніх послуг, відносно низьку їх якість, нерозвиненість інфраструктури.

5. Проведено оцінку розвитку регіональних ринків освітніх послуг на основі аналізу попиту, ціни, пропозиції, інфраструктури та розрахунків індикаторів освіти, науки, інвестицій як часткових показників й обчислення на їх основі інтегрального індексу розвитку регіональних ринків освітніх послуг. Це дало підставу здійснити їх рейтингову оцінку та виявити міжрегіональну диференціацію адміністративних областей України за інтегральним індексом. Проведення порівняльного аналізу розвитку регіональних ринків освітніх послуг на основі використання економіко-математичних моделей засвідчує, що розробка й реалізація стратегій розвитку освітньої сфери не враховує всього спектра проблем, властивих сучасному стану розвитку ринків освітніх послуг в регіонах України.

6. Здійснення аналізу регіональних ринків освітніх послуг в Україні дало підставу визначити ключові фактори, що впливають на їх розвиток: зовнішні (економічні, соціально-демографічні, політичні, науково-технічні та природно-географічні тощо) і внутрішні, які впливають на попит, пропозицію й ціну освітніх послуг (доходи

населення та середня заробітна плата, споживчі витрати на освіту, капітальні інвестиції й бюджетне забезпечення сфери освіти, економічна активність населення та ін.). У роботі виконано систематизацію, групування й прогноз змін основних факторів впливу з використанням економіко-математичного інструментарію. Доведено, що ці фактори, з одного боку, виступають причинно-рушійними силами розвитку регіональних ринків освітніх послуг, сприяючи йому, а з іншого – їх нівелювання може гальмувати цей розвиток. За допомогою множинного регресійного аналізу виявлено вплив капітальних інвестицій і витрат місцевого бюджету на обсяг реалізованих освітніх послуг у досліджуваному регіоні.

7. За результатами оцінювання ефективності функціонування регіональних ринків освітніх послуг на основі DEA-аналізу простежено суттєві міжрегіональні відмінності, що потрібно врахувати в процесі прийняття органами регіональної влади та місцевого самоврядування управлінських рішень, пов’язаних із реформуванням регіональних ринків освітніх послуг. Визначено, що стратегічними напрямами розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні, ураховуючи європейський досвід щодо принципів і механізмів реалізації стратегії «Освіта і навчання 2020», Генеральної угоди з торгівлі послугами, є вдосконалення інституційного забезпечення системи освіти згідно з європейськими вимогами; приведення у відповідність ринку освітніх послуг до потреб регіонального ринку праці та пріоритетів програм регіонального розвитку; запровадження інноваційних підходів до функціонування сфери освіти; диверсифікація джерел фінансування освітньої діяльності; налагодження взаємодії освіти, науки, бізнесу й влади, що сприятиме адаптації освітньої політики України до європейських норм і стандартів. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності та якості освітніх послуг, їх наближенню до європейських стандартів.

8. Установлено, що для створення умов забезпечення населення регіону якісною й доступною освітою та інтеграції регіональних ринків освітніх послуг до європейського освітнього простору

потребує вдосконалення механізм їх регулювання. Це передбачає дотримання принципів європейських цінностей, випереджального розвитку, цілісності, збалансованості, системності, гнучкості, партнерства, децентралізації й регіоналізації, стратегічної спрямованості; застосування адміністративних економічних і соціальних методів регулювання й відповідних інструментів.

9. На основі аналізу та оцінки рівня розвитку регіональних ринків освітніх послуг, ефективності їх регулювання й вивчення досвіду країн ЄС розроблено рекомендації щодо створення освітніх кластерів, формування маркетингових стратегій навчальними закладами та розробки й реалізації освітніх форсайт-проектів. Урахування цих рекомендацій у процесі реалізації регулювання ринків освітніх послуг на регіональних рівнях сприятиме покращенню якісних характеристик навчальних закладів, налагодженню взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади, підвищенню конкурентоспроможності освітніх послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абанкина И. В., Осовецкая Н. Я. Анализ зарубежного и отечественного опыта образовательного кредитования. *Экономика образования.* 2006. № 5. С. 25–31.

2. Авігдор Г. Законодавство держав-членів ЄС у сфері інноваційної діяльності. *Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення*: матеріали міжнар. симпозіуму (Київ, 2–3 черв. 2011 р.). Київ, 2011. С. 298–349.

3. Авшенюк Н. М. Розвиток транснаціональної вищої освіти в контексті глобалізації ринків освітніх послуг. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2011. № 4. С. 69–77. URL: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2011_4/Avsh.pdf. (дата звернення: 15.11.2017).

4. Азрилиян А. Н., Абалкин Л. И. Большой экономический словарь. Москва: Ин-т новой экономики, 1998. 864 с.

5. Актуальні статистично-аналітичні показники надання освітніх послуг іноземцям/Український державний центр міжнародної освіти. URL: http://intered.com.ua/Актуальні-статистичноаналітичні-показники. (дата звернення 10. 10. 2020).

6. Алашеев С. Ю., Кутейницына Т. Г., Посталюк Н. Ю. *Обзор мировых практик организации взаимодействия рынка труда и системы профессионального образования. Спрос и предложение на рынке труда и рынке образовательных услуг в регионах России*: материалы II Всерос. науч.-практ. интер.-конф., 26–27 окт. 2005 г.: сб. докл./под ред. проф. В. А. Туртова. Кн.1. Петрозаводск: ПетрГУ, 2005. С.7–20.

7. Александров В. Освітня послуга. *Економіка України*. 2007. № 3. С. 53–60.

8. Амеліна І.В., Попова Т.Л., Владимиров С.В. Міжнародні економічні відносини. Київ: Центр учб. літ., 2013. 256 с. URL:

http://pidruchniki.ws/1652020553360/ekonomika/osvitni_poslugi. (дата звернення: 12.07.2017).

9. Аналітичний центр CEDOS: офіційний сайт. URL: https://cedos.org.ua. (дата звернення: 02.03.2022).

10. Аналитическая справка о государственной политике в сфере управления высшим образованием в странах ОЭСР и ЕС и институциональных моделях управления университетами в новых условиях функционирования высших учебных заведений Организации экономического сотрудничества и развития. *Федеральный специализированный информационный портал*. URL: http://comparative.edu.ru:9080/PortalWeb/Msg?id=1239. (дата звернення 13.04.2022).

11. Антохов А. А. Функціонування та розвиток ринку освітніх послуг у системі регіональних ринків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.07. Львів: [б.в.], 2011. 20 с.

12. Артьомов І. В. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія/за заг. ред. І. В. Артьомова. Ужгород: МПП «Гражда», 2012. 520 с.

13. Архипова С. П. Якість освіти у контексті вимог сучасності. *Вісник Черкаського університету*: наук. журн. 2008. Вип. 135. С. 11–14.

14. Багдікян С. В. Освітні послуги: дослідження поняття, класифікація, базові характеристики. *Економіка, менеджмент, підприємництво.* 2010. № 22 (1). С. 97–100.

15. Белицкий М. Трансграничные рынки труда: методология, особенности формирования и проблемы развития. *Журнал международного права и международных отношений.* 2006. № 3. URL: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1046&Itemid=179. (дата звернення: 16.01.2022).

16. Бенедик Ю. Ю. Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні. *Науковий Вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Економічні науки.* 2009. Вип.7. С. 11–17.

17. Бєлєнький П. Ю., Мікула Н. А., Матвєєв Є. Е. Конкурентність на транскордонних ринках. Львів: Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2005. 214 с.

18. Білоцерківець В. В. *Міжнародна економіка*. 2012. URL: http://pidruchniki.ws/12760109/ekonomika/evolyutsiya_svitovogo_rinku_mizhnarodnoyi_ekonomiki_zmist_mizhnarodnoyi_ekonomiki. (дата звернення: 18.05.20120).

19. Бобров В. Я. *Основи ринкової економіки*: підручник. Київ: Либідь, 1995. 320 с.

20. Боголіб Т. М. *Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період*: монографія. Київ: Т-во «Освіта України», КОО, 2005. 324 с.

21. Большая энциклопедия. Т. XVIII. Санкт-Петербург: Просвещение, 1896. С. 507.

22. Большая Советская энциклопедия. Т. 37. 2–3 изд. Москва: БСЭ, 1955. С. 522.

23. Бузько І. Розвиток ринку освітніх послуг в Україні в умовах глобалізації. *Економіст.* 2007. № 8. С. 28–33.

24. Васильева Н. В. Формирование и развитие образовательных кластеров в региональной социально-экономической системе: автореф. на соискание ученой степени канд. экон. наук: 08.00.05. Гатчина, 2013. 26 с.

25. Вишнякова І. В. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах Північно-східної та Центральної Європи. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2011. № 1. С. 184–194.

26. Вища освіта в Україні у 2017 році: стат. бюлетень Державної служби статистики. Київ, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 14.03.2022).

27. Власов Д. В. Генезис формування поняття «Ринок». *Економіка АПК.* 2009. № 4. С. 121–124.

28. Всемирный доклад по мониторингу ОДВ 2011. Скрытый кризис: вооруженные конфликты и образование / Пер. с англ. Монреаль: Ин-т статистики ЮНЕСКО, 2011. 484 с.

29. Гава Ю. В. Освітні послуги в Україні. *Економіка: теорія та практика*. 2013. №1. С. 86–93.

30. Гальчинський А., Єщенко П. Економічна теорія: підручник. Київ: Вища шк., 2007. С.78.

31. Гарифуллин Н. Ю. Финансовое обеспечение деятельности бюджетных образовательных учреждений по оказанию образовательной услуги. *Экономика образования*. 2011. № 1. С. 5–17.

32. Генеза ринкової економіки: терміни, поняття, персоналії/укладачі: В. С. Іфтемічук, В. А. Григор'єв, М. І Маниліч, Г. Д. Шутак; за наук. ред. Г. І. Башнянина, В. С. Іфтемічука. Київ: Магнолія плюс, 2004. 688 с.

33. Герценштейн А. Рынок. Малая Советская энциклопедия. Т. 7. Москва: ОГИЗРСФСР, 1931. С. 551–552.

34. Гжесюк А. О. Особливості мегарегіональних освітніх систем. *Формування ринкової економіки*: зб. наук. праць/М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; [редкол.: О. О. Бєляєв (відп. ред.) та ін.]. Київ: КНЕУ, 2011. Ч. 2. С. 496–501. URL: http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1820. (дата звернення: 10.01.2022).

35. Головне управління статистики у Волинській області: офіційний сайт. URL: http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 14.03.2022).

36. Гончаров С., Бордюженко О. Маркетингові дослідження ринку вищої освіти в Україні. URL: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19310-marketingovi-doslidzhennya-rinku-vishho%D1%97-osviti-v-ukra%D1%97ni.html. (дата звернення: 26.12.2020).

37. Горський В. С., Немиря Г. К., Погребняк В. А. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України. Київ: КМ Академія, 2009. 290 с.

38. Гретченко А. Автономизация вузов России и Болонский процесс. *Высшее образование в России*. 2006. № 6. С. 25–27.

39. Грішнова О. А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. №1–2. С. 93–101.

40. Грішнова О. А. Проблеми фінансування освіти в перехідній економіці України. *Вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. 2003. С. 135–149.

41. Гусєв В. О. Підтримка інноваційного розвитку національної економіки сферою вищої освіти. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-%20/txts/GALUZEVE/06gvosvo.pdf. (дата звернення: 14.06.2022).

42. Державна служба статистики України: офіційний сайт URL: http://www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 28.09.2022).

43. Дзюбик С. Д., Ривак О. С. Основи економічної теорії: навч. посіб. Київ: «Знання», 2006. 481 с. URL: https://pidruchniki.com/19991130/politekonomiya/osnovi_ekonomichnoyi_teoriyi. (дата звернення: 05.04.2022).

44. Дмитрієв В. Ю. Маркетингова стратегія ВНЗ. *Вища освіта України:* теоретичний і науково-методичний часопис. Київ, 2013. № 1 (48). С. 57–62. URL: http://eir.pstu.edu/handle/123456789/6365. (дата звернення: 14.06.2019).

45. Довідник ВНЗ. URL: http://osvita.ua. (дата звернення: 08.01.2020).

46. Дудкіна О. П. Система вищої освіти як чинник соціально-економічного розвитку міст та регіонів. *Схід.* 2011. № 1 (108). С. 54–58. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/22529. (дата звернення: 09.02.2021).

47. Дудкін П., Дудкіна О. Формування та розвиток регіональних інноваційних структур як нова парадигма співпраці вищих навчальних закладів і бізнесу. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2013. Вип. 2 (9). С. 58-66. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13dpdzib.pdf. (дата звернення: 09.02.2021).

48. Дяків О. Європейський досвід регулювання взаємодії освіти та ринку праці. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10dovorp.pdf. (дата звернення: 12.12.2021).

49. Гуменюк О. М., Цимбалюк І. О. Сучасні реалії місцевого оподаткування. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Херсон: Херсон. держ. ун-т. Вип. 5. Ч. 3. 2014. С. 183–185.

50. Енциклопедія народного господарства Української РСР. Т. 3. Київ: Голов. ред. Укр. енцикл., 1971. С. 593–С. 594.

51. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург: Брокгауз и Эфрон; Общ. издат. дело, 1899. Т. XXVII. С. 445.

52. Євменькова К. М. освітня послуга як економічна категорія. *Економіка і регіон*. № 3 (22). 2009. С. 172–175.

53. Єрохін С. Ефективність використання видатків державного бюджету на вищу освіту і можливість збільшення фонду державного пільгового кредитування. *Економічний часопис XXI.* 2004. № 2. URL: http://soskin.info/ea/2004/2/20040211.html. (дата звернення: 25.12.2021).

54. Економічна енциклопедія. Т. 3/відп. ред. Мочерний С. В. Київ: «Академія»; Тернопіль: Академія нар. госп-ва, 2002. С. 235.

55. Железнов В. Я. Очерки политической экономии: Рынок/ упор. А. А. Чухно. Киев: Украина, 1995. С. 136–137.

56. Жарська І. О., Неткова В. М. Сучасний стан і тенденції ринку освітніх послуг в Україні: статистичні оцінки. *Статистика України.* 2014. № 2. С. 45–51. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2404. (дата звернення: 19.09.2022).

57. Жиляєв І. Б., Ковтунець В. В., Сьомкін М. В. Вища освіта України: стан та проблеми. Київ: Наук.-дослід. ін-т інформатики і права Нац. академії правових наук України; Ін-т вищої освіти Наці. академії пед. наук України, 2015. 96 с.

58. Жук О. П., Дроздовська Л.О. Кластерний підхід у процесі оптимізації системи освіти України. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2013. Т. 18. Вип. 3/1. С. 151–154.

59. Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти. Київ: ІВЦ Вид-во «Політехніка», 2002. 200 с.

60. Заблодська І. В., Плетньов М. В., Заблодська Д. В. Результати моніторингу ринку освітніх послуг в умовах євроінтеграції: регіональний аспект. *Ефективна економіка.* 2017. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6374. (дата звернення: 15. 02.2022).

61. Здіорук С. І., Богачевська І. В. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. *Аналітична записка/* Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1421/ (дата звернення: 28.09.2021).

62. Івко Н. Маркетинговий підхід в управлінні сучасними навчальними закладами. URL: http://novyn.kpi.ua/2005-2/02_Ivko.pdf. (дата звернення: 13.01.2022).

63. Кадачников С. М. Особенности высшего образования как экономического блага и некоторые практические следствия этих особенностей. *Университет управления*, 2001. № 2 (17). С. 48–49.

64. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. Київ: Кадри, 2001. 326 с.

65. Каленюк І. С., Цимбал Л. І. *Особливості регулювання ринку освітніх послуг*: монографія. Чернігів: ЧДІЕіУ, 2011. 183 с.

66. Калінічева Г. Євроінтеграційний поступ системи вищої освіти України: нові можливості чи нові проблеми? *Віче.* Київ: Київська правда, 2009. № 16. С. 16–19.

67. Карпенко О. О. *Інноваційно-організаційна парадигма розвитку підприємств на принципах кластеризації:* монографія. Київ: ТОВ «СІК ГРУПП УКРАЇНА», 2013. 272 с.

68. Карпюк О. Аналіз та оцінка рівня розвитку освітніх послуг в Україні. *Вісник ЖДТУ*. 2009. № 4. С. 74–79.

69. Карпюк О. Стимулювання розвитку вищої освіти як елемент управління нею: зарубіжний досвід. *Національне господарство України: теорія та практика управління*. 2009. С. 247–254.

70. Карпюк О. Теоретичні аспекти ринку освітніх послуг. *Наука й економіка*. 2009. № 2 (14). С.297–299.

71. Кластерные политики и кластерные инициативы: теорія, методология, практика: кол. моногр./[под ред. Ю. С. Артамоновой, Б. Б. Хрусталева]. Пенза: ИП Тугушуев С. Ю., 2013. 230 с. с. 12–17.

72. Коденська М. Ю., Василець Н. М. Ринок цукру/Ринок продовольства/за ред. П. Т. Саблука та В. І. Бойка. Київ: ІАЕ, 1996. С. 55.

73. Козуб В. П. Зростання ролі транскордонних ринків у розвитку прикордонного співробітництва: інтернет-блог Школа международной интеграции и приграничного сотрудничества. 12 апреля 2013 года НИУ «БелГУ». URL: http://euroregion2013.blogspot.com/2013/04/blog-post_8594.html. (дата звернення: 03.01.20119).

74. Королюк Т. Тенденції надання освітніх послуг іноземцям у вищих навчальних закладах України. *Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні:* матеріали ІІІ міжнар. наук.-методичної конф., 18–20 трав. 2016 р. С. 55–57.

75. Корсак К. Міфи про Болонський процес. *Дзеркало тижня.* 2005. № 39 (567). URL: http://www.dt.ua/3000/3300/51424. (дата звернення: 14.09.2022).

76. Корчагина Н. А. Образовательные кластеры как основа повышения конкурентоспособности учебных заведений. *Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии.* 2009. № 3 (7). С. 78 – 84.

77. Костюкова Т. Сучасний освітній маркетинг та конкурентоспроможність вищих навчальних закладів. *Технології навчання*: наук.-метод. зб. Рівне: НУВГП, 2015. Вип. 15. С. 164–170.

78. Котлер Ф. Основы маркетинга/пер. с англ./общ. ред. и вступ. ст. Е. М. Пеньковой. Москва: Прогресс, 1990. 656 с.

79. Красикова Т. Ю. Образовательный кластер как фактор взаимодействия рынка труда и системы высшего профессионального образования. *Актуальные вопросы экономики и управления*:

материалы междунар. науч. конф., апрель 2011 г.: тези доп. Москва: РИОР, 2011.С. 54–59.

80. Карлін М. І., Цимбалюк І. О. *Фінанси домогосподарств провідних країн світу:* Навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк. 2014. 172 с.

81. Кратт О. А., Слоква М. Г. Сегментація, ринок послуг вищої освіти, системний підхід: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 292 с.

82. Кузьменко О. Форсайт для розвитку освіти в середньостроковій і довгостроковій перспективі. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1. С. 108–114.

83. Кузьмина Е. Е. Маркетинг образовательных услуг: учеб. пособие [для магистров]. Москва: Юрайт, 2012. 330 с.

84. Куценко В. І. Вища і післядипломна освіта в ринкових умовах/за наук. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України. Київ: РВПС України НАН України, 2009. 224 с.

85. Куценко В. І. Кластеризація в контексті формування людиноорієнтованої парадигми розвитку освіти. *Теорія та методика управління освітою.* 2009. № 2. URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/2/09kutope.pdf. (дата звернення: 17.01.2022).

86. Лозовий В. Пріоритети української освітньої політики в умовах міжнародної науково-технічної кооперації: аналіт. Записка/Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1411. (дата звернення: 17.02.2022).

87. Лозовий В. Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти. *Аналітична записка* / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1695/ (дата звернення: 21.01.2022).

88. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: кол. моногр./за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2007. 367 с.

89. Маделик С. М. Болонський процес: формування єдиного європейського простору у сфері освіти. URL: http://vmv.kymu.edu.ua/v/10/17.htm. (дата звернення: 26.08.2022).

90. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Долиняк Ю. О. (2018). Особливості розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні [Електронний ресурс]. Економіка та Суспільство. № 15. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/83.pdf

91. Малая Советская энциклопедия. Москва: Сов. Энцикл., 1930. Т. 8. С. 28–29.

92. Марковський І. О. Кластеризація інноваційної активності країн – членів ЄС. *Економічний часопис-XXI.* 2011. № 11–12. С. 16–19. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/48053. (дата звернення: 15.01.2018).

93. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т. II: пер. с англ. Р. И. Столпера, общая ред. д. э. н. С. М. Никитина. Москва: Прогресс, 1984. 416 с.

94. Матвіїв М. Методологія та організація маркетингового менеджменту в сфері вищої освіти: монографія. Тернопіль: Екон. наука, 2005. 560 с.

95. Михайленко О. Роль внутрішнього ринку у соціально-економічному розвитку України. *Економіка України.* 2002. № 10. С. 37–42.

96. Міністерство фінансів України: офіційний портал. URL: http://www.minfin.gov.ua . (дата звернення: 20.09.2022).

97. Міщенко Г. Маркетинг і вища освіта. Вісник книжкової палати. 2004. № 8. С. 38–41.

98. Мочерний С. В. Економічний словник-довідник. Київ: Феміна, 1995. 368 с.

99. Мочерний С. В. Основи економічних знань. Київ: Феміна, 1995. С. 130.

100. Мочерний С. В. Політична економія: навч. посіб. Київ, 2002. 687 с. URL: http://www.big-lib.com/book/76_Politichna_ekonomiya. (дата звернення: 13.03.2022).

101.Мудра О. В. особливості взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці. *Економіка.* 2012. №5 (119). С. 35–40.

102.Николаева Е. М. Формирование ринка образовательних услуг и его регулирование: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук/Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2006, 24 с.

103.Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.06.02. Харків: Держ. екон. ун-т, 2002. 33 с.

104.Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія. Київ: КНЕУ, 2001. 208 с.

105.Огаренко В. М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг: монографія. Київ: НАДУ, 2005. 326 с.

106.Основи економічної теорії/ В. О. Рибалкін, М. О. Хмелевський, Т. І. Віденко, А. Г. Прохоренко. Київ: Вид. центр «Академія», 2003. 352 с.

107.Основи економічної теорії: навч. посіб./за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. Київ: Ін-т аграрної економіки, 1999. С. 139.

108.Основи економічної теорії: підручник/А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; за ред. А. А. Чухна. Київ: Вища шк., 2001. 704 с.

109.Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник/ відп. ред. Г. Н. Климко; Г. Н. Климко, Л. О. Каніщенко, В. М. Пригода. Київ: Знання-Прес, 2002. 616 с.

110.Основи економічної теорії/С. В. Мочерний, С. А. Єрохін, Л. О. Каніщенко та ін.; за ред. С. В. Мочерного. Київ: ВЦ «Академія», 2001. 472 с.

111.Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: стат. бюл. Держ. служби статистики. Київ, 2017. URL: http://www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 14.02.2022).

112.Офіційний сайт Волинської обласної ради. URL: http://volynrada.gov.ua/statistics (дата звернення: 14.03.2022).

113.Офіційний сайт ініціативи Комісії Європейського Союзу EUROPASS. URL: http://europass.cedefop.europa.eu/europass/home/hornav/Introduction.csp?loc=en_GB . (дата звернення: 09.02.2022).

114.Павліха Н. В., Кицюк І. В. Управління конкурентоспроможністю національної економіки: регіональний вимір: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 184 с.

115.Павліха Н. В. Організаційно-інституційні засади сталого просторового розвитку регіону: теорія, методологія, механізми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.05/Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2007. 20 с.

116.Павліха Н. В. Принципи просторового менеджменту сталого розвитку. Економіка України. 2006. № 1. С. 40–45.

117.Павліха Н. В. Транскордонне співробітництво і міжрегіональна інтеграція як чинники сталого просторового розвитку регіону. *Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»:* [зб. наук. праць]. Луцьк: Луцький нац. техн. ун-т, 2008. Вип. 17 (5). С. 79–90.

118.Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: монографія. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 380 с.

119.Пан Л. В., Єрофеева Т. А. Маркетингові стратегії як інструмент управління ринком освітніх послуг регіону. *Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів : проблеми науки та практики»,* м. Харків, 22-23 трав. 2008 р. / Наук.-дослід. центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Харків. нац. екон. ун-т. Харків : [ХНЕУ], 2008. С. 104-107.

120.Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2002. 336 с.

121.Пащенко О.В. Конкуренція на ринку освітніх послуг. URL: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22866.doc.htm. (дата звернення: 27.12.2021).

122.Пирожков С. І. Ринок освіти у глобальному вимірі: європейський досвід для України. *Стратегічна панорама*. 2002. № 2. С. 25.

123.Подзігун С. М. Теоретичні аспекти розвитку ринку освітніх послуг в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Економічні науки»*. 2014. Вип. 7(2). С. 57–60.

124.Політична економія: навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.; за ред. Г. А. Оганяна. Київ: МАУП, 2003. 520 с.

125.Попадинець Н. М. Система взаємозв'язків внутрішнього ринку України. URL: http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Economics/16_83170.doc.htm. (дата звернення: 27.12.2021).

126.Постанова Верховної Ради Про Рекомендації парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1755-15. (дата звернення: 08.02.2022).

127.Присвітла О. В. Домінанти розвитку вищої освіти в умовах глобального ринку освітніх послуг: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Дніпропетровськ, 2016. 276 с.

128.Пшенична Л. В. Управління якістю вищої освіти: Болонський процес – Україна. *Державне будівництво*. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_63. (дата звернення: 17.01.2022).

129.П'ятницька Г. Науково-освітні кластери: відмітні характеристики та передмова розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 3. С. 191–207.

130.Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Організаційно-економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні. *Проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 158–163.

131.Ринки реального сектора економіки України: структурно інституціональний аналіз/В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В.

Пустовойт та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. О. Точиліна; НАН України; Ін-т економіки та прогнозу. Київ, 2009. 640 с.

132.Ринок: Матеріал із Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org.

133.Ринок освітніх послуг: матеріал із Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ринок_освітніх_послуг. (дата звернення: 10.04.2022)

134.Ринок праці та освіта: пошук взаємодії: [зб. наук. ст./наук. ред. І. Л. Петрова]. Київ: Таксон, 2007. 200 с.

135.Ринок продовольства: проблеми формування і розвитку/за ред. П. Т. Саблука, В. І. Бойка, М. Г. Лобаса. Київ: УкрІНТЕІ, 1993. С. 65.

136.Романов А. А., Тихомирова Н. В. Проблемы исследования поведения потребителей на рынке образовательных услуг. *Открытое образование*. №3. 2006. С. 82–87.

137.Ромащенко К. М. Регулювання ринку освітніх послуг в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Вісник Черкаського університету*. *Серія «Економічні науки».* 2013. № 4 (256). С. 67–74.

138.Ромащенко К. Ринок освітніх послуг вищої школи як фактор конкурентоспроможності національної економіки. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3014. (дата звернення: 22.11.2021).

139.Ромащенко К. Ринок освітніх послуг та його розвиток трансформаційній економіці: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ, 2012. 23 с.

140.Савиных В. П., Цветков В. Я. Маркетинговый анализ образовательных услуг. *Вопросы Интернет-образования*: электронный журн. URL: http://vio.uchim.info/Vio_21/cd_site/articles/art_1_3.htm. (дата звернення: 17.01.2022).

141.Сахарська О. А. Макроекономічний аналіз безробіття в неусталених господарських системах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 200 с.

142.Северина С. Застосування моделі мультиплікаторів DEA аналізу на практиці. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3450. (дата звернення: 14.01.2022).

143.Семенюк С. Аналіз факторів, які впливають на кон'юнктуру ринку освітніх послуг. *Наука молода*. № 7. 2007. С.144–149.

144. Семів Л. К., Гузар У. Є. Трудова діяльність в економіці знань: підходи до оцінки впливу знаннєвих факторів. *Регіональна економіка.* 2011. № 3. С.131–140.

145.Кривов'язюк І. В., Колісниченко І. О. (2005). Механізм регулювання економічної конкуренції. *Стратегії розвитку України (економіка, соціологія, право):* наук. журнал. Київ: НАУ, Вип. 3-4, с. 12-18.

146.Сікорська І. М. Удосконалення державного управління вищою освітою в контексті європейської інтеграції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. Донецьк, 2006.

147.Смирнов А. В. Образовательные кластеры и инновационное обучение в вузе: монография. Казань: РИЦ «Школа», 2010. 102 с.

148.Справочник учебных заведений. URL: https://abiturients.info/uk. (дата звернення: 13.12.2021).

149.Старєва А. М. Регіональний соціокультурний освітній кластер як організаційна умова вирішення проблеми оптимізації навчальних закладів. URL: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/17/statti/stareva.htm. (дата звернення: 16.01.2022).

150.Стеблюк Н. Ф. Економічна природа освітніх послуг в системі вищої освіти України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6 (2). С. 196–199.

151.Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підручник. Київ: Вікар, 2006. 396 с.

152.Стратегія Europe-2020. Інформаційно-аналітичний портал Європейської комісії. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-anutshell/ flagshipinitiatives/ index_ en.htm. (дата звернення: 05.04.2022).

153.Тимечко І. Р. Концептуальні підходи у дослідженні взаємодії членів територіальних громад на транскордонних ринках. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2014. Вип. 122 (ч. 1). С. 148–156.

154.Тимошенко О. Освіта України в контексті розвитку світових освітніх тенденцій. *Вища освіта України*. 2009. №3. С.90–97.

155.Тищенко Г. А. Особенности и классификация услуг высшего профессионального образования. *Вестник ХГАЭП*. 2010. № 2 (47). С. 83–88.

156.Товканець Г. В. Транскордонне співробітництво в освітній галузі в умовах розвитку Карпатського єврорегіону [Електронний ресурс]. Матеріли Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції «Науковий потенціал–2013» (25–27 березня 2013 р.). URL: http://int-konf.org/

157.Трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції. Звіт про проект/Посольство Королівства Нідерландів в Україні; Міжнародний центр перспективних досліджень. Вересень. 2000.

158.Формирование общества, основаного на знаниях. Новые задачи высшей школы / [пер. Сальников А.]. Москва: Изд-во «Весь Мир», 2003. 232 с.

159.Хасанов Р. Х. Реализация региональной промышленной политики с использованием кластерных подходов. URL: http://www.pmjobs.net/art/7.doc. (дата звернення: 17.07.2022).

160.Хижняк Л. М. Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг: оптимізація управління. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*: зб. наук. праць ДонДУУ. Т. Х. Вип. 116: Соціологія державного управління. Серія: Спеціальні та галузеві соціології. Донецьк: ДонДУУ, 2009. С. 126–132.

161.Цимбалюк І. О. (2019). *Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації*: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк. 340 с.

162.Цимбалюк І. О., Кривов'язюк І. В., Володін А. В. (2007). Фактори впливу на формування конкурентного середовища

регіональних ринків. Економічна наука. Луцьк: ЛДТУ, Вип. 4 (13). Ч. 2. С. 5-17. (Серія “Регіональна економіка”).

163.Цимбал Л. І. Напрями вдосконалення державного регулювання ринку освітніх послуг. *Бізнес Інформ*. 2013. № 12. С. 45-51.

164.Цимбал Л. І. Проблеми регулювання ринку освітніх послуг на сучасному етапі. *Науковий вісник ЧДІЕУ.* 2010. № 2 (6). С. 43–48.

165.Чайка І. П.ВНЗ Досвід розвитку європейських ринків освітніх послуг. *Економіка сьогодення: актуальні питання та перспективи*: зб. наук. праць/Полтавський ун-т економіки і торгівлі, 2012. URL: http://economics-issues.com.ua/zmist-zhurnalu/ekonomika-sogodennya-aktualni-pitannya-ta-perspektivi-2013-2/dosvid-rozvitku-yevropejskix-rinkiv-osvitnix-poslug/ (дата звернення: 24.12.2021).

166.Черевичний Г. С. Європейський досвід інтернаціоналізації вищої освіти. *Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення:* матеріали міжнар. симпозіуму (Київ, 2–3 черв. 2011 р.). Київ, 2011. С. 269–271.

167.Шевченко Д. А. Маркетинговые стратегии ценообразования в вузе (на опыте отдела маркетинга и рекламы РГГУ). *Практический маркетинг.* 2002. № 68 (10). С. 7–14.

168.Шевченко Л. С. Форсайт вищої освіти: актуальність для України. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 3. С. 21–27. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/5890/1/Shevchenko_248-250.pdf. (дата звернення: 05.09.2022).

169.Шевченко Л. С. Якість вищої освіти: сутність, оцінка, управління. *Економічні науки: економічна теорія.* URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58095.doc.htm. (дата звернення: 04.01.2022).

170.Шевчук А. В. Інноваційний розвиток регіональних освітніх систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.05. Черкаси, 2014. 40 с.

171.Шевчук В. Освітній кластер: суть поняття. URL: http://www.rusnauka.com/14_NPE_2015/Economics/14_193006.doc.htm. (дата звернення: 09.01.2022).

172.Шендер А. Р. Оцінювання регіональних ринків освітніх послуг у сфері вищої освіти в умовах активного впливу зовнішнього середовища. *Регіональна економіка*: наук.-практ. журн. 2013. № 3. С. 199–210.

173.Шестаковська Т. Л. Концептуальні засади функціонування організаційно-економічного механізму. *Науковий вісник Полісся*. 2015. Вип. 1. С. 34–41.

174.Шестаковська Т. Л. Регулювання взаємодії ринків праці та освітніх послуг як шлях зміцнення економічної безпеки системи освіти. *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 5. С. 42–46.

175.Щетинін В. П. Ринок освітніх послуг в сучасній Росії. *Школа.* 2007. № 3. С. 25–28.

176.Щетинин В. П., Хроменко Н. А., Рябушкин Б. С. Экономика образования: учеб. пособие для студентов вузов, обуч. по пед. спец. Москва: Рос. пед. агентство, 1998. 305 с.

177.Юрчук Л. М. Механізм формування регіонального ринку освітніх послуг. URL. http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-01%285%29/11ylmrop.pdf. (дата звернення: 07.04.2022).

178.Ящук Т. А. Ринок освітніх послуг: сутність та тенденції розвитку. *Інноваційна економіка.* 2013. № 8. С. 246–249.

179.Andren B., Schmid P. Education in Europe. Key statistics 2002–2003. *Statistics in focus*. 2005. №10. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-010/EN/KS-NK-05-010-EN.PDF. (дата звернення: 10.03.2022).

180.Education and Training 2020 (ET 2020). URL: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/ef0016_en.htm. (дата звернення: 15.11.2021).

181.Enciclopedia Britanica. 15 edition. V. 11. London, 1974. P. 511.

182.Gallagher M. The Emergence of Entrepreneurial Public Universities of Australia. Canberra: DETYA Higher Education Division Occasional Paper Series, 2000. 63 p.

183.Gregor A. D. Globalization, Trade Liberalization and Higher Education: Research Areas and Questions. Occasional Papers in Higher Education (Number 10). The University of Manitoba: The Centre for Higher Education Research and Development, 2002. 34 p.

184.Oxford dictionary. Oxford: Clarendon Press, 1970. V. VI. P. 172–173.

185.Robinson D. GATS and the OECD/UNESCO Guidelines and the Academic Profession. *International Higher Education*.The Boston College Center for International Higher Education, 2005. Spring. № 39. P. 6–7.

186.Sahlberg P. Educational Reform for Raising Economic Competitiveness. *Journal of Educational Change*. 2006. Vol. 7, № 4. P. 259–287.

187.Tsymbaliuk I., Alghadhywi M.Y.H. Assessment of the Ukrainian Regional Infrastructure Development Taking into Account its Inclusiveness. *Galician Economic Bulletin*, 2020. № 6. Pp. 59–66.

188. Tsymbaliuk I., Voichuk M., Kolomechiuk V., Uniga O. Labor market development as a prerequisite for smart city formation. *International Journal of New Economics and Social Sciences*. Warszawa : International Institute of Innovation «Science-Education-Development», 2018. Vol. 8 (2): 69-80; DOI: 10.5604/01.3001.0012.9928

189.Pavlikha N., Khomiuk N., Demianchuk O., Shelenko D., Sai L., Korneliuk O., Naumenko N., Skorohod I., Tsymbaliuk I., Voichuk M. Economic Assessment of Inclusive Development of Territorial Communities Within Rural Areas: A Case Study Of Ukraine. *Ad Alta: Journal Of Interdisciplinary Research*, 2021. VOL. 12, ISSUE 1, SPECIAL ISSUE XXV. Pp. 97–104. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/PDF/120125.pdf (Web of Science)/

190.Sorensen O. GATS and Education: An «Insider» View. *International Higher Education.* The Boston College Center for International Higher Education. 2005. Spring. № 39. P. 7–9.

Додаток А

Таблиця А.1.

Етапи еволюції ринкових відносин

Хронологічний період	Головні риси суспільного розвитку	Зміст етапів еволюції розвитку ринку
1	2	3
Стародавній світ та Середньовіччя	Домінування натурального господарства та традиційного суспільства	Стародавній Єгипет, Греція, Рим, Фінікія вели торгівлю як між собою, так і з численими містами Середземномор'я. Ці торговельні відносини носили міждержавний, внутрішньоконтинентальний характер. За домінування натурального господарства та традиційного суспільства в Стародавньому світі й Середньовіччі відбувається формування внутрішнього ринку, як форми господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари всередині країни [18].Ринкові відносини відігравали підпорядковану роль, укорінювалися, зазвичай, у надрах натурального господарства, потісняючи його, сприяючи встановленню зв'язків між раніше ізольованими суб'єктами господарювання (общинами, рабовласницькими латифундіями, феодальними маєтками, селянськими господарствами й т. ін.); вони відкривали додаткові можливості для розвитку виробництва і суспільства в цілому. З розвитком торгівлі було пов'язане і часткове нагромадження капіталу [43].
XV–XVI ст.	Епоха великих географічних відкриттів Колоніальні захвати й створення перших колоніальних імперій (португальської та іспанської)	Розвиток суспільного поділу праці, товарного виробництва, ринку виводять зовнішню торгівлю за часів феодалізму на міжконтинентальний рівень. Спостерігаємо прискорений розвиток міжнародної торгівлі непромисловими товарами: тканинами, пряностями, коштовностями, дорогоцінними металами й рабами. Здійснюється формування національного та міжнародного ринків, які є, відповідно, внутрішнім ринком, частина котрого орієнтується на іноземних покупців, і частиною національних ринків, що безпосередньо пов'язані із закордонними ринками. Світове господарство обмежене сферою застосування купецького та лихварського капіталу. Формою існування й розвитку світового господарства цього періоду були переважно міжнародні торговельні відносини [18].

Новий час. XVI–XVIII ст.	Мануфактурне виробництво. Епоха первісного накопичення капіталу. Капіталізм періоду вільної конкуренції	Ринок існував у своїй класичній формі, коли товар перетворювався на елементарну частинку капіталістичного господарства. Створюється єдиний національний, а потім і світовий ринок. За цих умов головними важелями саморегульованої ринкової економіки стали вільні ціни й конкуренція. Функціонування світового господарства виходить за межі сфери обігу, поширюючись на сферу виробництва. Ускладнюється механізм світового господарства, з'являються нові форми міжнародних економічних відносин: міжнародна торгівля промисловими товарами, торгівля послугами, вивіз капіталу, міграція робочої сили.
Кінець XIX ст.	Переростання капіталізму вільної конкуренції в монополістичний капіталізм, а потім – у державно-монополістичний	Монополізація зовнішньої торгівлі. Виникнення й розвиток протекціоністської торговельної політики. Для цього періоду характерні підривання класичного ринку, обмеження сфер його впливу державним регулюванням [43] .
XIX – початок XX ст.	Промисловий переворот. Розвиток великого машинного виробництва та утвердження індустріального суспільства	Завершення формування світового ринку як сфери стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному поділі факторів виробництва. Початок формування світової економіки як сукупності національних економік (господарств) і зв'язків між ними. Створення адекватної сучасному світовому господарству системи міжнародних економічних відносин. Домінуючою за темпами розвитку формою міжнародних економічних відносин стає вивіз капіталу, широкого розвитку набуває виробниче й науково-технічне співробітництво, діяльність міжнародних монополій.

Закінчення додатка А

Закінчення таблиці А.1

1	2	3
Новітній час. Початок XX ст. – кінець 50-років XX ст.	Становлення в провідних індустріальних країнах змішаної економіки. Територіальний перерозподіл світу. I і II світові війни	Завершення формування світової економіки, як глобальної економічної системи. Антагоністичний характер її функціонування мав такі форми прояву: співіснування метрополій, залежних від них держав і колоній, перевага монокультурної спеціалізації в розвитку міжнародного поділу праці, нееквівалентний товарний обмін. Світова економіка поділяється на три складові частини: світове капіталістичне господарство, світове соціалістичне господарство, господарство країн «третього світу».
Друга половина XX ст. – початок XXI ст.	Сучасний етап НТР. Початок постіндустріальної епохи. Розпад колоніальної системи. Розпад системи соціалізму. Глобалізація економіки та суспільного життя	Ключовою рисою цього етапу стає розвиток міжнародної економічної інтеграції. Формування міжнародної економіки як складної системи взаємопов'язаних національних економік, між- та наднаціональних економічних процесів й інститутів, що їх обслуговують.

**Складено на основі аналізу [18; 43].*

Додаток Б

Таблиця Б.1

Глосарій. Історичні дефініції поняття «ринок»

Автор (джерело)	Зміст
1	2
Антуан-Огюстен Курно 1801–1877р.	Ринок – це не будь-яка ринкова площа, де купуються йпродаються предмети, а загалом будь-який район, де відносини покупців і продавців вільні, і ціни на товари мають тенденцію легко й швидко вирівнюватись [93, с. 6–7].
А. Маршалл	Ринок – це будь-як група людей, які вступають у тісні ділові відносини й укладають крупні угоди щодо будь-якого товару [100, с.168; 109, с.179].
Вільям Стенлі Джевонс 1835–1882р.	Ринок спочатку являв собою публічне місце в місті, де харчові продукти й інші предмети виставлялися на продаж, але пізніше це поняття було узагальнене та почало означати групу людей, які вступають у тісні ділові відносини й укладають угоди з приводу будь-якого товару.
Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю, підручник «Економікс»	Ринок – це інститут або механізм, який зводить разом покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг
П. Хейне	Ринок – це просто набір взаємозв’язків або конкурентних торгів
Енциклопедичний словник Брокгаузата Ефрона	Наведено короткий історичний опис створення ринків із давньої Греції до XIX ст., зазначено, що з найдавніших часів у всіх культурних народів, скрізь, де з’являлися багатолюдні поселення, постала необхідність зосередити продаж продуктів щоденного споживання в одному або декількох центральних пунктах, куди сходились у визначений час продавці та покупці [51].
Encyclopedia Britanica	Ринок у буквальному й безпосередньому сенсі – це місце, де товари продаються й купуються. Але в сучасній індустріальній системі ринок не є місцем, а поняття «ринок» уключає географічну територію, на якій продавці конкурують між собою за покупця [181]
Велика енциклопедія Російській імперії 1986 р.	Поняття «ринок» не зафіксовано, але під час розкриття поняття «торгівля» визначено, що під нею розуміють промисловий обмін, а також купівлю й продаж товарів із метою отримання прибутку [21]. Тобто це достатньо наближено до поняття «ринок» [27, с.121].
Володимир Яковлевич Желєзнов 1869–1933р.	Із наукового та соціально-економічного погляду під ринком розуміють сукупність продавців і покупців, що трапляються й обмінюються своїми продуктами [55].

Закінчення додатка Б

Закінчення таблиці Б.1

1	2
Мала радянська енциклопедія 1927 р.	Ринок у побутовому вжитку – це базар, місце продажу та покупок товарів. У політичній економії – сфера товарного обігу, сукупність приватних угод і відносин із купівлі та продажу товарів. Він є історичною категорією, оскільки відносини з купівлі й продажу виникають і розвиваються в процесі перетворення натурального господарства в просте товарне та далі капіталістичне [33]. Зазначимо, що в Малій радянській енциклопедії висловлено формулювання про те, що перехідне до соціалізму господарство, позбуваючись конкуренції та перешкод на шляху до повного усуспільнення виробництва, сприяє тим самим повній ліквідації торгівлі й поступово заміщує її плановим соціалістичним розподілом [91]
Велика радянська енциклопедія	Ринок – це сфера товарного обміну, категорія товарного господарства [12, БСЭ] [2, с.122, Власов]
Українська радянська енциклопедія	Ринок – це сфера товарного обміну, пропозиція й платоспроможний попит на товари або на один вид товару [22].
Енциклопедія народного господарства Української РСР	Сформульовано поняття «ринок» у широкому значенні як сферу обміну, у межах якої діють товарно-грошові відносини виробників і споживачів матеріальних благ і послуг, а у вузькому – як місце продажу товарів. Зазначено, що після формування світової системи соціалістичних країн світовий ринок розділився на ринок соціалістичний і ринок капіталістичний [50]. Але ці ринки не лише співіснували поряд, а й співпрацювали, тому що відбувався жвавий обмін різного виду товарами між країнами обох економічних формувань [27, с.122]

**Систематизовано авторами.*

Додаток В

Таблиця В.1

Глосарій. Сучасні дефініції поняття «ринок»

Автор (джерело)	Зміст	Ключове слово
1	2	3
Азріліян А. Сучасний економічний словник [4, с. 489].	Місце купівлі-продажу товарів і послуг, укладання торгових угод; економічні відносини, пов'язані з обміном товарів і послуг, унаслідок яких формуються попит, пропозиція й ціна.	Місце продажу та купівлі
Мочерний С. Третій том Економічної енциклопедії [54, с. 235]	Сукупність економічних відносин між фізичними і юридичними особами (промисловими, торговельними компаніями, корпораціями, банками, у тому числі ТНК і ТНБ, а також міждержавними і наднаціональними органами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами з організації та купівлі-продажу різноманітних товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва.	Система економічних відносин
Мочерний С. Економічний словник-довідник [98, с. 291].	Сукупність відносин економічної власності з приводу вторинного привласнення й відповідного відчуження у сфері обміну через механізм цін на товари та послуги (передусім на ціну робочої сили), механізм інфляції, а також державного й наддержавного регулювання цін, попиту та пропозиції (політ економічний аспект)	Сукупність відносин
Мочерний С. Основи економічних знань [99, с. 130]	Це певна сукупність відносин власності між покупцями й продавцями з приводу купівлі-продажу товарів і послуг та механізм забезпечення цього процесу згідно із законами товарного виробництва	Сукупність відносин
Саблук П. Ринок продовольства: проблеми формування і розвитку [135, с. 65]	Специфічна сфера обміну товарами і послугами, де виникають і реалізуються відносини, пов'язані з процесом купівлі-продажу товарів, їх просуванням від виробника до споживача.	Сфера обміну
Коденська М. у співавторстві з Василець Н. [72, с. 55]	Сфера кругообігу товарів, послуг та капіталу, система організації товарно-грошових відносин, що виникають у ході цього процесу, прискорюючи або вповільнюючи його.	Сфера кругообігу

Продовження додатка В

Продовження таблиці В.1

1	2	3
Білик В. [107,с. 139]	1) Ринок – це обмін, організований за законами товарного виробництва та обігу; 2) ринок – це економічний простір (місце, територія, зона), на якому відбувається обмін товарів; 3) ринок – це сукупність конкретних економічних відносин між продавцями та покупцями в процесі купівлі-продажу товарів і послуг; 4) ринок – це особлива соціально-економічна структура, основними функціями якої є обмін продуктами між відособленими товаровиробниками й реалізація зворотного зв'язку між виробництвом і споживанням	Сфера обміну Місце продажу та купівлі Система економічних відносин
Гальчинський А. Єщенко П. [30, с. 78]	Сфера обміну, що здійснюється за законами товарного виробництва.	Сфера обміну
Яковець Ю. [100, с.168]	Сукупність економічних відносин, за допомогою яких здійснюється обіг суспільного продукту в товарно-грошовій формі.	Система
Ожегов С. Тлумачний словник [19, с.84]	Сфера товарного обігу, товарообороту.	Сфера кругообігу
Сучасний економічний словник [72,с. 55] [4, с.489].	1) Місце купівлі-продажу товарів і послуг, укладання торгових угод; 2) економічні відносини, пов'язані з обміном товарів і послуг, унаслідок яких формуються попит, пропозиція й ціна	Місце продажу та купівлі
Економічніа енциклопедія за редакцією Л. Абалкіна [72, с. 55] [4, с.489].	На відміну від побутового значення цього слова (місце, де з більшою або меншою регулярністю трапляються продавці та покупці певних товарів), ринок у науці визначається як сукупність умов, завдяки яким покупці й продавці товару (послуги) вступають у контакт один з одним із метою купівлі або продажу цього товару (послуги)	Сукупність умов
Бобров В. [19, с.112]	Регульована система економічних (техніко-економічних, організаційно-економічних та економічної власності) відносин між суб'єктами різних типів і форм власності й господарювання, у межах окремих країн і світового господарства з приводу купівлі товарів та послуг згідно із законами товарного виробництва.	Система економічних відносин

Закінчення додатка В

Закінчення таблиці В.1

1	2	3
Вікіпедія	Це сукупність відносин купівлі-продажу товарів і послуг; спосіб взаємодії виробників та споживачів, заснований на децентралізованому, безособовому механізмі цінових сигналів. Він є механізмом розподілу товарів і послуг між членами суспільства за допомогою добровільного обміну; сукупність економічних відносин, які ґрунтуються на регулярних обмінних операціях між виробниками товарів (послуг) і споживачами. Обмін, зазвичай, відбувається на добровільних засадах у формі еквівалентного обміну на гроші (торгівля) або інші товари (бартер). При вільному доступі на ринок як виробників, так і споживачів обмін відбувається в умовах конкуренції.	Сукупність відносин
Патора Р. [120]	Це сукупність економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної системи (виробниками й покупцями) із приводу обміну результатами та умовами виробництва.	Сукупність відносин
Горський В. [37]	Це система економічних відносин, що виникають у процесі виробництва, розподілу й обігу товарів, а також руху грошей.	Система економічних відносин
Огаренко В. [105]	Це певне місце, де продаються та купуються товари.	Місце продажу та купівлі
Бузько І. [23]	Це будь-яка територія, де відносини покупців і продавців вільні та ціни вирівнюються легко й швидко.	Місце продажу та купівлі
Тищенко Г. [155]	Це будь-яка галузь, де взаємодіють продавці й покупці на умовах вільних цін.	Місце продажу та купівлі
Стеблюк Н. [150]	Це група людей, яка вступає в ділові відносини й укладає угоди з приводу будь-якого товару.	Група людей, яка укладає угоди

**Узагальнено авторами.*

Додаток Д

Таблиця Д.1

Класифікація ринків

Критерій класифікації	Вид ринку
За економічним призначенням об'єктів ринкових відносин / галузеві ринки	товарів; послуг; виробничих ресурсів; праці/робочої сили; природних ресурсів; фінансових ресурсів; капіталів; цінних паперів; інформації; інтелектуальної власності тощо
Галузеві ринки на основі об'єкта обміну	ринки товарів кінцевого споживання (споживчі, інвестиційні товари); послуг; ринки виробничих ресурсів (трудових ресурсів, первинних й оброблених природних ресурсів, фінансових ресурсів)
За адміністративно-територіальною ознакою	місцевий/локальний; *регіональний;* національний; внутрішній ; зовнішній; світовий (міжнародний); транскордонний
За суб'єктами ринкових відносин	покупців; продавців ; державних установ; посередників
Відповідно до чинного законодавства	легальний (офіційний); нелегальний (тіньовий)
За ступенем конкуренції	вільний; монопольний; олігопольний; поліпольний
За ступенем зрілості ринкових відносин	розвинений; такий, що формується; недосконалий
З урахуванням асортименту товарів	замкнутий (товари тільки одного виробника); широкого асортименту (кілька видів товарів, пов'язаних між собою); змішаний (різноманітні товари, не пов'язані між собою)

**Складено за: [124, с.109; 131, с. 32; 125].*

Додаток Е

Таблиця Е.1

Класифікація (структурування) ринків за адміністративно-територіальною ознакою

Вид ринку	Характеристика
1	2
Світовий (міжнародний)	Сукупність національних ринків, поєднаних між собою всесвітніми господарськими зв'язками на підставі міжнародного поділу праці, спеціалізації, кооперування, інтеграції виробництва й збуту товарів і послуг.
Національний	Сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну, за посередництвом яких здійснюється реалізація товарів та послуг, обіг капіталу, купівлі-продажу робочої сили. Національний ринок можна визначити як сукупність окремих сегментних ринків у їх взаємодії й залежності. Суб'єктами цього ринку виступають усі макроекономічні суб'єкти: держава, підприємства, домашні господарства, закордон.
Регіональний	Ринок, територіальні (географічні) межі якого охоплюють територію одного регіону або його частини, він є сукупністю високоспеціалізованих соціально-економічних процесів і відносин у сфері обігу, що формуються під впливом особливостей попиту й пропозиції кожного територіально-адміністративного утворення. За територіальним масштабом або ареалом ринку можна виокремити такі види регіональних ринків: поселенські в населених пунктах сільської місцевості, районні, міжрайонні, міські, обласні, міжобласні, загальнодержавні, міждержавні (прикордонні). Єдність регіональних ринків у межах внутрішнього ринку країни забезпечується такими чинниками, як наявність однієї національної валюти та єдиного законодавчого простору їх функціонування.
Внутрішній	На відміну від національного, внутрішній ринок країни обслуговує потреби лише тих суб'єктів господарювання, які розміщені на економічній території цієї країни. Це механізм задоволення потреб суб'єктів ринку, які розміщені на економічній території цієї країни, за рахунок пропозиції підприємств-резидентів. Разом з експортними та імпортними потоками внутрішній ринок утворює відкриту систему національного ринку, який функціонує у світовому ринковому середовищі та є його підсистемою. Внутрішній ринок можна вважати ядром національного ринку й фактором подальшого економічного зростання та розвитку національної економіки .

Закінчення додатка Е

Закінчення таблиці Е.1

1	2
Місцевий/локальний	Стартова форма ринкової території, яка розвивається в межах села, міста. Місцеві ринки складають основу внутрішнього ринку національної економіки, це є утворення із сукупності галузевих ринків товарів та послуг, на які існує попит споживачів у певній місцевості.
Зовнішній або нерезидентний	Сектор економіки, у якому відображаються операції зарубіжних економічних агентів із резидентами країни
Транскордонний	Об'єднані регіональні ринки прикордонних територій сусідніх держав, у межах яких відбувається рух товарів, послуг, капіталів і робочої сили відповідно до чинних національних законодавств та норм міжнародного права, що формуються вздовж кордонів, які виконують водночас розділяючу й контактну функції. Бєлєнький П. Ю., Мікула Н. А., Матвєєв Є. Е.

**Узагальнено за даними: [17; 95; 98; 151; 125].*

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Глосарій. Основні дефініції поняття «освітня послуга»

Автор (джерело)	Зміст	Ключове слово
1	2	3
Амеліна І. [8]	Система знань, інформації, умінь, навичок, які використовуються з метою задоволення потреб людини й суспільства.	Нематеріальна послуга
Александров В. [7]	Організований процес навчання для одержання необхідних знань, навичок і вмінь; це особливий інтелектуальний товар, який надається стороною, що організовує й здійснює процес навчання та утримується іншою стороною, яка може бути одночасно і учнем, і контролером якості послуг і платником за неї.	Процес Товар
Оболенська Т. [103]	Результат реалізації різноманітної (педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської) діяльності працівниками сфери освіти для задоволення освітніх потреб окремих людей та всього суспільства [116, юрчук].	Нематеріальна послуга
Оболенська Т. [104]	Специфічний товар, який задовольняє потребу людини в набутті певних знань, навичок і вмінь для їх подальшого використання в професійній діяльності [116, юрчук].	Товар
Кадачников С. [63]	Не матеріальні, а соціальні блага, система знань, інформації, умінь і практичних навичок.	Нематеріальна послуга
Матвіїв М. [94, с. 43]	Освітній товар, що являє собою визначену діяльність, яку виконує виробник і в процесі якої відбувається задоволення потреби споживача в освіті [116, юрчук].	Товар
Міщенко Г. [97]	Економічне благо, яке корисне з погляду його споживачів і потребує витрат на своє виробництво [116, юрчук].	Нематеріальна послуга
Багдікян С. [14]	Цілеспрямований систематичний процес передачі та отримання знань, інформації, умінь і навичок та результат інтелектуального, культурного, духовного, соціально-економічного розвитку суспільства та держави.	Процес
Євменькова К. [52]	Специфічний товар у вигляді сукупності навчальної та наукової інформації, що передається студенту у вигляді системи знань та практичних вмінь і навичок, за умови успішного засвоєння якої студент отримує кваліфікацію.	Товар

Закінчення додатка Ж

Закінчення таблиці Ж.1

1	2	3
Сенашенко В., Ткач Г. [145]	Система знань, умінь і навичок, які набуваються в процесі навчання, а згодом використовуються для задоволення потреб людини, суспільства й держави.	Нематеріальна послуга
Гаріфуліна Н. [31]	Вид послуги, котра забезпечує реалізацію конституційних гарантій у галузі освіти, що надається згідно з рівнем освіти відповідно до вимог державних стандартів.	Нематеріальна послуга
Огаренко В. [105]	Це особливий інтелектуальний товар, який надається стороною, що організує і здійснює процес навчання та утримується іншою стороною, яка може бути одночасно і учнем, і контролером якості послуги, і платником за неї.	Товар
Тищенко Г. [155]	Особлива нематеріальна послуга як сфера людської діяльності, що створює корисний ефект, невтілений у матеріально-речову форму, його кваліфікаційні та професійні якості.	Нематеріальна послуга
Александров В. [7]	Акт (процес), за допомогою якого здійснюється поєднання людини, котра навчається, та ринку як середовища, де знання одержанні людиною, набувають властивостей товару.	Процес
Романов А. [136]	Послуга, яка забезпечує отримання (або сприяє цьому) нової інформації, знань та навичок, умінь і компетенції.	Процес
Романов А. [136]	Процес професійної підготовки (підвищення кваліфікації, перепідготовки) кадрів для забезпечення їхньої працездатності, підтримки конкурентоспроможності та розвитку в мінливих ринкових умовах. Процес збільшення інтелектуального капіталу.	Процес
Пирожков С. [122]	Як об'єкт громадянських прав є діяльністю на платній основі щодо задоволення освітніх потреб людини, для реалізації якої необхідна її активна участь у ролі того, хто навчається.	Процес
Патора Р. [120]	Обсяг навчальної й наукової інформації, що трансформується в процесі навчання в певний обсяг знань для задоволення освітньо-наукових потреб упродовж усього життя людини.	Процес
Оболенська Т. [103]	Є товаром, процес споживання освітніх послуг сприяє формуванню цінності людини, які в майбутньому складатимуть основу вартісного обміну на ринку праці.	Товар

**Узагальнено авторами.*

Додаток З

Таблиця 3.1

Цілі Болонського процесу

Період	Цілі
Болонська декларація 1999 р.	Упровадження двоциклової системи (бакалавр, магістр); Перехід до європейської кредитно-трансферної системи (ECTS); Забезпечення якості вищої освіти; Створення привабливого іміджу європейської вищої школи; Сприяння мобільності студентів та викладачів; Сприяння працевлаштуванню випускників на європейському ринку праці.
Празьке комюніке 2001 р.	Розвиток навчання впродовж життя; Забезпечення автономності університетів та розвитку студентського самоврядування; Забезпечення позитивного враження від Європейського простору вищої освіти.
Берлінське комюніке 2003 р.	Запровадження докторантури як третього циклу навчання.
Бергенське комюніке 2005 р.	Запровадження трициклової системи вищої освіти (розробка та узгодження національної системи кваліфікацій з системою Євпрпейського простору вищої освіти); Створення національних систем забезпеченння якості освіти, що узгоджуються зі стандартами та рекомендаціями Європейської мережі забезпечення якості (ENQA) (створення внутрішньої (університетської) та зовнішньої (національної) структур забезпечення якості, агенцій із забезпечення якості; Визначення ступенів та періодів навчання (запровадження додатка до диплома європейського зразка, визнання спільних дипломів); Забезпечення соціальнго виміру Європейського просто ру вищої освіти, підтримка студентів у фінансово-економічному, консультативно-педагогічному аспектах.

**Узагальнено авторами.*

Додаток К

Таблиця К.1

Схема розподілу компетенцій у заходах, що запропоновані в Повідомленні Комісії «Реалізація знань на практиці: широкоформатна інноваційна стратегія для ЄС»

Тема заходу	Компе-тенція	Відповідальність		Вид робіт	
		співтова-риство	держави-члени	співтовариство	держави-члени
Збільшити частку державних витрат на освіту. Імплементувати повідомлення «Проведення модернізації програм для університетів»	Держави-члени	х	х	Закликати держави-члени до дій за допомогою пропонування рекомендацій	Імплементувати рекомендації
Створити відкритий, єдиний та конкурентоспроможний європейський ринок праці для дослідників	Співтова-риство	х	х	Висунути пропозицію	Прийняти рішення щодо пропозиції
Сприяти обміну знаннями між університетами та іншими дослідницькими організаціями, а також промисловістю	Співтова-риство	х	-	Повідомлення, уключаючи факультативні на-станови щодо заходів держав-членів та зацікавлених сторін (необов'язкові рекомендації)	-
Стратегія щодо прав інтелектуальної власності	Співтова-риство	х	-	Запропонувати нову патентну стратегію та підготувати стратегію у сфері прав інтелектуальної власності	-
Удосконалити законодавчу базу для розвитку нових цифрових продуктів, послуг та моделей бізнесу	Співтовариство	х	-	Запропонувати ініціативи щодо «авторської винагороди»	-

**Джерело: [165].*

Додаток Л

Таблиця Л.1

Організаційно-правова база підтримки науково-дослідної та освітньої діяльності ЄС

Держава-член ЄС	Назва законодавчого документа	Мета прийняття законодавчого документа
Німеччина	Угода об'єднаних земель з ініціатив досконалості федерального і обласних урядів з підтримки та досліджень у німецьких університетах (2005 р.)	– співпраця з питань підтримки та досліджень у німецьких університетах між центральним і федеральним рівнями; – сприяння конкуренції між ВНЗ у зазначеній сфері; – сприяння налагодженню тісних взаємин між ВНЗ і науково-дослідними не університетськими інститутами
Франція	Закон щодо інновацій і досліджень (1999 р.)	– надання правової основи відносинам між державним сектором наукових досліджень та бізнес-сектором за допомогою створення підприємств; – сприяння мобільності людських ресурсів між науково-дослідним сектором і бізнес-структурами; – заохочення до участі науковців у здійсненні досліджень на підприємствах та проведення оцінки їх результатів
	Закон з наукових досліджень (2006 р.)	– заохочення співробітництва між державними науково-дослідними установами і ВНЗ; – установлення критеріїв оцінки наукових досліджень й ефективності вищої освіти в контексті такої співпраці
Угорщина	Закон про науково-технологічні інновації (2004 р.)	– установлення основних принципів державної підтримки науково-дослідницької та інноваційної діяльності; – сприяння застосуванню результатів науково-дослідницької діяльності в комерційних цілях; – посилення захисту прав інтелектуальної власності; – сприяння виникненню послуг, пов'язаних із проведенням досліджень і розробок, технологічних інновацій; – поліпшення соціального сприйняття і правильного розуміння досліджень, розробок і технологічних інновацій
Латвія	Закон про наукову діяльність (2005 р.)	– забезпечення правової основи для дослідницької системи держави; – установлення єдності наукової діяльності та вищої освіти, прав й обов'язків, незалежності та академічної свободи вчених; – визначення компетенцій та обов'язків органів державної влади в забезпеченні науково-дослідної діяльності

**Джерело: [165].*

Додаток М

Таблиця М.1

Групування держав-членів ЄС залежно від особливостей національної підтримки науково-технічної діяльності

Критерій	Назва групи	Країна
Витрати на науково-дослідні роботи (згідно з даними «Євростату»)	Країни-лідери	Данія, Фінляндія, Німеччина, Швеція, Великобританія
	Країни-послідовники	Австрія, Бельгія, Кіпр, Естонія, Франція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Словенія
	Помірні країни	Чеська Республіка, Греція, Угорщина, Італія, Литва, Мальта, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія
	Країни, що наздоганяють	Болгарія, Латвія, Румунія
Проведення ініціатив Стратегічної політики з підтримки інновацій в умовах кризи	Країни, що реагують не лише на виклики сьогодення, а й на потенційні проблеми	Фінляндія, Німеччина, Нідерланди
	Країни, що реагують адекватно й своєчасно	Бельгія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Франція, Іспанія, Ірландія, Італія, Люксембург, Мальта, Польща, Швеція, Великобританія
	Країни із сильною захисною функцією	Австрія, Болгарія, Естонія, Греція, Угорщина, Португалія, Словаччина
	Країни, які реагують на виклики із затримкою	Латвія, Литва, Румунія, Словенія
Ступінь залучення приватних організацій до здійснення науково-дослідної і технологічної діяльності	Країни, у яких приватні організації відіграють важливу роль	Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Великобританія
Ступінь залучення приватних організацій до виконання науково-дослідної й технологічної діяльності	Країни, у яких приватні організації відіграють важливу роль	Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Великобританія
	Країни, у яких приватні організації виконують науково-дослідну діяльність, але їх роль незначна	Кіпр, Іспанія, Італія, Польща, Швеція, Австрія, Болгарія, Естонія, Угорщина, Португалія, Словаччина, Латвія, Литва, Румунія, Словенія
	Країни, в яких відсутні приватні організації, що виконують науково-дослідну діяльність	Фінляндія, Франція, Греція, Ірландія, Люксембург, Мальта, Нідерланди

**Джерело: [165].*

Додаток Н

Таблиця Н.1

Показники діяльності провідних закладів вищої освіти України, 2017 рік

Рейтингове місце	Навчальний заклад	Оцінка якості наук.-педагог. потенціалу	Оцінка якості навчання	Оцінка міжн. визнання ІМВ
1	2	3	4	5
1	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	37,418142	24,281419	24,4829
2	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	37,769754	20,839431	23,28319
3	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	19,751908	14,676816	15,06279
4	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	18,573207	10,14642	16,38257
5	Національний університет «Львівська політехніка»	12,008843	15,626166	17,03906
6	Національний гірничий університет	21,093455	10,546152	12,75355
7	Національний медичний університет імені О.О. Богомольця	28,103072	7,6483286	8,041441
8	Національний університет біоресурсів і природокористування України	17,665546	14,957859	10,36397
9	Львівський національний університет імені Івана Франка	12,020464	14,703774	16,07945
10	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	11,894025	18,473218	11,72613
11	Сумський державний університет	13,320145	10,395121	18,28005
12	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	13,279081	17,366606	11,34653
13	Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	14,524216	9,163254	16,81335
14	Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара	15,748106	11,897727	12,1823
15	Національна металургійна академія України	15,996271	8,5173348	13,67065
16	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого	15,105474	11,289669	9,971076
17	Одеський національний університет імені І.І. Мечникова	11,089862	7,7530442	16,33042
18	Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова	11,673445	11,614833	11,85866
19	Національний авіаційний університет	12,492928	12,757832	9,875604
20	Національний університет харчових технологій	16,639845	9,8555001	8,609579
21	Національний фармацевтичний університет	15,862625	11,159398	8,075143
22	Харківський національний університет радіоелектроніки	13,998094	7,5003567	12,43083
23	Вінницький національний технічний університет	16,502596	8,3810433	8,160793
24	Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	8,1114229	11,003123	13,87004
25	Донецький національний технічний університет	10,20566	9,7286763	12,15083
26	Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова	17,092673	6,7225328	8,098894
27	Донецький національний університет імені Василя Стуса	9,7369625	9,7299357	12,13886
28	Київський національний торговельно-економічний університет	9,2426924	15,530474	6,632241
29	Національний лісотехнічний університет України	19,751459	5,2806003	6,026775
30	Київський національний університет технологій та дизайну	11,958706	10,551717	8,341715
31	Одеський національний політехнічний університет	8,5710604	7,2550861	14,06076
32	Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу	9,8073633	7,1655625	12,80114
33	Одеський національний економічний університет	8,1088181	14,458519	7,077368
34	Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя	10,647704	9,5471127	9,329379
35	Харківський національний медичний університет	14,048191	7,2310914	8,188405
36	Ужгородський національний університет	10,883447	8,9749116	9,381115
37	Університет банківської справи НБУ	7,7920344	14,535036	6,79511
38	Одеська національна академія харчових технологій	13,863704	6,435202	8,370871
39	Тернопільський національний економічний університет	7,2291993	13,626469	7,059001
40	Національний університет «Одеська юридична академія»	8,7587236	10,483024	8,666277
41	Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля	8,3195826	7,3278926	12,05684
42	Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника	8,7036999	8,1425287	10,75924
43	Київський національний університет будівництва і архітектури	12,221179	8,2878733	7,016546
44	Чорноморський національний університет імені Петра Могили	8,089503	10,377948	8,831732
45	Одеський національний медичний університет	13,301058	6,4727427	7,476178
46	Хмельницький національний університет	8,7203006	6,0774351	12,3691
47	Запорізький національний технічний університет	8,867404	7,7574351	9,740285
48	Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького	12,06688	6,2080972	7,824156
49	Національний транспортний університет	8,191878	8,123793	9,432823

Продовження додатка Н

Продовження таблиці Н.1

1	2	3	4	5
50	Українська медична стоматологічна академія	11,685123	5,9224789	8,024535
51	Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	7,2410782	10,067781	8,078696
52	Буковинський державний медичний університет	11,769303	5,5235322	8,042125
53	Дніпропетровська медична академія	13,642962	5,5321604	6,13473
54	Центральноукраїнський національний технічний університет	12,205074	8,8388643	4,201953
55	Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського	8,0978407	6,2580043	10,70857
56	Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського	8,9146823	7,1676607	8,363907
57	Українська інженерно-педагогічна академія	10,718456	7,633485	6,075756
58	Харківський національний автомобільно-дорожній університет	11,007225	6,2977628	7,079058
59	Університет економіки та права «КРОК»	7,6313484	10,711667	5,829533
60	Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра	11,749055	7,3889842	4,827579
61	Запорізький державний медичний університет	10,482022	5,4194369	8,04334
62	Івано-франківський національний медичний університет	12,103334	6,2176947	5,512124
63	Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв	8,6778748	9,6096199	5,467402
64	Луганський національний університет імені Тараса Шевченка	7,4021796	10,483912	5,865417
65	Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В.	7,9474675	6,7732376	9,015735
66	Миколаївський національний аграрний університет	10,03159	9,7665523	3,911426
67	Національний університет водного господарства та природокористування	10,051258	7,4241173	6,180651
68	Придніпровська державна академія будівництва та архітектури	11,123379	5,7556099	6,748043
69	Київський міжнародний університет	7,7496571	10,998626	4,861257
70	Таврійський державний агротехнологічний університет	10,640381	7,1583783	5,749208
71	Донбаська державна машинобудівна академія	10,565202	5,0503156	7,546315
72	Національний університет фізичного виховання і спорту України (НУФВСУ)	9,3882397	9,7874423	3,985872
73	Луцький національний технічний університет	7,745826	5,7865382	9,521092
74	Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-	8,0399361	6,6807408	8,007514
75	Львівський торговельно-економічний університет	9,6178188	7,509426	5,569609
76	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	8,2069827	7,783377	6,597677
77	Одеський національний морський університет	8,6082965	6,1948279	7,717273
78	Київський університет імені Бориса Грінченка	6,8546163	6,7077848	8,935383
79	Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка	8,164922	8,5766941	5,69003
80	Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова	9,0365285	7,5138188	5,825923
81	Запорізький національний університет	7,2675138	8,3989694	6,691577
82	Херсонський національний технічний університет	9,0894331	8,448366	4,783949
83	Національна музична академія України імені П.І. Чайковського	8,234184	8,9631365	5,076093
84	Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка	7,8870001	10,300128	4,058517
85	Донецький національний медичний університет	13,112818	4,220912	4,900185
86	Приазовський державний технічний університет	8,1027506	6,1052748	7,986903
87	Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського	11,619032	5,4095119	5,047451
88	Криворізький національний університет	10,55627	6,1765551	5,240301
89	Одеський державний екологічний університет	7,2796253	6,0711006	8,518182
90	Український державний університет залізничного транспорту	9,2172767	7,0357952	5,513409
91	Національний університет «Одеська морська академія»	8,0583747	5,8453213	7,797563
92	Херсонський державний університет	8,0327785	8,1085018	5,548115
93	Харківський національний університет будівництва та архітектури	8,9280366	6,0603853	6,651511
94	Національна академія управління	7,6502278	10,06635	3,890632
95	Маріупольський державний університет	7,9176098	7,2212746	6,420391
96	Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди	7,8303427	8,83672	4,871686
97	Харківський національний університет Повітряних Сил мені Івана Кожедуба	8,3944834	8,3512484	4,760439
98	Національний університет «Острозька академія»	7,1239206	8,5020251	5,854797
99	Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського	8,1283991	7,1114687	5,99282
100	Кам'янець-Подільський національний університет	7,123433	6,4433698	7,649383
101	Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	8,275466	6,2607875	6,67134
102	Одеська національна музична академія ім. А.В. Нежданової	8,0305293	7,7932884	5,373812
103	Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет	7,6590189	7,7913828	5,728582
104	Одеська державна академія будівництва та архітектури	7,6627089	5,6070407	7,863243
105	Херсонський державний аграрний університет	8,377981	7,8123396	4,819471

Продовження додатка Н

Продовження таблиці Н.1

1	2	3	4	5
106	Університет імені Альфреда Нобеля	6,5560954	6,4726407	7,909763
107	Український державний хіміко-технологічний університет	9,9492134	6,6956589	4,233855
108	Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова	7,2187924	5,8269907	7,690188
109	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького	7,7769057	7,1875995	5,681592
110	Київський національний лінгвістичний університет	7,0475491	7,3462178	6,106338
111	Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва	8,3981226	7,265614	4,768019
112	Донецький державний університет управління	6,8976174	6,8874561	6,531741
113	Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури	7,7614865	7,9333012	4,539704
114	Харківський державний університет харчування та торгівлі	8,9650724	6,4994997	4,735622
115	Академія адвокатури України	8,1369981	7,9401909	4,041961
116	Полтавська державна аграрна академія	7,3378304	7,7357301	4,979375
117	Київський національний університет культури і мистецтв	8,7164051	7,5238695	3,766076
118	Університет державної фіскальної служби України	7,4939249	7,6634741	4,823824
119	Подільський державний аграрно-технічний університет	7,9778637	6,557307	4,917628
120	Житомирський державний технологічний університет	6,5266437	6,1958632	6,673069
121	Чернігівський національний технологічний університет	6,5345537	6,1839079	6,59251
122	Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира	6,3539976	6,3510337	6,560474
123	Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди	6,3650417	7,0677309	5,8264
124	Білоцерківський національний аграрний університет	7,0434683	6,9402704	5,157407
125	Житомирський державний університет імені Івана Франка	7,2408478	7,2126052	4,606645
126	Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова	8,6885404	6,2866943	4,008745
127	Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського	6,6989468	6,6977635	5,406871
128	Запорізька державна інженерна академія	7,6806538	6,2966795	4,752945
129	Вінницький національний аграрний університет	7,0875722	6,5632467	5,01009
130	Сумський національний аграрний університет	7,6580487	6,9908963	4,0022
131	Харківський національний університет мистецтв ім. І.П. Котляревського	6,5958882	6,5448136	5,367988
132	Харківська державна зооветеринарна академія	6,7214381	6,5840524	5,130445
133	Національна академія статистики, обліку та аудиту	7,4943022	7,0813305	3,829672
134	Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-	7,2122948	7,1020595	4,017431
135	Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини	7,194303	7,0112042	4,109859
136	Уманський національний університет садівництва	6,5390359	5,7976086	5,956663
137	Донбаський державний технічний університет	7,451875	5,024662	5,742809
138	Полтавський університет економіки і торгівлі	6,8105138	5,3872343	5,981816
139	Черкаський державний технологічний університет	6,3388469	6,0162177	5,6497
140	Львівський державний університет фізичної культури	7,4301923	6,6589671	3,901697
141	Харківська державна академія фізичної культури	7,0093437	6,5340921	4,38859
142	Львівський національний аграрний університет	6,3925789	6,1083348	5,353788
143	Харківська державна академія культури	7,2660402	5,88666	4,556099
144	Класичний приватний університет	6,5678627	6,5982138	4,502344
145	Державний університет телекомунікацій	7,0754176	5,7601629	4,752669
146	Університет митної справи та фінансів	6,4326297	6,1496489	4,892
147	Житомирський національний агроекологічний університет	6,7051663	6,9648458	3,730586
148	Національний університет цивільного захисту України	6,887581	5,9020383	4,591377
149	Бердянський державний педагогічний університет	6,492479	5,4250415	5,407639
150	Українська академія друкарства	6,7973047	6,4141645	4,088274
151	Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука	7,6535814	5,4679408	3,998444
152	Міжнародний університет фінансів	7,1763849	5,9007852	3,998799
153	Львівський державний університет безпеки життєдіяльності	6,6096495	5,7921341	4,548415
154	Луганський державний медичний університет	7,9050562	4,1891132	4,678983
155	Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка	6,6120681	6,199811	3,875267
156	Київський медичний університет УАНМ	8,010922	4,6760827	3,912627
157	Хмельницький університет управління та права	5,763351	5,7585606	4,925331
158	Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського	6,3216087	6,21347	3,838354
159	Київський університет права Національної академії наук України	6,1520226	5,297301	4,763714
160	Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»	5,9933981	6,6009714	3,525964
161	Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка	6,2450081	5,9669892	3,888415
162	Луганський національний аграрний університет	6,510627	5,7902171	3,7354
163	Донбаський державний педагогічний університет	6,0281205	5,9027841	3,952303

Закінчення додатка Н

Закінчення таблиці Н.1

1	2	3	4	5
164	Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького	6,0487605	5,9521818	3,722049
165	Міжнародний науково-технічний університет	6,0324618	5,7660403	3,845962
166	Львівська національна академія мистецтв	5,8650721	6,4022539	3,30181
167	Дніпровський державний технічний університет	5,6250843	4,9391737	4,638353
168	Мелітопольський державний педагогічний університет	5,4847809	4,6119323	5,007912
169	Академія праці, соціальних відносин і туризму	5,7571406	5,345127	3,908679
170	Харківська державна академія дизайну і мистецтв	5,7771879	5,0673379	4,080287
171	Мукачівський державний університет	5,8119889	5,1872958	3,802302
172	Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного	6,3545131	4,5669683	3,827954
173	Донбаська національна академія будівництва і архітектури	5,5312438	4,2584225	4,891624
174	Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка	5,8412436	5,8382599	2,882533
175	Державний економіко-технологічний університет транспорту	5,650982	4,8570748	3,962592
176	Рівненський державний гуманітарний університет	5,3513232	5,0898938	3,921976
177	Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка	5,5955726	4,8406971	3,789542
178	Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя	4,893024	4,8276939	4,401158
179	Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»	5,4057581	4,7455615	3,925297
180	Херсонська державна морська академія	5,8072036	4,1506475	3,758506
181	Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка	4,9791044	4,9199776	3,800356
182	Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	5,2823435	5,2493856	3,027132
183	Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту	5,239565	4,9685224	3,289788
184	Одеська державна академія технічного регулювання та якості	5,6801424	4,7101326	2,946101
185	Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія	4,8410519	5,4260068	2,93125
186	Київський університет туризму, економіки і права	4,0966412	4,0904383	4,841604
187	Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука	4,9010698	4,1238673	3,86755
188	Одеський державний аграрний університет	5,2649965	4,4236112	2,906528
189	Харківська гуманітарно-педагогічна академія	4,9949622	4,2820008	2,846031
190	Європейський університет	5,331742	3,9281545	2,814089
191	Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка	5,3352577	3,6803041	2,941128
192	Львівський інститут економіки і туризму	5,2913742	3,6037683	2,84421
193	Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II	4,7328597	4,0379486	2,890931
194	Ізмаїльський державний гуманітарний університет	4,8967427	4,0825066	2,626732
195	Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького	4,6487316	4,0080004	2,900915
196	Закарпатська академія мистецтв	4,2602092	4,040971	3,207215
197	Дніпропетровський гуманітарний університет	4,673154	4,1697677	2,601115
198	Бердянський університет менеджменту і бізнесу	4,6313155	4,0053276	2,695182
199	Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій	4,2459157	4,1901674	2,835271
200	Інститут підприємництва "Стратегія"	4,0528999	4,0628117	2,721031

**Джерело: [45]*

Додаток П

Таблиця П.1

Розрахункові дані DEA-аналізу

Показники v та u	К-ть ВНЗ	К-ть студентів	0,01030928	0,01449275	0,01886792	0,02380952	0,02500000	0,04000000	0,04166667	0,04347826	0,04545455	0,05000000	0,05000000	0,05000000	0,05555556	0,05555556	0,06250000	0,06250000	0,06250000	0,06250000	0,06250000	0,06250000	0,06666667	0,06666667	0,07142857	0,07142857	0,08333333
Регіон	Вх. дані	Вих. дані																								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
м. Київ	97	376054	0,000000266	0,000000374	0,000000487	0,000000614	0,000000645	0,000001032	0,000001075	0,000001121	0,000001172	0,000001290	0,000001290	0,000001290	0,000001433	0,000001433	0,000001612	0,000001612	0,000001612	0,000001612	0,000001612	0,000001612	0,000001720	0,000001720	0,000001842	0,000001842	0,000002150
Харківська	69	178126	0,000000399	0,000000561	0,000000731	0,000000922	0,000000968	0,000001549	0,000001614	0,000001684	0,000001761	0,000001937	0,000001937	0,000001937	0,000002152	0,000002152	0,000002421	0,000002421	0,000002421	0,000002421	0,000002421	0,000002421	0,000002582	0,000002582	0,000002767	0,000002767	0,000003228
Дніпропетровська	53	119888	0,000000456	0,000000641	0,000000834	0,000001053	0,000001105	0,000001768	0,000001842	0,000001922	0,000002009	0,000002210	0,000002210	0,000002210	0,000002456	0,000002456	0,000002763	0,000002763	0,000002763	0,000002763	0,000002763	0,000002763	0,000002947	0,000002947	0,000003158	0,000003158	0,000003684
Львівська	42	124804	0,000000347	0,000000488	0,000000635	0,000000801	0,000000841	0,000001346	0,000001402	0,000001463	0,000001530	0,000001683	0,000001683	0,000001683	0,000001870	0,000001870	0,000002103	0,000002103	0,000002103	0,000002103	0,000002103	0,000002103	0,000002244	0,000002244	0,000002404	0,000002404	0,000002804
Одеська	40	113419	0,000000364	0,000000511	0,000000665	0,000000840	0,000000882	0,000001411	0,000001469	0,000001533	0,000001603	0,000001763	0,000001763	0,000001763	0,000001959	0,000001959	0,000002204	0,000002204	0,000002204	0,000002204	0,000002204	0,000002204	0,000002351	0,000002351	0,000002519	0,000002519	0,000002939
Донецька	25	31030	0,000000831	0,000001168	0,000001520	0,000001918	0,000002014	0,000003223	0,000003357	0,000003503	0,000003662	0,000004028	0,000004028	0,000004028	0,000004476	0,000004476	0,000005035	0,000005035	0,000005035	0,000005035	0,000005035	0,000005035	0,000005371	0,000005371	0,000005755	0,000005755	0,000006714
Запорізька	24	69802	0,000000354	0,000000498	0,000000649	0,000000819	0,000000860	0,000001375	0,000001433	0,000001495	0,000001563	0,000001719	0,000001719	0,000001719	0,000001910	0,000001910	0,000002149	0,000002149	0,000002149	0,000002149	0,000002149	0,000002149	0,000002292	0,000002292	0,000002456	0,000002456	0,000002865
Вінницька	23	45193	0,000000525	0,000000738	0,000000960	0,000001212	0,000001272	0,000002036	0,000002121	0,000002213	0,000002313	0,000002545	0,000002545	0,000002545	0,000002827	0,000002827	0,000003181	0,000003181	0,000003181	0,000003181	0,000003181	0,000003181	0,000003393	0,000003393	0,000003635	0,000003635	0,000004241
Київська	22	29405	0,000000771	0,000001084	0,000001412	0,000001781	0,000001870	0,000002993	0,000003117	0,000003253	0,000003401	0,000003741	0,000003741	0,000003741	0,000004157	0,000004157	0,000004676	0,000004676	0,000004676	0,000004676	0,000004676	0,000004676	0,000004988	0,000004988	0,000005344	0,000005344	0,000006235
Житомирська	20	30994	0,000000665	0,000000935	0,000001218	0,000001536	0,000001613	0,000002581	0,000002689	0,000002806	0,000002933	0,000003226	0,000003226	0,000003226	0,000003585	0,000003585	0,000004033	0,000004033	0,000004033	0,000004033	0,000004033	0,000004033	0,000004302	0,000004302	0,000004609	0,000004609	0,000005377
Тернопільська	20	42233	0,000000488	0,000000686	0,000000894	0,000001128	0,000001184	0,000001894	0,000001973	0,000002059	0,000002153	0,000002368	0,000002368	0,000002368	0,000002631	0,000002631	0,000002960	0,000002960	0,000002960	0,000002960	0,000002960	0,000002960	0,000003157	0,000003157	0,000003383	0,000003383	0,000003946

Закінчення таблиці П.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
Херсонська	20	27142	0,000000760	0,000001068	0,000001390	0,000001754	0,000001842	0,000002947	0,000003070	0,000003204	0,000003349	0,000003684	0,000003684	0,0000368 4	0,000004094	0,000004094	0,000004605	0,000004605	0,000004605	0,000004605	0,000004605	0,000004605	0,000004912	0,000004912	0,000005263	0,000005263	0,000006141
Полтавська	18	48648	0,000000381	0,000000536	0,000000698	0,000000881	0,000000925	0,000001480	0,000001542	0,000001609	0,000001682	0,000001850	0,000001850	0,000018 50	0,000002056	0,000002056	0,000002313	0,000002313	0,000002313	0,000002313	0,000002313	0,000002313	0,000002467	0,000002467	0,000002643	0,000002643	0,000003083
Хмельницька	18	32343	0,000000574	0,000000807	0,000001050	0,000001325	0,000001391	0,000002226	0,000002319	0,000002420	0,000002530	0,000002783	0,000002783	0,000027 83	0,000003092	0,000003092	0,000003478	0,000003478	0,000003478	0,000003478	0,000003478	0,000003478	0,000003710	0,000003710	0,000003975	0,000003975	0,000004638
Івано-Франківська	16	38118	0,000000433	0,000000608	0,000000792	0,000000999	0,000001049	0,000001679	0,000001749	0,000001825	0,000001908	0,000002099	0,000002099	0,000020 99	0,000002332	0,000002332	0,000002623	0,000002623	0,000002623	0,000002623	0,000002623	0,000002623	0,000002798	0,000002798	0,000002998	0,000002998	0,000003498
Кіровоградська	16	15519	0,000001063	0,000001494	0,000001945	0,000002455	0,000002577	0,000004124	0,000004296	0,000004483	0,000004686	0,000005155	0,000005155	0,000051 55	0,000005728	0,000005728	0,000006444	0,000006444	0,000006444	0,000006444	0,000006444	0,000006444	0,000006873	0,000006873	0,000007364	0,000007364	0,000008592
Миколаївська	16	32492	0,000000508	0,000000714	0,000000929	0,000001172	0,000001231	0,000001970	0,000002052	0,000002141	0,000002238	0,000002462	0,000002462	0,000024 62	0,000002736	0,000002736	0,000003078	0,000003078	0,000003078	0,000003078	0,000003078	0,000003078	0,000003283	0,000003283	0,000003517	0,000003517	0,000004104
Черкаська	16	38619	0,000000427	0,000000600	0,000000782	0,000000986	0,000001036	0,000001657	0,000001726	0,000001801	0,000001883	0,000002072	0,000002072	0,000020 72	0,000002302	0,000002302	0,000002589	0,000002589	0,000002589	0,000002589	0,000002589	0,000002589	0,000002762	0,000002762	0,000002959	0,000002959	0,000003453
Чернівецька	16	31395	0,000000525	0,000000739	0,000000962	0,000001213	0,000001274	0,000002039	0,000002123	0,000002216	0,000002317	0,000002548	0,000002548	0,000025 48	0,000002831	0,000002831	0,000003185	0,000003185	0,000003185	0,000003185	0,000003185	0,000003185	0,000003398	0,000003398	0,000003640	0,000003640	0,000004247
Чернігівська	16	21089	0,000000782	0,000001100	0,000001431	0,000001806	0,000001897	0,000003035	0,000003161	0,000003299	0,000003449	0,000003793	0,000003793	0,000037 93	0,000004215	0,000004215	0,000004742	0,000004742	0,000004742	0,000004742	0,000004742	0,000004742	0,000005058	0,000005058	0,000005419	0,000005419	0,000006322
Рівненська	15	36135	0,000000428	0,000000602	0,000000783	0,000000988	0,000001038	0,000001660	0,000001730	0,000001805	0,000001887	0,000002076	0,000002076	0,000020 76	0,000002306	0,000002306	0,000002594	0,000002594	0,000002594	0,000002594	0,000002594	0,000002594	0,000002767	0,000002767	0,000002965	0,000002965	0,000003459
Сумська	15	36615	0,000000422	0,000000594	0,000000773	0,000000975	0,000001024	0,000001639	0,000001707	0,000001781	0,000001862	0,000002048	0,000002048	0,000020 48	0,000002276	0,000002276	0,000002560	0,000002560	0,000002560	0,000002560	0,000002560	0,000002560	0,000002731	0,000002731	0,000002926	0,000002926	0,000003414
Волинська	14	26790	0,000000539	0,000000757	0,000000986	0,000001244	0,000001306	0,000002090	0,000002177	0,000002272	0,000002375	0,000002613	0,000002613	0,000026 13	0,000002903	0,000002903	0,000003266	0,000003266	0,000003266	0,000003266	0,000003266	0,000003266	0,000003484	0,000003484	0,000003733	0,000003733	0,000004355
Закарпатська	14	22669	0,000000637	0,000000895	0,000001165	0,000001470	0,000001544	0,000002470	0,000002573	0,000002685	0,000002807	0,000003088	0,000003088	0,000030 88	0,000003431	0,000003431	0,000003860	0,000003860	0,000003860	0,000003860	0,000003860	0,000003860	0,000004117	0,000004117	0,000004411	0,000004411	0,000005147
Луганська	12	18232	0,000000679	0,000000954	0,000001242	0,000001567	0,000001645	0,000002633	0,000002742	0,000002862	0,000002992	0,000003291	0,000003291	0,000032 91	0,000003657	0,000003657	0,000004114	0,000004114	0,000004114	0,000004114	0,000004114	0,000004114	0,000004388	0,000004388	0,000004701	0,000004701	0,000005485

**Розраховано авторами.*

Наукове електронне видання на CD-ROM

Долиняк Юлія Олександрівна
Павліха Наталія Володимирівна
Цимбалюк Ірина Олександрівна

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Монографія

Електронне видання на CD-ROM

Макетування І. О. Цимбалюк

Один електронний оптичний диск (CD-ROM). Об’єм даних 5,09 Мб. Тираж 300 прим.
Зам. 108. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.

Долиняк Юлія Олександрівна, кандидатка економічних наук.

Авторка близько 50 наукових праць.

Сфера наукових інтересів - розвиток ринку освітніх послуг, європейська інтеграція, регіональна економіка.

Павліха Наталія Володимирівна, докторка економічних наук, професорка Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Авторка понад 300 наукових праць.

Сфера наукових інтересів - управління проєктами сталого інклюзивного та розумного розвитку міст і сільських територій, безпека сталого розвитку, єврорегіональне співробітництво.

Цимбалюк Ірина Олександрівна, докторка економічних наук, професорка Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Авторка понад 150 наукових праць.

Сфера наукових інтересів - сталий розвиток та інклюзивне зростання економіки, активізація інвестиційної діяльності, проблематика оподаткування, ринок праці та міграційні процеси.

ВЕЖА ДРУК

ISBN 978-966-940-438-1